

T.C
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI

**3. VE 6. YÜZYILLAR ARASINDA KAPADOKYA'DA KENT VE
KIRSAL YERLEŞİM ARKEOLOJİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hüveyda Sena AKYAZI

Danışman
Prof. Dr. Besim Tolga UYAR

Nevşehir
Temmuz 2023

T.C
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI

**3. VE 6. YÜZYILLAR ARASINDA KAPADOKYA'DA KENT VE
KIRSAL YERLEŞİM ARKEOLOJİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hüveyda Sena AKYAZI

Danışman
Prof. Dr. Besim Tolga UYAR

Nevşehir
Temmuz 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hüveyda Sena AKYAZI

TEZ KILAVUZUNA UYGUNLUK BEYANI

“3. ve 6. Yüzyıllar Arasında Kapadokya’da Kent ve Kırsal Yerleşim Arkeolojisi” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Hüveyda Sena AKYAZI

Danışman
Prof. Dr. Besim Tolga UYAR

Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Besim Tolga UYAR

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Besim Tolga UYAR danışmanlığında Hüveyda Sena AKYAZI tarafından hazırlanan “3. ve 6. Yüzyıllar Arasında Kapadokya’da Kent ve Kırsal Yerleşim Arkeolojisi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ

Danışman : Prof. Dr. Besim Tolga UYAR .....

Üye : Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN .....

Üye : Dr. Öğr. Görevlisi Can ERPEK .....

Onay:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ...../...../..... tarih ve ..... Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Öncelikle, bu çalıőmayı hazırlarken gösterdiği rehberlik ile farklı bakış açıları ile bakmamı sağlayıp ufkumu genişleten, bilgisi, sabrı ve desteği ile akademik anlamda bugünlere gelmemi sağlayan değerli danıőmanım Prof. Dr. Besim Tolga UYAR'a, akademik eğitim sürecim boyunca hiçbir sorumu cevapsız bırakmayarak desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Ayőe BUDAK'a, desteğini her zaman hissettiğim sevgili aileme ve yol arkadaőım Onur KUBAŐIK'a teőekkürlerimi sunarım.

3. VE 6. YÜZYILLAR ARASINDA KAPADOKYA'DA KENT VE KIRSAL YERLEŞİM ARKEOLOJİSİ

Hüveyda Sena AKYAZI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi

Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2023

Danışman: Prof. Dr. Besim Tolga UYAR

ÖZET

Bu tez çalışması, Roma İmparatorluğunun bir eyaleti olan Kapadokya Bölgesi'nin Geç Antik Çağdaki yerleşimlerini konu almaktadır. Bu yerleşimler günümüz Kayseri, Niğde, Aksaray ve Nevşehir ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ele alınan yerleşimler ve bu yerleşimleri oluşturan mimari yapılar ile ilgili tek tek yayınlar yapılmış ancak toplu şekilde değerlendirilmemiştir. Çalışmanın amacı Kapadokya Bölgesi'ndeki Geç Antik Çağ yerleşimlerinin karakteristik mimari özelliklerinin ve mekânsal çevre organizasyonlarının geniş bir çerçevede incelenmesidir.

Tez kapsamında incelenen kentler, metropolis (başkent) statüsü almış büyük ölçekli yerleşimlerdir. Kent alanlarında bulunan mimari örnekler, dönem kaynakları ile birlikte değerlendirilmektedir. Kırsal yerleşimler ile ilgili tarihsel verilerin sınırlı olması, yerleşimlerin süreç içerisindeki yerinin kesin veriler ile anlaşılmasına engel olmaktadır. Kırsal alanlarda, belirli bir konum içerisinde dönem özelliklerini taşıyan mimari örneklerin bütünü, kırsal yerleşim olarak tanımlanmıştır. Yerleşim bağlamının dışında, benzer dönem özelliklerini taşıyan mimari yapılar ise bulunduğu konum ve çevre organizasyonu ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.

Bölgede bulunan yerleşimlerde kagir ve kaya oyma olmak üzere iki farklı mimari geleneğin varlığı gözlemlenmiştir. Kent yerleşimlerinde kaya oyma mimari örnekleri görülmezken kırsal yerleşimlerde her iki mimari geleneğinde kullanılmış olduğu görülmektedir. Yerleşimlerden günümüze gelen yapı türleri, sivil konutlar, su ihtiyacının karşılanması ve kullanımı için kemerler, sarnıçlar, tüneller ve hamam yapıları, güvenliğin sağlanması amacıyla oluşturulmuş kule ve surlar, tarıma bağlı üretim işlikleri ve bölgenin ilk Hıristiyanlık dönemi yapıları olarak mezar, vaftizhane

ve kilise örnekleridir. Dönemin mimari özelliklerinin izlenebildiği kilise yapıları, plan tipi, litürjik donanım ve dekor olarak benzerlikler göstermektedir. Kiliselerin yapısal özellikleri ve çevresinde bulunan diğer yapılar ile olan bağlantısı, farklı dini işlevselliklerinin de olduğunu göstermektedir. Yerleşimlerin içinde merkez konuma sahip kiliselerin cemaat kiliseleri olduğu, dini yapıların çoğunlukta olduğu yerleşimlerde ise manastırın bir parçası olarak hizmet ettiği görülmektedir. Yerel dini kültürler ile bağlantılı olan kiliseler ise anma kilisesi görevi görmektedir.

Kapadokya'nın Geç Antik Çağ yerleşimlerinin her biri, kendilerine özgü yerel özellikleri ile birlikte Roma- Bizans mimari üslubunun bir sentezini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Geç Antik Çağ, Yerleşim Arkeolojisi

**CITY AND RURAL SETTLEMENT ARCHEOLOGY IN CAPPADOCIA
BETWEEN 3rd AND 6TH CENTURIES**

Hüveyda Sena AKYAZI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Art History

Department M.A. July 2023

Supervisor: Prof. Dr. Besim Tolga UYAR

ABSTRACT

This thesis study focuses on the settlements of the Cappadocia region during the Late Antique Period, which was a province of the Roman Empire. These settlements are located within the borders of present-day Kayseri, Niğde, Aksaray, and Nevşehir provinces. While separate publications have been made on the individual settlements and the architectural structures that constitute them, they have not been collectively evaluated. The aim of this study is to examine the characteristic architectural features and spatial environmental organization of the Late Antique Period settlements in the Cappadocia region within a comprehensive framework.

The cities examined within the scope of the thesis are large-scale settlements that have attained the status of metropolis (capital). The architectural examples found in the urban areas are evaluated in conjunction with period sources. The limited historical data regarding rural settlements hinders a precise understanding of the definitive settlement data throughout the process. Therefore, in rural areas, the collective of architectural examples that bear the characteristics of a specific period within a certain environment are defined as rural settlements. Architectural structures that share similar period features, but are located outside the settlement context, are approached by being associated with their location and environmental organization.

Two different architectural traditions, namely masonry construction and rock-cut architecture, have been observed in the settlements of the region. While rock-cut architectural examples are not observed in urban settlements, they are found in rural settlements where both architectural traditions are utilized. The surviving types of structures from these settlements include arches, cisterns, tunnels, and bathhouses for

meeting and utilizing water needs, towers and walls created for security purposes, agricultural production facilities, and residential buildings. Additionally, examples of tombs, baptisteries, and churches represent the early Christian period structures of the region. The church structures, where the architectural features of the period can be traced, show similarities in terms of their plan type, liturgical equipment, and decoration. The connection between the structural features of the churches and the other surrounding structures indicates the presence of different religious functionalities. It is observed that the centrally located churches within the settlements are community churches, while in settlements where religious structures are predominant, they serve as part of a monastery. Churches associated with local religious cults serve as commemorative churches.

Each of the Late Antique Period settlements in Cappadocia forms a synthesis of the Roman-Byzantine architectural style, along with their unique local characteristics.

Keywords: Cappadocia, Late Antiquity, Settlement Archeology

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ KILAVUZUNA UYGUNLUK BEYANI.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	ii
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. Kapadokya İsminin Kökeni.....	4
1.2. Kapadokya'nın Coğrafi ve İdari Sınırları.....	5
1.3. Kapadokya'nın Tarihi.....	8
1.4. Kapadokya'da Din.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

KENT YERLEŞİMLERİ

2.1. Caesareia (Mazaka-Kayseri).....	18
2.1. Tyana (Kemerhisar).....	30
2.2. Mokissos (Viranşehir).....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRSAL YERLEŞİM VE MİMARİ

3.1. Sobesos (Söviş-Şahinefendi Köyü).....	62
3.2. Gereme (Gedeme-Korama).....	71
3.3. Göreme (Korama) -Avcılar (Matiana).....	80
3.4. Zelve Vadisi	101
3.5. Çavuşin.....	110
3.6. Güllüdere ve Kızılcukur Vadisi	114
3.7. Soğanlı Vadisi	120
3.8. Başköy (Ortaköy) ve Güzelöz (Mavrucan) Köyü Çevresi	123
3.9. Özkonak Kompleksi.....	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEKİL YAPILAR

4.1. Ortahisar Balkanderesi Kubbeli Oda ve 1 Numaralı Kilise.....	134
4.2. Hırkaköy Yedikapulu Kilisesi.....	138
4.3. Hasan Dağı Anatepe Kilisesi	140
4.4. Ürgüp Susam Bayırı Pancarlık Kilisesi.....	141
4.5. Çavdarlık'taki Kilise	143
4.6. Tilköy'deki (Diokaisareia) Aziz Andreas Kilisesi.....	144
4.7. Eski Andaval Aziz Konstantinos Kilisesi	145
4.8. Uçhisar Aziz Basileios Kilisesi.....	147
4.9. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi	149
4.10. Tomarza'daki Panagia Kilisesi	153
4.11. Sivrihisar Kızıl Kilise.....	158
4.12. Gökçetoprak Suvasa Kilisesi.....	163

4.13. Çardak Köyü Kilisesi	166
4.14. Buzluk (Persek) Kilisesi.....	169
4.15. Satı Köyü'ndeki Kilise.....	172
4.16. Han Köyü'ndeki Kilise	174
4.17. Süt Kilise.....	176
4.18. Komana Şar Roma Anıt Mezarı (Kırık Kilise)	176
SONUÇ.....	178
KAYNAKÇA	191
EKLER.....	206

KISALTMALAR

M.Ö. : Milattan Önce

M.S. : Milattan Sonra

m. : metre

cm. : santimetre

Ed. : Editör

Çev. : Çeviren

ŞEKİLLER LİSTESİ

Resim 2.1. Hatuniye Medresesi sütun başlığı.....	26
Resim 2.2. Hatuniye Medresesi sütun başlığı.....	26
Resim 2.3. Caesarea Bazilikanın Kayıt Altına Alınabilmiş Duvarı	27
Resim 2.4. Tyana Kentindeki Roma Havuzu	35
Resim 2.5. Kemerhisar'daki Tyana Kentine Yakın Konumdaki Su Kemerleri	36
Resim 2.6. Tyana Kentindeki Hamam kompleksi	38
Resim 2.7. Tyana Kentinde Kilise ve Vaftizhane Kalıntılarının Görünümü.....	40
Resim 2.8. Piskoposların adının yer aldığı mimari parça	41
Resim 2.9. Hayvan Bezemeli yer Mozaiği	42
Resim 2.10. Vaftizhanede Bulunan Vaftiz Teknesi.....	42
Resim 2.11. Mokissosta bulunan Roma Mezarı	47
Resim 2.12. Mokissos yerleşiminde konut yapısı	49
Resim 2.13. Kemerli Kilise	56
Resim 2.14. Kara Kilise, Güney Cephe	58
Resim 3.15. Şahinefendi Köyü I Numaralı Villa Hava Fotoğrafı	65
Resim 3.16. I Numaralı Villada Bulunan Vaftiz Teknesi.....	66
Resim 3.17. Mozaikli Mekân	66
Resim 3.18. Şahinefendi Köyündeki Kazılarda Ortaya Çıkartılan Hamam	69
Resim 3.19. Şahinefendi Köyündeki Mimari Kalıntıların Havadan Görünümü	70
Resim 3.20. Gereme Yerleşiminde bulunan Mezar Anıtı.....	73
Resim 3.21. Gereme Panagia Kilisesi Yakınında Bulunan Yazıt.....	73
Resim 3.22. Gereme Panagia Kilisesinin Apsisi	75
Resim 3.23. Gereme Panagia Kilisesi, Kriptada Bulunan Altar	75
Resim 3.24. Gereme Çanlı Kilise Güney Cephe	77
Resim 3.25. Gereme, Hamam.....	79
Resim 3.26. Gereme Sondaj Alanı, Pithos'un Bulunduğu Güney Köşe	79
Resim 3.27. 2 Numaralı Kaya.....	83
Resim 3.28. 3 Numaralı Kaya.....	84
Resim 3.29. 4 Numaralı Kaya Bloğu.....	85
Resim 3.30. 5 Numaralı Kaya.....	86

Resim 3.31. 6 Numaralı Kaya Bloğu.....	86
Resim 3.33. 2a Numaralı Kilise Narteks/ Portiko	88
Resim 3.32. 2a Numaralı Kilise, Naos	88
Resim 3.34. 2c Numaralı Kilise Merkez Kubbesi	89
Resim 3.35. Kriptografik Yazıt, Longinos'un Anılması	91
Resim 3.36. Aziz Sergios Kilisesi Apsis Tavan Süslemesi.....	92
Resim 3.37. Aziz Sergios Kilisesi Apsis Tavan Süslemesi Detay	92
Resim 3.38. Aziz Sergios Kilisesi Naos'un Doğusuna Bakış	93
Resim 3.39. Durmuş Kadir Kilisesi Ana Apsis	94
Resim 3.40. Durmuş Kadir Kilisesi, Orta Nef, Güneydoğu Yönüne Bakış	95
Resim 3.41. Durmuş Kadir Kilisesi Güney Nef, Güneybatı Köşedeki Tekne	96
Resim 3.42. Durmuş Kadir Kilisesi, Narteks	97
Resim 3.43. Durmuş Kadir Kilisesi Narteksi'nin Batısında Bulunan Mezar Mekânı.....	97
Resim 3.44. Durmuş Kadir Kilisesi Yakınındaki Haç Süslemeli Duvar.....	98
Resim 3.45. Durmuş Kadir Kilisesi'nin Doğusunda Bulunan Mekân, Alt Kat Süsleme Detayları	99
Resim 3.46. Durmuş Kadir Kilisesi'nin Doğusunda Bulunan Mekân, Alt Kat Testere Dişi Süsleme	99
Resim 3.47. Gömülü Bazilika.....	100
Resim 3.48. Gömülü Bazilika, Oda. Malta Haçı ve Üçgenlerden Oluşan Kompozisyon	101
Resim 3.49. Zelve 2 Numaralı Kilise. Kuzeydoğuya Bakış	103
Resim 3.50. Üzümlü Kilise Üçlü Apsis Düzenlemesi.....	106
Resim 3.51. Üzümlü Kilise, Kuzey Nef, Tavan Düzenlemesi	107
Resim 3.52. Apsis Üst Duvar Süslemesi	107
Resim 3.53. Zelve 6 Numaralı Kilise, Naostan Doğu'ya Bakış	109
Resim 3.54. Vaftizci Yahya Kilisesi'nin Bulunduğu Kaya Kütlesi	110
Resim 3.55. Vaftizci Yahya Kilisesi, Orta Nef, Güneydoğuya Bakış.....	112
Resim 3.56. Vaftizci Yahya Kilisesi, Ana Apsisi, Kripta Çukuru	112
Resim 3.57. Vaftizci Yahya Kilisesi Kuzey Yan Apsis	113
Resim 3.58. Vaftizci Yahya Kilisesi, Portiko/ Narteks	114
Resim 3.59. Güllüdere Vadisinde Bulunan Güvercinlik Cephesi	115
Resim 3.60. Üç Haçlı Kilise, Naos, Tavan Süslemesi.....	117

Resim 3.61. Haçlı Kilise, Naos, Tavan Süslemesi	119
Resim 3.62. Haçlı Kilise, Apsis Koltuk Düzenlemesi.....	120
Resim 3.63. Soğanlı Vadisinde Bulunan Ak Kilise Kalıntıları	121
Resim 3.64. Ak Kilise Dış Apsis Düzenlemesi	121
Resim 3.65. Ak Kilisenin Bulunduğu Yer.....	122
Resim 3.66. Ak Kilisenin Kalıntıları, Kuzeydoğuya Bakış.....	123
Resim 3.67. Güzelöz, Doğu Yamaçtaki Su Kanalı.....	124
Resim 3.68. Güzelöz Yerleşimi, Nekropol.....	125
Resim 3.69. Güzelöz Yerleşimi, Anıt Mezar.....	125
Resim 3.70. Güzelöz’de bulunan Aziz Georgios Kilisesi, Kuzeydoğu Yönünden Bakış.....	126
Resim 3.71. Başköy 12 Numaralı Kilise Apsisi	127
Resim 3.72. Özkonak Kompleksi. Avludan Kabul Salonuna Bakış	128
Resim 3.73. Özkonak Kompleksindeki Kilise Naos, Kuzeybatıya Bakış	130
Resim 3.74. Özkonak Kompleksi, Avludan Paralel Düzenlenmiş Odalara Bakış ..	131
Resim 4.75. Kubbeli Oda, Güney Yönüne Bakış	135
Resim 4.76. Kubbeli Oda, Güneybatı Yönüne Bakış	136
Resim 4.77. Balkan Deresi Vadisi, 1 Numaralı Kilise, Kubbe	138
Resim 4.78. Yedikapulu Kilisesi, Güneyden Bakış.....	139
Resim 4.79. Anatepe Kilisesi, Güneyden Bakış	140
Resim 4.80. Pancarlık Kilisesi, Naos, Doğuya Bakış.....	142
Resim 4.81. Aziz Andreas Kilisesi, Naos, Doğuya Bakış	144
Resim 4.82. Aziz Konstantinos Kilisesi, Güneydoğudan Bakış.....	146
Resim 4.83. Aziz Konstantinos Kilisesi, Kapı Lentosu, Süsleme	147
Resim 4.84. Aziz Konstantinos Kilisesi, Pencere Kemerleri, Süsleme	147
Resim 4.85. Aziz Basileios Kilisesi, Naos, Kuzeydoğuya Bakış	148
Resim 4.86. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Doğudan Bakış	149
Resim 4.87. Tomarza’daki Panagia Kilisesi, Apsis Pencereleri.....	155
Resim 4.88. Tomarza’daki Panagia Kilisesi, Saçak Düzenlemesi	155
Resim 4.89. Tomarza’daki Panagia Kilisesi, Güneyden Bakış	156
Resim 4.90. Tomarza’daki Panagia Kilisesi, Batı Haç Kolu, Kapı Lentosu	157
Resim 4.91. Tomarza’daki Panagia Kilisesi, Güney Haç Kolu, Kapı Lentosu.....	157
Resim 4.92. Tomarza’daki Panagia Kilisesinin Batısındaki Üç Sütun	158

Resim 4.93. Sivrihisar Kızıl Kilise, Güneydoğudan Bakış	159
Resim 4.94. Kızıl Kilise, Naostan Apsise Bakış	160
Resim 4.95. Kızıl Kilise, Sütunlardaki İzler	161
Resim 4.96. Kızıl Kilise, Kubbe Saçak Sırası	162
Resim 4.97. Kızıl Kilise, Merkezi Mekândan Kubbeye Bakış.....	162
Resim 4.98. Suvasa Kilisesi, İçten Görünüm	165
Resim 4.99. Çardak Köyü Kilisesi Doğudan Bakış.....	166
Resim 4.100. Çardak Köyü Kilisesi, Kuzey, Perncere Açıklığı.....	167
Resim 4.101. Çardak Köyü Kilisesi, Sütunce Kaidesi	167
Resim 4.102. Çardak Köyü Kilisesi, Apsis	168
Resim 4.103. Çardak Köyü Kilisesi, Korniş Parçası	168
Resim 4.104. Çardak Köyü Kilisesi, Kuzey Apsis Kemer Başlıkları	168
Resim 4.105. Buzluk (Persek) Kilisesi Yakınında Bulunan Sarnıç.....	169
Resim 4.106. Buzluk (Persek) Kilisesi, Apsis	171
Resim 4.107. Buzluk (Persek) Kilisesi, Batı Haç Kolu Kapısı	172
Resim 4.108. Satı Köyü'ndeki Kilise, Kuzeydoğudan Bakış, Apsis.....	174
Resim 4.109. Han Köyü'ndeki Kilise, Apsis.....	175
Resim 4.110. Roma Anıt Mezarı (Kırık Kilise), Güneybatı Yönünden Bakış.....	177
Çizim 2. 1. Surla çevrili tanımlı yer alan kent sikkesi	21
Çizim 2.2. Kayseri dış kale surlarının çift kemer düzenlemeli bölümü	22
Çizim 2. 3. Alexander sikkesi üzerinde, içinde Argaios olan iki sütunlu tapınak.....	23
Çizim 2.4. Hadrianus sikkesi üzerinde dört iyon sütunlu tapınağın ortasında Fortuna/Tyche	24
Çizim 2.5. Caesarea'daki Bazilika Duvarının Cephe Çizimi	27
Çizim 2.6. Deliklitaş'taki Kilise planı	29
Çizim 2.7. Tyana Kentindeki Hamam kompleksinin planı	37
Çizim 2.8. Kilise ve Vaftizhane planı.....	39
Çizim 2.9. Tyana Kentindeki Kilise'nin Sekizgen planı ve Vaftizhane.....	40
Çizim 2.10. Vadi Tabanındaki Kilise ve Çevresindeki Yapılar	52
Çizim 2.11. Vadi Tabanındaki Kilise Planı	53
Çizim 2.12. Kemerli Kilise ve Çevresindeki Yapılar	54
Çizim 2.13. Kemerli Kilise Planı.....	55

Çizim 2.14. Kara Kilise Planı	57
Çizim 2.15. Kara Kilise Doğuya Bakan Kesit	58
Çizim 3.16. I Numaralı Villa'nın Planı	65
Çizim 3.17. Şahinefendi Yerleşimindeki Hamam Planı	68
Çizim 3.18. Gereme Panagia Kilisesi Planı	74
Çizim 3.19. Gereme Yerleşiminde Bulunan Çanlı Kilise'nin Planı	77
Çizim 3.20. Gereme, Dağ Kilise Planı	78
Çizim 3.21. Gereme, Hamam Planı	79
Çizim 3.22. Nekropol Alanını Oluşturan Konik Oluşumların Konumu	81
Çizim 3.23. Nekropol Alanında Bulunan 2,3,4 ve 5 Numaralı Konik Oluşumlar	81
Çizim 3.24. 2 Numaralı Kaya'da bulunan mekanlar	83
Çizim 3.25. 5 Numaralı Kaya'da Bulunan Mekanlar	86
Çizim 3.26. 2a Numaralı Kilise Planı	87
Çizim 3.27. 2c Numaralı Kilise Planı	89
Çizim 3.28. Avcılar 9 Numaralı Kilise (Aziz Sergios Kilisesi) Planı	90
Çizim 3.29. Avcılar 4 Numaralı Kilise (Durmuş Kadir Kilisesi) Planı	93
Çizim 3.30. Zelve 2 Numaralı Kilise, a. Plan b. Kuzey Duvar Cephe çizimi, c. Haç Süslemeleri	104
Çizim 3.31. 4 Numaralı Kilise (Üzümlü Kilise) Planı	105
Çizim 3.32. Üzümlü Kilise Üçlü Apsis Düzenlemesi	106
Çizim 3.33. Apsis Üst Duvar Süslemesi	107
Çizim 3.34. Zelve 6 Numaralı Kilise a. Plan, b. Naostan Apsis Duvarı Cephe Çizimi	109
Çizim 3.35. Vaftizci Yahya Kilisesi'nin Kaidesinin Aksonometrik Görünümü	111
Çizim 3.36. Vaftizci Yahya Kilisesi Planı	111
Çizim 3.37. Güllüdere Vadisinde Bulunan Güvercinlik Cephesindeki Motif ve Yazıt	116
Çizim 3.38. Üç Haçlı Kilise a. Plan, b. Doğu Duvar Cephesi	116
Çizim 3.39. Haçlı Kilise a. Plan, b. Doğu Duvar Cephesi	118
Çizim 3.40. Güzelöz'de bulunan Aziz Georgios Kilisesi, Plan	126
Çizim 3.41. Başköy 12 Numaralı Kilise Planı	127
Çizim 3.42. Özkonak Kompleksi, Plan	129
Çizim 4.43. Kubbeli Oda ve Aynı Kaya Kütlesindeki Diğer Mekanlar, Plan	134

Çizim 4.44. Balkan Deresi Vadisi, 1 Numaralı Kilise, Plan	137
Çizim 4.45. Yedikapulu Kilisesi, Plan.....	139
Çizim 4.46. Anatepe Kilisesi, Plan.....	140
Çizim 4.47. Pancarlık Kilisesi ve Çevresindeki Mekanlar, Plan.....	141
Çizim 4.48. Çavdarlık'taki Kilise, Plan.....	144
Çizim 4.49. Aziz Andreas Kilisesi, Plan	145
Çizim 4.50. Aziz Konstantinos Kilisesi, Plan	146
Çizim 4.51. 3 Numaralı Kilise (Aziz Basileios Kilisesi), a. Plan, b. Tavan Süslemesi	148
Çizim 4.52. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Plan	151
Çizim 4.53. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Gravür	152
Çizim 4.54. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Plan	154
Çizim 4.55. Kızıl Kilise, Doğu Cephe	160
Çizim 4.56. Kızıl Kilise, Plan.....	161
Çizim 4.57. Kızıl Kilise, Batı Cephe	162
Çizim 4.58. Suvasa Kilisesi, Plan.....	163
Çizim 4.59. Suvasa Kilisesi, Gravür.....	165
Çizim 4.60. Çardak Köyü Kilisesi, Plan, Kemer Başlıkları Detay	166
Çizim 4.61. Buzluk (Persek) Kilisesi, Plan	170
Çizim 4.62. Buzluk (Persek) Kilisesi, Doğu Cephe	171
Çizim 4.63. Buzluk (Persek) Kilisesi, Doğu Cephe	172
Çizim 4.64. Satı Köyü'ndeki Kilise, Plan	173
Çizim 4.65. Han Köyü'ndeki Kilise, Plan	175
Çizim 4.66. Süt Kilise, Plan.....	176

GİRİŞ

Tez çalışmamızda, Kapadokya Bölgesi'nin sınırları içerisinde bulunan, Geç Antik Çağ'a tarihlendirilen kent ve kırsal yerleşimlerini ele almaktadır ve dönem insanlarının geride bıraktığı mimari verilerin yerleşimlerin bütünündeki etkisi incelenmektedir. Yerleşim yerleri ve dönem yapıları ile ilgili tek tek yayınlar yapılmış ancak bölge yerleşimleri toplu şekilde değerlendirilmemiştir. Çalışmamızda, Geç Antik Çağ'da Kapadokya Bölgesi'ndeki yerleşimleri ve bölge mimarisinin dönem özelliklerini geniş bir çerçeve içerisinde ele aldık.

Geç Antik Çağ tanımının kronolojisi ile ilgili birçok tarihçi farklı tarih aralığı vermektedir. Bu dönemin tam olarak ne zaman başladığı ve sone erdiği konusundaki tartışmalar devam etmektedir bu nedenle farklı kronolojiler içerisinde bir "kısa" ve "uzun" olmak üzere iki Geç Antik Çağ ayrımı vardır. Alman tarihçi Alexander Demandt, Diocletianus ile İustinianos arasını Geç Antik Çağ olarak kabul etmektedir. *The Cambridge Ancient History* isimli eserin 14. cildinde bahsi geçen M.S. 425-600 tarih aralığı kısa Geç Antik Çağ tanımına uygundur. Uzun Geç Antik Çağ aralığı ise 2. yüzyılın sonundan 10. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Peter Brown, Geç Antik Çağ kronolojisi için Erken Dönem yayınlarında M.S. 150-750 tarih aralığını uygun görürken daha sonra yayınladığı *Geç Antik Çağ Rehberi* isimli kitabında bunu M.S. 250-800 yıllarına genişletmiştir (Kaçar, 2018: 6). Araştırmamız kapsamında dönem kronolojisinin alt sınırı 3. yüzyıl üst sınırı ise 6. yüzyıl olarak kabul edilmiştir. Geç Antik Çağ tanımının yanında tez genelinde Erken Hıristiyanlık Dönemi, Geç Roma-Erken Bizans Dönemi tanımları da kullanılmıştır.

Ele aldığımız dönem içerisinde Roma İmparatorluğunun bir parçası olan Kapadokya Bölgesi'nde gerçekleşen dini, idari ve siyasi gelişmelerin yerleşimlerde, yerleşimleri oluşturan yapılarda ve bu yapıların çevre organizasyonunda meydana getirdiği değişim

ve dönüşümün anlaşılması amaçlanmıştır. Tarafımızca bu çerçevede değerlendirilen yerleşimsel mimari verilerin tümü günümüz Kapadokya'sının tarihsel süreçteki yerinin anlaşılması için önemlidir. Kapadokya Bölgesi'nde Geç Antik Çağ öncesinde var olduğu bilinen yerleşimler ile birlikte ele aldığımız kronolojik sınırlandırma içerisinde varlığını sürdürmüş yerleşimler, yazılı ve arkeolojik veriler ile değerlendirilmiş, bölgenin yerleşim arkeolojisi çözümlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmalarımız ilk olarak, konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bu süreçte yerleşimlerde yapılan kazı çalışmaları, yüzey araştırmaları ve dönem yapılarının konu alındığı Fransızca, Almanca, İngilizce ve Türkçe yayınlara ulaşılmıştır. Yabancı kaynakların yoğunlukta olduğu gözlemlenmiş olup ilgili bölümler Türkçeye çevrilmiştir. Tez kapsamında kullanılan fotoğraflar, çizimler ve haritalar, konu alanının genişliği nedeniyle tarafımızca belgelenememiş olup belirlenen kaynaklardaki görsel verilerden yararlanılmıştır.

Yazım sürecine geçildiğinde tezimizin dört ana başlıktan oluşmasına karar verilmiştir. İlk bölümde, ele alacağımız yerleşimlerde ve bölge mimarisindeki değişimlerin anlaşılması amacıyla *Coğrafi ve Tarihsel Arka Plan* başlığı altında, bölgenin genel tanımı yapılmıştır. Bu tanımda, bölge isminin etimolojik kökeni, topoğrafik ve yönetsel olarak bölge sınırları, bölgede belirlenen tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen olaylar ve bölgede var olduğu bilinen dini inanışlar incelenerek tezin geri kalan başlıklarında anlatılacak olan yerleşimler ve mimari ile ilgili alt yapı oluşturulmuştur.

Tezimizin ikinci bölümünde, *Kent Yerleşimleri* başlığı altında, yerleşimleri etkileyen doğal-yapay etkenler üzerinden yerleşimlerde önemli olan faktörlere değinilmiş ve yerleşim ve mimari konusuna giriş yapılmış ve dönem içerisinde özellikle dini statü kazanmış olan ve büyük ölçekli yerleşim özelliğine sahip Caesareia, Tyana ve Mokissos kentleri alt başlıklar olarak sıralanmıştır. Kentlerin, isimlerinin etimolojik kökeni, coğrafi özellikleri, kentsel tarihi ve yapıları bu başlıklar altında aktarılmıştır. Caesareia ve Tyana kentlerinin konumları bilinmekte olup Mokissos yerleşiminin konumu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Tartışmalar ilgili bölümde aktarılmış

olup çalışmamız kapsamında Mokissos yerleşimini Aksarayda bulunan Helvadere kasabası yakınlarındaki yerleşim kalıntılarının bulunduğu alana lokalize etmekteyiz.

Tezimizin üçüncü bölümünde, *Kırsal Yerleşim ve Mimari* başlığı altında küçük ölçekli yerleşimler ile bu yerleşimi oluşturan mimari yapılar sıralanmıştır. Bu yerleşimlerin dönem içindeki isimleri kesin olarak bilinmemektedir bu nedenle kırsal olarak değerlendirdiğimiz yerleşimler günümüzdeki isimleri ile birlikte aktarılmaktadır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, *Tekil Yapılar* başlığı altında dönemin mimari özelliklerini barındıran ancak günümüzde belirli bir yerleşimle bağı kesin olarak bilinmeyen kilise örnekleri isimleri ile alt başlıklar halinde sıralanmıştır. Yapıların her birinin çevresi ile olan bağından yola çıkılarak işlevsel bir öngöründe bulunulmuştur.

Sonuç bölümünde ise, ele alınan yerleşimler ve dönem izlerini taşıyan mimari örnekler topoğrafik etki, yapı çeşitlikleri, kilise yapılarının tipolojileri, kiliselerin litürjik donanımları ve mimari dekorları, kiliselerin çevresi ile olan bağı ve yerleşim planlaması değerlendirilerek, Geç Antik Çağ Kapadokya'sındaki yerleşim arkeolojisi hakkında genel bir çerçeve çizilmiştir.

Tezimizin, Geç Antik Çağ'da bölge halkının inşa ettiği yerleşimsel kültürün anlaşılabilirdiği, ilgili araştırmacıların yararlanabilecekleri bir kaynak olabilmeyi ümit etmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFI VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. Kapadokya İsminin Kökeni

Kapadokya Bölgesi'nin ismi ile ilgili birçok farklı görüş bulunmaktadır. Bölge ismi İngilizce ve İtalyanca *Cappadocia*, Fransızca *Cappadoce*, Yunanca *Καππαδοκία*, Almanca da ise *Kappadokien* şeklinde yazılmaktadır.

Antik Yunan tarihçisi Herodotos M.Ö. 5. yüzyılda Yunanlıların bölge halkına Suriyeli, Perslerin ise Kapadokyalı dediğini aktarmıştır (Herodotos, 1991: 38,346). Kapadokya isminin etimolojik kökeni ile ilgili görüşlerden en yaygın olarak görülen “Güzel Atlar Ülkesi” tanımıdır. Pers imparatorluğuna bağlı ülkelerin isimlerinin yazılı olduğu Ahameniş İmparatoru I. Darius Dönemi'nde Kirmanşah, İran yakınlarındaki Behistun kayalıklarında rastlanan Katpatuka sözcüğünün Persçe'de “Dukha Ülkesi”, “Tukha” ya da “Güzel Atlar Ülkesi” gibi anlamlara geldiği savlanmıştır (Sevin, 1998: 47).

Katpatuka kelimesinin bir şekilde Tunç Çağı yer adı olan Kizzuwatna'nın bir devamını temsil ettiği görüşü, Kizzuwatna'nın Pontus Helenistik krallığının topraklarını da kapsamasından kaynaklanır. Buna karşın Herodotos Kizzuwatna'yı Kilikya ovası ve çevresindeki dağlarla özdeşleştirmiştir (Yakubovich, 2014: 347). Bilge Umar Hitit belgelerinde anılan Kizzuwatna Bölgesi'nin, Katpatuka'da bulunduğunu görüşüne katılmamaktadır (Umar, 1993: 407). Yakubovich'e göre Katpatuka- “Katpadda (bölgesini) içeren” anlamına gelebilir. Kapadokya ile Fars Eyaleti arasındaki coğrafi uzaklık ve Ahameniş kraliyet yazıtlarının (Behistun) lehçesinin karakteri, kusurlu fonetik aktarım olasılığını artırmaktadır (Yakubovich, 2014: 351).

Bilge Umar'a göre İranlılarca kullanılmış olan Katpatuka yer adının aslı Khepat-ukh, yani "Khepat Halkı (Yurdu)" dır. Umar, bu görüşünü M.Ö. 1. binin Erken dönemlerine kadar ülke isimlerinin o ülkenin baş tanrısının adıyla anılması uygulamasının yaygın olması ile açıklamıştır (Umar, 1993: 407).

Anadolu Platos'unda Kızılırmak'ı (Halys) besleyen kollardan biri olan "Kappadoks" Nehri'nin (Delice Irmak) aynı zamanda bölgeye "Kappadoks Yurdu" ismini verdiği düşünülmektedir. Kappadox isminin kökeni ile ilgili başka bir görüş ise Kappadoks nehir adının Asur kralı Ninias ve kraliçe Semiramis'in oğullarının adı olan Kappadox'tan geldiği ve daha sonra tüm bölgenin bu isimle adlandırıldığıdır (Pliny, 1855: 7; Erdoğan, 1996: 51).

Kapadokya isminin anlamı konusunda bir diğer ve en geçerli öneri ise "Aşağı Ülke" tanımıdır. Fransız Coğrafyacı Xavier de Planhol La Cappadoce isimli kitabında, Katpatuka kelimesi ile ilgili farklı bir görüş olarak "Aşağı Ülke" tanımını öne sürmüştür. Yazar Kat-patuka'nın ilk biçimi, katta'nın Hititçede "aşağı, aşağıda" anlamına gelmektedir. Hitit tarihi kaynaklarının, iki Anadolu bölgesinden "Yukarı Ülke" ve "Aşağı Ülke" olarak bahsettiği görülmektedir (Yakubovich, 2014: 348).

Kapadokya isminin kökeni ile ilgili birçok farklı görüş karşımıza çıksa da akla en yakın ve literatürde en güncel yorum "Aşağı Ülke" tanımını gibidir.

1.2. Kapadokya'nın Coğrafi ve İdari Sınırları

Kapadokya Bölgesi'nin idari sınırları tarih içerisinde birçok kez değişmiş olsa da günümüzde Kayseri, Niğde, Nevşehir, Kırşehir ve Aksaray'ı kapsayan alanın doğal yer şekilleriyle belirlenen coğrafi sınırları çok da fazla değişmeden "Küçük Tarihi Kapadokya" olarak adlandırılabilir. Bilge Umar'ın Büyük Kapadokya olarak isimlendirdiği bölge ise, Antik Çağ'da doğuda Dicle Nehri (Europates), batıda Tuz Gölü'nün (Tatta Limne) doğu sınırı, kuzeyde Karadeniz sıra dağlarının güney yamaçları, güneyde Toroslar'ın kuzey yamaçlarına kadar uzanan, neredeyse Anadolu Yaylası'nın tümünü içeren geniş bir bölgedir (Umar, 2008: 378). Daha net tanımla doğuda Malatya, batıda Konya'ya, kuzeyde Samsun, Amasya ve Sinop, güneyde ise Çukurova kadar olan alan Kapadokya olarak adlandırılmaktadır (Gökhan, 2011: 257).

Kapadokya Bölgesi, yüzey şekilleri bakımından kendi sınırları içinde farklılıklar göstermektedir. Bölge büyük oranda dağlık bir yapıya sahipken kuzey ve batısı daha çok düzlük alanlardan oluşmaktadır. Bölgede çok sayıda yüksek dağ sıraları görülmektedir. Kapadokya'yı güneyde Kilikya Bölgesi'nden ayıran Tauros'lar (Toros'lar) yer alır. Tauros'ların bir uzantısı olan Anti Tauros'lar bölgeler arasında sınırların belirlenmesi konusunda büyük bir öneme sahiptir. Her ikisi de Bizans Dönemi'nde Argaios olarak adlandırılan iki büyük yanardağ Erciyes Dağı (3916 m.) ve Hasan Dağı (3253 m.), güneybatı Kapadokya'nın en yüksek zirvelerini oluşturur (Hild ve Restle, 1981: 54). Caesareia'lı Basileios, ilk baharda karların erimesiyle Halys nehri taşkınlarına katkıda bulunduğu için yüksek Erciyes dağına bir tehdit olarak görmektedir (Hild ve Restle, 1981: 149).

Halys nehri (Kızılırmak) ile ilgili Herodotosos, şu bilgileri vermektedir:

“...Medlerin toprakları ile Lydialılarınkiler arasında sınır, aslında Halys ırmağıydı ki, bu ırmak Armenia dağlarından çıkar. Kilikia'dan geçer, Matienleri sağına, Phrygia'yı soluna alıp, bu iki ülke arasında akar, bu ülkeleri geçtikten sonra kuzeye doğrularak Kappadokia Syrialıları ile Paphlagonia arasında sınır çizer. Demek ki Halys ırmağı bütün Asia'yı bir kıyıdan öbürüne kesmiş olur...” (Herodotos, 1991: 38)

Bölgenin sınırlarını ilk kez coğrafyacı Strabon belirlemiştir:

“...Ve Kappadokia da çeşitli kısımları olan bir ülkedir ve birçok değişiklikler geçirmiştir. Fakat bu ülkenin aynı dili kullanan sakinlerinin, güneyde Kilikia: Taurosları diye adlandırılan dağlar, doğuda Armenia ve Kolkhis ve değişik dil konuşan aradaki halklar ve kuzeyde Halys Irmağı'nın ağzına kadar Eukseinos ve batıda hem Paphlagonialı kabileler ve hem de Phrygia'da yerleşmiş olan Lykaonialılara kadar uzanan Galatyalılar ve Kilikia Trakheia'da oturan Kilikyalılar tarafından çevrilmiş oldukları söylenebilir...” (Strabon, 2015: 1).

Kapadokya Bölgesi, Strabon'un anlatımına göre M.S. 1. yüzyılın başlarında imparatorun ve senatonun kararıyla Roma Eyaleti olmuştur (Millar, 2004: 165). Bu

yeni eyalet kuzeyde Samsun'dan (Amisos) Karadeniz'in (Pontus Euxenus) doğusuna doğru, güneyde Toroslar, doğuda Büyük Ermenistan ve Fırat, Batıda ise Galatia ve Pamphylia ile sınırlıydı (Baydur, 1970: 99). Bu alan, o dönem için yaklaşık 53 km. kare kaplamaktaydı (Magie, 1950: 491).

M.S. 54 yılında bir başka Roma eyaleti olan Kapadokya, Galatia Eyaleti'ne eklendi. M.S. 66 yılında Kapadokya, Galatia Eyaleti'nden ayrıldı. İmparator Vespasian (M.S. 69-79) M.S. 74 yılında bu iki büyük Roma Eyaleti yeniden birleştirmiştir. Galatia eyaleti içerisinde bulunan Paphlagonia, Pontus Galaticus, Pontus Polemonianus ve Armenia Minor (Küçük Ermenistan) da sınırın içine girmiştir. Bu tarihten sonra, Galatia Eyaleti, Galatia-Kappadokia Eyaleti'nin bir parçası olarak anılmaktadır (Baydur, 1970: 100; Kaya, 2005: 20). M.S. 80 yılına ait bir mil taşına göre İmparator Titus (M.S. 79-81) bu iki eyaletin valisi olan Aulus Caesennius Gallus'a Galatia ve Kappadokia yollarını yaptırtmıştır (Baydur, 1970: 100).

İmparator Traianus (M.S. 98-117) 107 yılından sonra, Galatia-Kappadokia çift eyaletini yeniden ayırıp, her iki eyaletin başına ayrı birer vali atamıştır (Baydur, 1970: 101). Ancak bu tarihlerde Kappadokia Eyaleti'nin sınırları, hali hazırdaki bu iki Pontos bölgesine eklenen Tavion ile çok genişletilmiştir (Kaya, 2005: 20).

İmparator Claudius (M.S. 41-54) Dönemi'nde Archelais (Aksaray), Caracalla (M.S. 211-217) Dönemi'nde de Tyana (Kemerhisar) İmparator emriyle Roma kolonisi haline getirilmiştir. İmparator Trajanus (M.S. 98-117) Dönemi'nde ise, Melitene (Malatya)'deki askeri yerleşim yönetimi düzenlenerek Melitene bir şehir haline getirilmiştir (Jones, 1998: 182,183).

İmparator Diocletianus (M.S. 284-305) Döneminde, bölge dört küçük eyalete bölünmüştür. Bunlara Heleno-pontus (Dipontus), Pontus Polemoniacus, Küçük Armenia ve Kappadokia adları verilmiştir. Diocletianus. 4. yüzyıla gelindiğinde ise Kapadokya eyaletini üçe bölmüştür. Bu eyaletler Kappadokia I, Kappadokia II ve Armenia II olarak adlandırılmıştır. Armenia I, Küçük Armenia'ya eklemiş ve sınırlar daralmıştır (Baydur, 1970: 105). Kapadokya'da 4. yüzyılda yapılan bu eyalet değişikliğinde iki aşama gerçekleşmiştir. İlk önce boydan çizilen çizgilerle eyaletler

ayrılmış daha sonra ise Armenia II kesilerek geriye kalan kısımda bir enlem çizgisi çekilmiş ve Kapadokya I-II bölümleri belirlenmiştir (Kopecek, 1974: 220).

371-2 yıllarında İmparator Valens Kapadokya'yı Prima ve Secunda olarak ikiye bölmüştür. Kappadokia Secunda'nın (İkinci Kapadokya) başkenti önce küçük bir köyden ibaret olan Podandos (Pozantı), daha sonra Tyana olmuştur (Ramsay, 1960: 312). Anastasios (M.S. 491-518) ve İustinianos (M.S. 527-565) Dönemlerinde ise Caesareia (Kayseri) baştan imar edilmiş, Mokissos (Viranşehir) ve Kamuliani gibi iki yeni yerleşim merkezi kurulmuştur (Akyürek, 1998: 229). 530 tarihlerinde, İustinianos Kappadokia Secunda'yı ikiye ayırmıştır. Mokissos'u Kappadokia Tertia'nın (Üçüncü Kapadokya) merkezi yaparak İustinianopolis adını vermiştir (Ramsay, 1960: 312).

1.3. Kapadokya'nın Tarihi

Kapadokya Bölgesi, Roma İmparatorluğu sınırları içerisine girmeden önce Hititler, Kimmerler, Medler ve Perslere ev sahipliği yapmıştır (Yıldız Ötüken, 1990: 3). Büyük İskender Asya seferi sırasında Kızılırmak'ın güney kısmını ele geçirmiştir. Pontos Kappadokiası olarak da bilinen Kuzey Kapadokya'ya da egemen olan Pers asıllı I. Ariarathes Büyük İskender'in Perslere karşı yaptığı sefer sırasında, karışıklıklardan yararlanarak MÖ 332'de kendisini bağımsız Kappadokia satrapı ilan etmiştir (Tekin, 1998: 199). Son Kapadokya Kralı Archelaus neredeyse yarım asırlık yönetiminin ardından Tiberius'un suçlamaları üzerine Senato tarafından Roma'ya çağırılmıştır. Archelaus uzun yolun ardından yargılamada mahkûm edilmemiştir ancak kararın ne olduğu kesin olarak kaydedilmemiştir. Dava bitiminden kısa süre sonra Roma'da hayatını kaybetmiştir (Magie, 1950: 491).

M.S. 17 yılında Tiberius yönetimindeki Roma İmparatorluğunun eyaleti statüsü kazanan bölgede (Hild ve Restle, 1981: 64-65), Hıristiyanlığın etkinliği konusunda kesin bilgilere sahip değiliz.

Septimus Severus (M.S.193-211) yaptığı savaşlarda ve Doğu'ya yaptığı seferlerin üçünde Anadolu içindeki yolları yani Bithynia, Galatya ve Kapadokya'yı kullanmıştır. Son yolculuğunda yine bu güzergâhı kullanmış ve dinlenmek için bir süreliğine Kapadokya'daki Tyana'da (Kemerhisar) bulunmuştur (Ünlü, 2014: 16).

Elagabalus (M.S. 218-222) Kapadokya'dan geçerken Kapadokya'nın merkezinden Fırat Nehri'ne uzanan büyük yol üzerindeki kilometre taşlarını restore ettirmiştir (Magie, 1950: 690). M.S. 230 yılında İmparator Severus Alexander (M.S. 222-235) zamanında Pers kralı Artaxerxes Kapadokya'yı ele geçirmiş, fakat Pers'ler Roma ile barış yapmışlardır (Baydur, 1970: 102).

3. yüzyılın ortalarına doğru Maximinus Thrax (M.S. 235-238) Dönemi'nde, Küçük Asya'nın doğusunda, Pontus ve Kapadokya'daki şehirlere büyük zarar verdiği söylenen büyük bir deprem meydana gelmiştir (Magie, 1950: 696).

M.S. 256 yılında Roma'nın tahtında İmparator Valerianus (M.S. 253-260) bulunmaktadır. İmparator saltanatının büyük çoğunluğunu Doğu'da saldırı ve savaşlarla geçirmiştir. 1. Şapur'un 3. Seferinde Edessa (Urfa) kuşatmasında Valerianus'un yetmiş bin kişilik ordusuyla yenik düşerek esir alınmıştır. Şapur bu zaferden sonra Kapadokya'yı harap etmiş, Caesareia dahil Anadolu'nun iç kesimlerinde birçok kenti ele geçirmiştir ancak ilerlemeye devam edememiştir (Frye, 1984: 297). Pers'lerin Kapadokya'ya saldırılarında ilk olarak Caesareia-Mazaka'nın ele geçirildiği fakat Pers'lerin Fırat'a çekilmek zorunda kaldıklarını ve ikinci saldırıda şehri yağma ettikleri düşünülmektedir (Baydur, 1970: 103).

Anadolu, Sasani istilasına maruz kalırken Gothlar M.S. 256 yılında Anadolu'nun kuzey kıyılarını harap etmiş, 254 ve 267 yıllarında ise iki kere Kapadokya'ya saldırmıştır (Boak, 1921: 261; Baydur, 1970: 104). M.S. 262 yılında Palmyra Kraliçesi Zenobia Valerianus'un esir düşmesi üzerine Kapadokya'nın önemli kentlerinden Tyana'yı hakimiyeti altına almıştır (Kurt ve Bulut, 2019: 80).

Tacitus'un (M.S. 275-276) Roma tahtına çıktığı dönemde Anadolu'da Doğu Cermen kabilesi olan Heruliler önderliğinde İskit istilasını gerçekleştirmiştir. Bu istilada Pontus, Galatya, Kapadokya ve Kilikya bölgeleri saldırıya uğramış, İmparator Tacitus işgalcilere karşı savaşırken Tyana kentinde ya askerler tarafından öldürülmüş ya da hastalıktan dolayı ölmüştür (Kurt ve Bulut, 2019: 81; Magie, 1950: 720).

Roma İmparatoru Diocletianus (M.S. 284-305) M.S. 286 yılında Balkan kumandanı olan Maximianus'u augustus olarak atamıştır. M.S. 293 yılında ise, iki önemli kumandanı Constantius ve Galerius'u caesar olarak yönetime atamış ve augustusların varisi olarak seçmiştir. Bu yönetim biçimine Tetrarchia (dörtlü yönetim) ismi verilmektedir. Bu görevlendirmelerin sonucu olarak Diocletianus Doğu'yu, Maximianus İtalya ve Afrika'yı, Galerius ile Constantius ise Tuna Eyaletleri ile Britanya ve Galya Bölgesi'nin idaresini üstlenmiştir (Freeman, 2003: 554). Diocletianus tarafından yapılan eyalet düzenlemelerinde Kapadokya ismini koruyan eyalet, dört eyaletten en büyüğüdür (Kopecek, 1974: 320).

İçinden geçen yollar nedeniyle bölge stratejik açıdan önem taşımaktadır. İmparatorlar Anadolu'yu kuzeydoğudan güneybatıya kesen ana yolu ve batıdan doğuya doğru uzanan orta yolu kullanarak bölgeye ulaşmışlardır (Erpek, 2020: 647). Özellikle Melitene yolu 3. yüzyıl hükümdarları tarafından önemliydi. İmparatorlar bu dönemde mil taşları, köprü inşaatları, kaldırım onarımları ve köprü inşaatları ile özel bir ilgi görmüştür. Bu ilginin sebebi ordunun lojistik ve hareketliliğinin en üst düzeye çıkarılmasıdır (Magie, 1950: 492).

M.S. 313 tarihli "Milan Fermanı" ile İki augustus Constantinus (M.S. 307-337) ve Licinius (M.S. 308-324) Hıristiyan karşıtı yasaları tersine çevirerek Kilise'nin imparatorluk içinde ayrıcalıklı konuma gelmesini sağlamış ve yeni bir rejimin temellerini atmıştır (Mitchell, 1993: 64).

Perslere karşı bir sefer hazırlığında olan imparator Flavius Claudius Iulianus (M.S. 361-363), Basileios'a yazdığı mektubunda, Caesareia'ya vardığında Basileios'tan 2000 altın hazır etmesini istemiş, vermemesi durumunda kenti yakıp yıkacağını söylemiştir (Tekin, 1998: 223).

Arianizm'e mensup olan İmparator Valens'in (M.S. 364-378) Kappadokia'yı ikiye ayırmasının arkasındaki sebep kilise teşkilatınca Caesareia Piskoposu Basileios'a bağlı olan arazi küçültülerek piskoposun siyasi etkisi ve gücü azalmıştır. Bunun neticesinde Tyana Piskoposu Anthimos ile Basileios arasında bir mücadele başlamıştır (Ramsay 1960: 312).

5. yüzyılda Isauralılar'ın yanı sıra I. Leo (M.S. 457-474) Dönemi'nde Ermeniler'in Cochunlar dediği, Hazar denizi kıyılarındaki göçebe bir kavim olan Hunlar, Armenia üzerine yürüyerek Kapadokya memleketlerini yağmalamışlardır (Texier, 2002: 28). Bu yağma ve saldırıların sonucunda Anastasios (M.S. 491-518) ve İustinianos (M.S. 527-565) Dönemlerinde bölgede yoğun bir savunma imarı ile kent surları yapılmış ve onarılmıştır (Akyürek, 1998: 229).

6. yüzyılın sonlarından 7. yüzyılın ortasına kadar bölge Bizanslılar'la Persler arasında gerçekleşen sürtüşmelere sahne olmuştur. M.S. 605 yılında Caesareia'yı alarak bir yıl süreyle ellerinde tutmuş, 611 yılında ise tahrip etmişlerdir. İmparator Herakleios'un (M.S. 610-641) Persler'e karşı savaşlarda kazandığı başarılar sayesinde Kapadokya'da Pers tehdidi son bulmuştur (Hild ve Restle, 1981: 70).

1.4. Kapadokya'da Din

Kapadokya Bölgesi konumu nedeniyle önemli birçok din ve yerel özellikler taşıyan dini törenleri (kültler) bünyesinde barındırmıştır. Argaios (Erciyes) dağının her dönemde olduğu gibi milattan önceki dönemlerde de önemi büyüktür.

Kurt Bittel'e göre Kutsal Hitit dağlarının isim değiştirerek Roma döneminde de kült yeri olarak kullanıldığı düşünülürse, Argaios (Erciyes) dağı da bu durumda önemini sürdürmüş olabilir (Baydur, 1970: 123). Roma Dönemi'nde önem kazanan dağ milli sembol olarak kullanılmış, gem ve sikkelerin üzerinde uygulanmıştır (Güler, 1994: 262).

Arka yüzünde Argaios Dağı tasviri bulunan bir Tiberius sikkesinde, dağ zirvesinden birkaç metre aşağıda günlük kullanım için uygun olmayan bir mağara gösterilmiştir (Baydur, 1970: 124). Argaios kültünde dağın kendisi tanrı olduğu için ayrı bir tapınağı yoktur. Dağın en yüksek noktasına yapılmış olan mağara tapınak ve üstündeki yapılar kutsal kabul edilen dağa aittir (Güler, 1994: 262).

Antik Yunan konuşmacı ve filozof Maximus Tyrius Erciyes dağını "Hem Tanrı hem yemin Tanrısı hem kült heykeli" olarak tanımlamıştır. Coğrafyacı Julius Solinus ise

bölge halkının, tanrının Argaios'ta yaşadığına inandığını kaydetmiştir (Baydur, 1970: 123-126).

Mecusilik; Geç Antik Çağ Kapadokyası'nda 4. yüzyılın ikinci yarısına kadar görülmüş ancak ön plana çıkmamıştır (Métivier, 2005: 14). Herodotos, Pers gelenekleri hakkında şu sözleri kullanmıştır;

“Tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyler bilmezler; hatta yapanlara deli derler, bu, sanırım, onların tanrılara, Yunanlılar gibi insan biçimi yakıştırmış olmamalarından ileri gelir. Dinleri Zeus'a kurban kesmeyi gerektirir; kurbanları dağ başlarında keserler ve Zeus dedikleri de tanrısal gök kubbedir.” (Herodotos, 1991: 59)

Bölgede tapınılan tanrılardan biri de Apollon'dur. Strabon bu Tanrıya bütün Kappadokia'da tapıldığını yazmıştır;

“...Burada ayrıca Kataonia Apollon'unun bir tapınağı da vardır ve Kappadokia'lılar bu tapınağı kendilerinininkine örnek aldıkları için bütün Kappadokia'da itibar görür...” (Strabon, 2015: 7)

Tykhe, M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Yunan dünyasında, daha sonra Roma İmparatorluğu'nda çok sevilmiş ve saygı görmüş bir tanrıçadır (Okan, 2016: 3). Caesareia'da Tyche kültürünün de olduğunu şehrin sikkelerindeki tasvirlerinde görülmektedir (Baydur, 1970: 127). Şans tanrısı Tyche'nin insan ve şehirlerin kaderini belirlediğine inanılmıştır. Bir elinde bereket boynuzu (cornia copi) ile tasvir edilen Tyche diğer elini dümene dayamış olarak tanımlanmıştır. Başında kuleli tacı ile tasvir edilir (Güler, 1994: 262). Kült Kapadokya'da Hıristiyanlığın iyice güç kazandığı zamana kadar yaşamıştır (Baydur, 1970: 128).

Mezopotamya medeniyetlerinde görülen doğu kökenli İmparatorluk kültürü (İlahi Hükümdar) Helenistik Dönem'den itibaren Kapadokya'da görülmeye başlanmıştır (Lercaro, 1971: 29-30). İmparatorluk kültürü Roma sınırları içerisinde yaşayan halkların zenginliklerin imparator tarafından verildiğine inanmaları, itaat etmeleri ve sadık olmaları için önemlidir (Bunson, 2002: 271). İmparatorluk kültürünün Caesareia'da

varlığına M.S. 196 yılında rastlanır. Septimius Severus'un eşi Julia Domna'ya ait bir şehir sikkesinin üzerinde "neokoros" unvanı ilk kez görülmüştür. Neokoros, Roma İmparatorluk Dönemi'nde imparator kültüne bağlı olarak ortaya çıkan dini bir terimdir. Helenistik Dönem Anadolu'sunda imparator tarafından kentlere verilen unvandır. Caesareia ikinci kez M.S. 226 yılında neokoros unvanı almıştır (Baydur, 1970: 131). İmparatorluk kültü M.S. 312 yılında imparator Konstantinus ile son bulmuştur (Yurtsever, 2015: 1,7).

Kapadokya'nın Hıristiyanlık ile tanışma sürecinin ilk olarak nasıl gerçekleştiği ile ilgili çalışmalarda kesin bir sonuca varılmasa da iki teori karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki İsa'nın on iki havarisinden biri olan Aziz Petros ile ilgilidir. Havariler Hıristiyanlığı yaymak için bölgelere ayrılmıştır (Schaff, 1889: 250). Aziz Petros, Antakya kiliseni kurduktan sonra Pontus, Galatya ve Kapadokya'ya uğramıştır (Le Bas, 1863: 447) ve muhtemeldir ki tebliğde bulunmuştur. Petros, Birinci Mektubunda Hıristiyanlığı kabul eden Kapadokyalılar'dan bahsetmiştir;

"Mesih İsa'nın elçisi ben Petros'tan Pontus, Galatya, Kapadokya, Asya İli ve Bitinya'ya dağılmış ve buralarda yabancı olarak yaşayan seçilmişlere selam!" (Petros, I/1)

İkinci teori ise Aziz Paulos'un Kapadokya'ya gittiği (Le Bas, 1863: 448) ve burada misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirdiği yönündedir. Ancak Aziz Paulos'un Kapadokya'daki fiziki varlığı ile ilgili hiçbir tarihi kayıt bulunmamaktadır (Mitchell, 1993: 3).

M.S. 1. yüzyılda, Roma imparatorluğunun diğer bölgelerinde olduğu gibi Hıristiyanlığın Kapadokya Bölgesi'nde öncelikli olarak askerler arasında yayılmaya başlamış olduğu gözlemlenir. Örneğin, Aziz Hieron Matiane/Korama (Avcılar/Göreme) köyünden basit bir çiftçi ailesinin çocuğu iken Roma ordusunda askere alınmış ve daha sonra Hıristiyanlığa inandığı için şehit (martyr) edilmiştir. Bu nedenle Kapadokya kiliseleri duvar resimlerinde aziz Hieron'un çok sayıda betimine rastlanmaktadır, Bizans Kapadokya'sında azizin kültü çok yaygındır (Jolivet-Levy, 1991: 21-22/ 55,56,57).

Kutsal topraklarda (Roma eyaleti Yahudiye) Hıristiyan olduğu için öldürülen bir başka asker ise Yüzbaşı Longinus'tur, İmparator Tiberius'a şikâyet edilmiş ve çarpmıha gerilerek öldürülmüştür (Baydur, 1970: 133).

Hıristiyan Kilisesi'nin Erken Dönem'den itibaren Kapadokya'da varlığına işaret eden kaynaklar bulunmaktadır. Buna göre 2 yüzyılda biri Caesareia diğeri ise Melitene olmak üzere iki piskoposluğun bölgedeki varlığı Hıristiyan toplulukların buradaki önemine işaret eder (Adıbelli, 2012: 361).

4. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık daha çok kişinin arasında yayılmaya başlamıştır. İmparator Diocletianus zamanında Hıristiyan oldukları için şehit edilen kişiler (martyr) arasında Kapadokyalıların da var olduğu bilinmektedir (Baydur, 1970: 134). İmparator Maximinus Dönemi'nde özellikle M.S. 311-312 yıllarında Hıristiyanlara yapılan zulüm en üst seviyeye çıkmıştır (Mitchell, 1993: 57).

Büyük Constantinus (307-337) Dönemi'nde kilisenin devlet ile birleşmesi üzerine piskoposlar devletin önemli görevlileri haline gelmiştir (Schaff, 1882: 157). Hıristiyanlık kabul edilmiş ancak pagan gelenekleri büyük ölçüde devam etmiştir.

Kuramsal öğretisi olan Aryanizm, 4. yüzyılda, İskenderiye'de Baucalis kilisesinin papazı Arius'un, Hıristiyan teolojisini, dönemin "teslis anlayışının" tersine, tek bir Tanrı'nın varlığına vurgu yapmasıyla başlamış, İmparator II. Constantius (M.S. 337-361) ve Valens (M.S. 364-378) Dönemi'nde yayılma göstermiştir (Kaçar, 2002: 4; Sterk, 1998: 228).

II. Constantius'un M.S. 361 yılında ölümü üzerine Apostata (Dönme) lakaplı İmparator Iulianus'un (M.S. 361-363) Hıristiyanların devlet içinde kazandıkları üstünlüğü kaldırmak ve pagan kültürünü canlandırmak istemiş, Aryanizm'le oluşan ayrılıkçı düşünceyi daha da büyütüp bunu Hıristiyanlığı zayıflatmak için bir araç olarak kullanmıştır (Baş, 2000: 184). Bu dönemde Kapadokyalı Hıristiyanlara eziyet edilmiş olduğu düşünülse de bölge ile ilgili kesin yazılı kaynaklar günümüze ulaşmamıştır (Baydur, 1970: 134).

Aryanizm’le mücadelede önderlik eden Kapadokyalı din adamları Caesareia’lı Basileos, Nazianzos’lu Gregorios ve Nyssa’lı Gregorios olarak bilinen kilise babaları Grek felsefesini yoğun olarak kullanmış, “özleri bir üç hipostaz” olarak özetlenebilecek üçlü teslis formülünü kullanarak teslisi tam anlamıyla bir öğretiy haline getirmeye çalışmışlar ve böylece Aryanizm’in yenilgisinde büyük bir rol oynamışlardır (Baş, 2000: 184; Bunson, 2002: 248). Caesareia 3. ve 4. yüzyıllarda Hıristiyan dinini yayılmasında bölgesel bir merkez olmuştur (Baydur, 1970: 134). Kapadokya’da Arianizm’in yanı sıra Hypsistarians gibi sayısız mezhep gelişmiştir (Hild ve Restle, 1981: 114).

İmparator Theodosius (M.S. 379-395), 381 yılının Mayıs ayında Konstantinopolis’te bir konsil toplamıştır. 150 kadar doğu piskoposunun yer aldığı bu konsilde Ortodoksluğu tanımlayan bir bildiri yayınlamış, Aryanizm atmış yılın ardından Ortodoks Hıristiyanlık anlayışına yenilmiş, Ortodoks düşünce kilise içindeki hakimiyeti ele geçirmiştir (Baş, 2000: 185; Ünlü, 2014: 71).

Flavius Theodosius (M.S. 408-450) Dönemi’nde paganların imparatorluk hizmetine girmeleri ve yargıçlık gibi görevlerde bulunmalarını yasaklayan yasalar çıkartılmıştır. İustinianos (M.S. 527-565) Dönemi’nde paganlık bir problem olarak yeniden ortaya çıkmış ve imparator Hıristiyanlığı seçilmesi konusundaki kesin tavrıyla kararname yayınlamıştır. Vaftiz olmayanlar pagan olarak kabul edilmiş ve devlet işlerinde çalışmaları yasaklanmıştır (Mitchell, 2016: 371-372).

İKİNCİ BÖLÜM

KENT YERLEŞİMLERİ

Yerleşim yerlerinin ortaya çıkış, süreklilik ve terk edilme dönemlerini incelerken jeolojik yapı, iklim koşulları, doğal-yapay kaynaklara erişim, güvenlik, ulaşım, yerleşimin düzeni ve mimari kültür aktarımı bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu özellikler kent yerleşimleri ve kırsal yerleşimler arasında farklılık gösterirken aynı zamanda yerleşimlerin her birinin kendine has özellikleri bulunmaktadır.

Kapadokya, volkanik bir bölge olması dolayısıyla Anadolu'nun diğer bölgelerine göre farklı bir jeolojiye sahiptir. Kent yerleşimlerinde olmamakla birlikte, bölgedeki kırsal yerleşimlerin kaya oyma doğası nedeniyle mekanların kullanımını sonrasında kalıntılar bağlamında, arkeolojik açıdan stratigrafiden (katman bilimi) bahsetmek mümkün değildir. Tarihsel süreç boyunca yumuşak oyulabilir tüf kayaların yoğunlukta olduğu bölgede, kagir yapıların yanında, kayaya oyularak oluşturulan yaşam mekanlarını da sıklıkla tercih etmelerine sebep olmuştur. Bu durum engebeli bölge arazisinde kent yerleşimlerinin yanında dağınık kırsal yerleşimlerin ortaya çıkmasına ve kaya kütlelerinin içinde günümüze kadar korunmasına olanak sağlamıştır. Kapadokya'da yaşayan insanların kagir yapı yapmanın yanında kayaya oyulmuş mekanlarda, yaşayan hane nüfuzuna göre daha fazla odalı, barınma alanı niteliğini taşıyan mekanlara yerleştiği düşünülmektedir (Texier, 2002: 8). Fatma Gül Öztürk kaya oymacılığı ile ilgili yaptığı çalışmalarda tek bir işçinin günde bir metreküp civarı kayayı oymasının mümkün olduğunu saptamıştır. Orta büyüklükteki bir odanın 5 işçi ile tamamlanmasının 8 ay sürdüğünü kaydetmiştir (Öztürk, 2009: 29). Bölgede yeraltı şehirleri adıyla anılan, oyma işlemi ile oluşturulmuş düzensiz oda ve koridorlardan oluşan barınma alanları bulunmaktadır. Bu alanların bazılarının Bizans Dönemi öncesine ait olması mümkündür ancak tarihlemeye yardımcı olacak güvenilir veriler

ve arkeolojik çalışma bulunmamaktadır (Ousterhout, 2019: 53). Öte yandan M.S. 1. yüzyılda kent ölçekli yerleşimlerde yapılar için bol miktarda düz taş çıkarıldığı bilinmektedir (Strabon, 2015: 10). Charles Texier, bölge insanların estetik ve simetri anlayışından uzak olduklarını bu nedenle kaya oyma yaşam alanlarında sanat eseri olarak nitelendirilebilecek özellikler bulunmadığından bahseder (Texier, 2002: 8).

Roma İmparatorluk Dönemi'nin büyük bölümü boyunca M.S. 500 yıllarına kadar iklimsel değişiklikler tarımın gelişmesini destekleyen ideal bir ortam oluşturmaktadır (Haldon, 2017: 18). Bölgedeki bu iklim ortamı nispeten sabit kalsa da M.S. 368-369 yıllarında kuraklık yaşanmış, M.S. 406-407 yıllarında kıtlık, M.S. 453-457 yılları arasında ise hem kıtlık hem kuraklık görülmüştür (Haldon vd., 2014: 154-155). Bu iklim değişiklikler, tarım alanlarında toprağın kullanımı, kaynakların toplanması, dağıtımı ve tüketimi yönünde sorunların oluşmasıyla bağlantılı olarak bölgenin insan nüfusunu dolayısıyla yerleşim modellerini etkilemiştir. Suyun temini ve kontrolü yerleşim yerlerinin en hayati faktörlerindedir. Doğal kaynak sularının yeterliliğinin yanında iklimsel değişikliklerle oluşan su taşkınlarının engellenmesi ve suyun verimli kullanımı yerleşimlerin sürekliliği açısından önem taşır. Batı Kapadokya Bölgesi'nde yakın tarihte yapılan palinoloji çalışmalarında M.S. 300 ila 670 yılları arasında bölgede hububat, üzüm bağı, meyve ağaçları ve ekilmiş zeytin ağaçlarının varlığına ilişkin verilere ulaşılmıştır (England vd., 2008: 1238).

Kapadokya'nın konumu birçok yere geçiş güzergahı olması nedeniyle askeri, ticari ve politik açıdan önem taşımaktadır. Bölgede bulunan kentler özellikle doğudan gelen saldırılar ve istilalar sonucunda büyük hasar almıştır. Güvenliğin sağlanması için bölgeye askeri yönden birçok takviyede bulunulmuştur. Bunlar mil taşları, sur inşaları, var olan savunma yapılarının onarımları olarak karşımıza çıkar. M.S. 330 yılında Konstantinopolis şehrinin başkent oluşuyla ile Anadolu'daki yol ağlarında kuzeybatı güneydoğu yönünde bir gelişimin olduğu görülür (Ramsay, 1960: 77). M.S. 333 yılında Fransa'nın güneybatısında bulunan Bordeaux şehrinden yola çıkan hacıların, izledikleri güzergâh ile ilgili yazılı kaynaklar günümüze ulaşmıştır. Bordeaux'lu hacılar Galatia-Kapadokya sınırını geçtikten sonra ilk olarak Parnassos'a (durak) daha sonra sırasıyla Ozizala (durak), Nitalis (durak), Argustana (at değişimi), Kolonia Arkhelais-Aksaray (kent), Mammoasson-Gökçe (at değişimi), Nazianzus -Bekarlar

(durak), Khusa (at değişimi), Sasima-Hasanköy (durak), Andabalis-Aktaş-Yeniköy (durak), Tyana-Kemerhisar (kent), Faustinopolis Ulukışla (kent), Kaeana (at değişimi), Opodandum-Podandos-Pozanti'dan (durak) geçerek Kilikya kapılarına (Pylae) ulaşmışlardır (Erpek, 2019: 18). Bölgeler arası geçiş sağlamakla birlikte bölge içindeki yol bağlantıları kentsel yerleşim modelini destekleyen, kentleri ayakta tutan ve kentler arası alışverişi sağlayan kent temelli kültürün oluşmasında önemli rol oynamıştır. Kırsal yerleşimlerde üretilen ürünlerin kent merkezlerine ulaştırılmasında, ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında ve vergi toplamada temel unsur yol ağlarıdır (Mitchell, 2016: 442).

Yerleşim yerlerinin düzeni zaman içerisinde insanların yaşayış şekillerine, ihtiyaçlarına ve inançlarına göre şekillenmektedir. Yerleşimlerdeki yapıların işlevleri ve bulunduğu konum ile olan ilişkilerinin bütünü yerleşimlerin düzenini oluşturur. Kentlerde bulunan yapılar kırsal yerlere göre yoğunlukta olduğundan arkeoloji ve sanat tarihi açısından daha fazla veri barındırır.

Kapadokya Bölgesi'nin Geç Roma-Erken Bizans Dönemi kentlerinin en önemlisi ve bölgenin idari merkezi olan Caesareia'da, yerleşim düzenini oluşturan yapı toplulukları günümüze ulaşmamıştır. Bir diğer önemli kent olan Tyana'da (Kemerhisar) yerleşim daha sonraki dönemlerde devam etmiş, yapılar kısmen günümüze ulaşmıştır (Doğanay ve İşler, 2019: 639). Kaynaklarda geçen Mokissos kentinin kalıntılarında Geç Antik Çağ'daki kentsel yaşama dair bulgulara rastlanır (Ousterhout, 2019: 363). Kent genel anlamda terk edilmiş olsa da konut inşaatları 6. yüzyıldan sonraki dönemlerde nadir de olsa devam etmiş ve çok seyrek olarak birden çok yapım evresi ile karşılaşmıştır (Berger, 1998: 420).

2.1. Caesareia (Mazaka-Kayseri)

Kayseri'nin, Antik Çağ'da bilinen en eski ismi, Strabon tarafından aktarılan "Mazaka" dır ve bu yer adının etimolojik olarak, "Ma tapınıcısı-yurdu" anlamına gelen "Madaka" yani "Mada-ka"dan geldiği öne sürülmüştür (Texier, 2002: 60; Umar, 1993: 555). Bunun nedeni ise "-ka" takısının Luvi dili ve ardıllarında görülen "-yeri" anlamı taşımasıdır (Umar, 2008: 195). Bir diğer öneri ise Antik kaynaklarda geçen, Mazaka

isminin Kappadokia'luların efsanevi atası Meschus'dan geldiğidir (Cramer, 1832: 118). Nezahat Baydur ise Mazaka'daki Zeus kültürünün varlığı nedeniyle bu ismin Frigce'de Zeus anlamına gelen Mazeus'dan türemiş olabileceğini ve Zeus bağlantısını aktarmıştır (Baydur, 1970: 79-80).

V. Ariarathes Eusebes (dindar) Philopator'a (baba seven) gönderme yapılarak Yunan kültürünü tercih etmelerinin bir göstergesi olarak Mazaka ve Tyana kentlerine Eusebeia adını verilmiştir (Van Dam, 2002: 24). Eusebes dindar anlamına gelirken Eusebeia, dindar yer, dindarların ülkesi, dindar kent gibi anlamlar taşımaktadır (Himmetoğlu, 2018: 368). Texier, Kayseri ile Tyana'nın birbirinden ayırt edilebilmesi için kente Eusebia yani "dindar" unvanının verildiğini aktarır (Texier, 2002: 60). Sikkelerde de bu şehir adının Eusebia olarak kullanımına en son M.Ö. 13/12 yıllarında rastlanır (Baydur, 1970: 82).

M.Ö. 1. yüzyılın sonunda, sonuncu Kapadokya Kralı Archelaus, İmparator Caesar Augustus'u onurlandırmak için kentin adını Caesareia olarak değiştirmiştir (Van Dam, 2003: 95). Bu isim Hellen dilinde Caesar Yurdu anlamına gelmektedir (Umar, 1993: 360). Archelaos zamanında Caesareia adı ile basılmış en eski sikke M.Ö. 10/9 tarihlidir (Baydur, 1970: 82). Caesar kelimesinin sonuna eklenen "-ia" takısı ile türetilen bu yer adında bahsedilen Roma imparatorunun hangi imparator olduğu konusu tartışmalıdır (Umar, 2008: 195). Antik kaynaklarda imparator Tiberius'un (M.S. 14-37) bölgeyi Roma eyaleti yapmasından dolayı onun emri üzerine şehre bu adın verildiği aktarılmaktadır ancak Ramsay bu bilginin doğruluğu konusunda şüphelidir (Ramsay, 1960: 335). Geçekten de Sozomenos, imparator Claudius (M.S. 41-54) adına bu ismin verildiğini söyler ve İmparator Claudius Dönemi'nden önce roma sikkelerinde Caesareia ismi görülmemektedir (Baydur, 1970: 81; Ramsay, 1960: 336).

Julianus Apostata (M.S. 361-363) Dönemi'nde Caesareia ismi kaldırılarak şehri cezalandırmak için Mazaka isminin yeniden kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Baydur, 1970: 81-82).

Eski Caesareia bugün halk arasında da Eski Şehir olarak anılan bölgede bulunmaktadır. Ramsay, herhangi bir yön belirtmeden modern Kayseri'nin, Greko-

Roma kentinin bir ila 1,5- 3 km. uzağındaki bir alanda bulunduğunu aktarmıştır (Ramsay, 1904: 464) (Ek 1.).

Strabon kentin bulunduğu yer ile ilgili bilgi vermiştir;

“...Mazaka, Pontus'un yaklaşık olarak 800 stadion güneyindedir. Euphrat'a olan uzaklığı bu ölçünün iki katından biraz azdır. Kilikia kapılarına ve Kyros'un kampına gitmek için Tyana üzerinden altı günlük yürüyüş gereklidir...” (Strabon, 2015: 11)

Strabon bölge arazisi ile ilgili *“Mazaka'yı çevreleyen topraklar ova olmalarına karşılık, verimsiz ve ekilmeye uygun değildir; altı taş ve kum ile kaplıdır”* tanımını yapmıştır (Texier, 2002: 60; Strabon, 2015: 9). Van Dam ise kentin, Erciyes Dağı'nın kuzey tarafında, kuzey ve doğu yönünde ovaya hâkim bir yükseltide, küçük tepelere bakan bir alanda bulunduğunu düşünür. Aynı yazar kentin verimli otlaklara ve çayırlara sahip olduğunu belirtmiştir (Van Dam, 2002: 24, 26).

Kuzeyden, Pontos Euksenio (Karadeniz) bölgesinden gelen bir yolcu Tavion'u (Büyük Nefesköy) geçtikten sonra Caesareia'ya ulaşmaktadır. Batıdan, Ege kıyılarından kente gitmek isteyen bir yolcu ise İkonion (Konya) ve Archelais (Aksaray) kentlerinden geçerek Caesareia'ya (Kayseri) ulaşmaktadır (Sevin, 1998: 50).

Plinius, Kapadokya'nın başkenti Caesareia için “imparatorluk kenti” unvanını ilk defa kullanan yazardır (Cramer, 1832: 122). Nezahat Baydur Caesareia'nın çevresinde hiçbir şehre ait olmayan geniş imparatorluk topraklarının varlığından söz eder. Kent Tiberius Dönemi'nden itibaren bir eyalet darphanesine sahip olmuştur. Darphane eyalet adına bastığı sikkelerle önem kazanmıştır 3. yüzyılın sonlarına kadar şehir sikkeleri basmaya devam etmiş daha sonra tamamen kapanmıştır (Baydur, 1970: 113,114). İmparator kültü ve Roma tanrılarını benimsemeyen kent Septimius Severus (M.S. 193-211) Dönemi'nde Neokoros unvanı almıştır (Baydur, 1970: 83,113). Bu tarihten sonra Caesareia'da Neokoros unvanı taşıyan sikkeler bastırılmıştır (Texier, 2002: 61).

Nezahat Baydur sikkelerden yola çıkarak, Severus'lar zamanında Batı ile Doğu'yu bağlayan önemli ticaret yolu üzerinde olan Caesareia ile Smyrna (İzmir) kentleri arasında ekonomik bir birliğin var olduğunu aktarmıştır (Baydur, 1970: 101-102). Bugün hiçbir kalıntı bulunmasa da Raymond Van Dam'ın anlatımına göre Caesareia kenti de diğer Yunan kentleri gibi şehir merkezini oluşturan bir agoraya sahiptir. Bu agorada iki sıra revak dizisi bulunmaktadır. Kenti oluşturan sokaklarda iki ila üç katlı evler bulunmaktadır (Van Dam, 2002: 27).

Strabon'dan yaşadığı dönem içinde Mazaka-Caesareia'nın açık bir şehir olduğunu öğrenmekteyiz. Strabon, volkanik hareketlilikler hâlinde halkın hızlıca şehirden ve binalardan kaçabilmeleri için açık şehir modelinin kullanılmış olabileceğini aktarmıştır (Texier, 2002: 60-63).

Geniş toprakları içine alması sebebiyle savunulması zor olan surların yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir (Hild ve Restle, 1981: 193). Geç Antik Çağ'da kent surlarının varlığına işaret eden iki dönem ile karşılaşılır. Bunlardan ilki, imparator Gordianus'un (M.S. 238-244) 4. hükümdarlık yılında Caesareia'da basılmış olan sikkelerin üzerinde "surla çevrili" kelimesinin çeşitli şekillerde kısaltmalarının bulunmasıdır (Çizim 2.1.). Bu sebeple nümizmatlar, şehrin surlar ile çevrilme tarihini M.S. 241 olarak kabul etmektedir. 1. yüzyılda şehrin açık olduğu bilgisine dayanarak şehir surlarının 3. yüzyılda yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Baydur, 1970: 102-103).

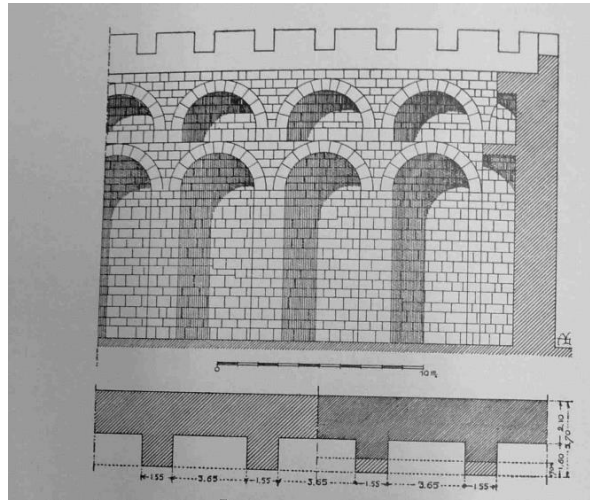
Çizim 2. 1. Surla çevrili tanımı yer alan kent sikkesi

(Güler, 1994: Levha II/ 3- 4)

Kent surları ile ilgili ikinci bilgi ise 6. yüzyıl tarihçisi Procopios tarafından verilmiştir. Procopios, kentin bir surla çevrili olduğunu, ancak düşmana karşı koymak için geniş ve yetersiz olan duvarların imparator İustinianos tarafından onarıldığını ve düzenlendiğini bildirir (Baydur, 1970: 102). Sur ile çevrili alanla karşılaştırıldığında şehirde var olan garnizonun sayıca yetersiz olduğu ve halkın surların bakımını yapacak imkânlarının olmadığı görülmektedir. Surların İustinianos Dönemi'ndeki değişiklikleri sırasında kale duvarlarının bir bölümünün yıktırılarak daraltıldığı ve içine iyi bir garnizon yerleştirildiği bilinmektedir (Texier, 2002: 63).

Kayserinin Melikgazi ilçesinde bulunan günümüz kalesi, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde büyük oranda yeniden oluşturulmuş ve onarılmış durumdadır, Gabriel, mevcut kalede bulunan güneydoğu ve güneybatı kısımdaki iki sur sırasının Selçuklu öncesi yani İustinianos Dönemi sur inşaatının parçası olabileceğini aktarmıştır (Gabriel, 1931: 19-21; Hild ve Restle, 1981: 195). Tüm kent surları Roma Dönemindeki kuruluşuyla birlikte tamamen askeri amaçla oluşturulmuş ve daha sonra değişikliklere uğramıştır (Akok, 1976: 17) (Çizim 2.2.).

Bernardakis bahsi geçen kale kalıntılarının Bizans Dönemi özelliği gösteren bir yanın olmadığını belirterek, kalabalık kentin görece küçük kale kalıntılarının içine sığamayacağını, dolayısıyla İustinianos Dönemi surlarının bu kale çerçevesinde olamayacağı görüşündedir (Bernardakis, 1908: 23).

Çizim 2.2. Kayseri Dış Kale Surlarının Çift Kemer Düzenlemeli Bölümü

(Gabriel, 1931: 20)

2. yüzyılda Caesareia, felsefe öğreten gezgin felsefecilerin (sofistler) uğrak yeri haline gelmiştir (Mitchell, 1993: 74). Kent, klasik kültüre olan ilgisinin bir göstergesi sayılabilecek şekilde eğitim olanaklarıyla ün kazanmış ve çeşitli okulları ve spor salonlarını içinde barındırmıştır (Van Dam, 2002: 27). Piskopos Basileios'un babasının da kente bir retorik okulu kurduğu bilinmektedir (Mitchell, 1993: 74). Bu yapılar ile ilgili günümüzde sadece yazılı bilgiler bulunmaktadır.

Kentte bulunan Hıristiyanlık öncesi dini yapılar günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca yazılı olarak ulaşan bilgilere göre kentte üç tapınak bulunmaktadır. Bunlardan ilki şehrin koruyucusu kimliğini taşıyan Zeus Poliouchos Tapınağıdır (Van Dam, 2002: 27). M.Ö. 2. yüzyıl'da Orophernes tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Nezahat Baydur sikkelerde karşılaşılan Argaios eteğinde görülen bazen iki, bazen dört sütunlu tapınağın Zeus'a ait olabileceğini aktarırken, Oğuz Güler bir Severus Alexander (M.S. 208-235) sikkesi üzerinde yine dağ ile birlikte tasvir edilen iki sütunlu tapınağın, söz konusu Zeus tapınağı olabileceği aktarılmıştır (Baydur, 1970: 127-136; Güler, 1994: 263) (Çizim 2.3.).

Çizim 2. 3. Alexander Sikkesi Üzerinde, İçinde Argaios Olan İki Sütunlu Tapınak

(Güler, 1994: Levha II/ 2)

Bir diğer tapınak ise Apollon'a aittir (Van Dam, 2002: 27). Strabon bu tanrı tapınağının Kapadokya'daki varlığından söz etmiştir (Strabon, 2015: 7). Apollon tapınağının tasvirine sikkeler üzerinde rastlanmamıştır (Baydur, 1970: 136). Stephen Mitchell, Caesareia ve çevresinde var olan Apollon ve Zeus'un tapınaklarının Hıristiyanlığın yayılmasıyla harabeye döndüğünden bahsetmiştir (Mitchell, 1993: 67).

Nezahat Baydur ise M.S. 4. yüzyılda Apollon tapınağının hala ayakta olduğunu belirtmiştir (Baydur, 1970: 127).

Hadrianus sikkesi üzerinde dört İyon sütunlu tapınağın ortasında Fortuna/Tyche'nin ayakta bulunduğu tasvir bu tapınağın Tyche'ye ait olduğunu göstermektedir (Güler, 1994: 263) (Çizim 2.4.). Ancak tapınak, sikkelerden bilindiği kadarıyla heykeli ile birlikte yalnız bir kere görülmüştür. Bu nedenle karşılaştırma yapılamamaktadır. Nezahat Baydur dağ eteğindeki Zeus tapınağının ya da Tyche tapınağının imparator kültü için kullanılmış olabileceğini aktarmıştır. İmparator Iulianus Apostata (M.S. 361-363) öldükten sonra öldürülen Hristiyanlar için Tyche tapınağının yıkıntıları üzerine bir *martyrium* yaptırılmıştır (Baydur, 1970: 131,138).

Çizim 2.4. Hadrianus Sikkesi Üzerinde Dört İyon Sütunlu Tapınağın Ortasında Fortuna/Tyche
(Güler, 1994: Levha I/ 2)

Iulianus'un (M.S. 361-363) imparator olmadan önce üvey kardeşi ile 6 yıl boyunca sürgüne gönderildiği yer olarak bilinen *Fundus Macellum* bir İmparatorluk Mülkü'dür (Güler, 1994: 263; Métivier, 2005: 135). Iulianus ve Gallus burada imparatorluk gerekliliklerine ve yaşlarına uygun şekilde eğitim aldıkları bilinmektedir (Erpek, 2019: 109). Iulianus Caesarea kentinde geçirdiği süre içerisinde aldığı eğitimlerle görünüşe göre kiliseye okuyucu olarak hizmet etmiş ve belki de bu kentte vaftiz edilmiştir. Argaios Dağı'nın eteklerinde Caesarea'nın çevresinde bulunan *Macellum* bölgesinde, çiftlik sarayı, havuzları, bahçeleri ve çeşmeleri olan bir alan olduğu düşünülmektedir. Iulianus ve Gallus Aziz Mamas'ın onuruna bir anıt mezar inşa ettirmeye çalışmıştır (Van Dam, 2002: 98). *Macellum*'un Aziz Mamas'ın mezarının yakınında başladığı ve

7 km. uzaklıktaki Hisarcık'a kadar uzandığı öne sürülmektedir (Hadjinicolaou, 1951: 21).

Araştırmacılar güney-batı ve kuzey-doğu yönünde muhtemelen kent duvarının hemen dışında, arena olarak da kullanılan bir stadyumun varlığından söz eder. Yeri seçilebilen düzgün teraslanmış bu alandan günümüze pek kalıntı ulaşmamıştır (Baydur, 1970: 136; Erkiletlioğlu, 2019: 349). Van Dam'ın aktarımına göre kent şenlikleri olarak adlandırılan kutlamalar sırasında, şehirde bulunan tüm nüfus şehri boşaltmakta, surlarının altındaki bir vadide bulunan stadyumda toplanmaktadır (Van Dam, 2002: 27).

Kentin duvarla kısmen çevrelenmiş geniş arazisinde banliyöler, bahçe, tarla ve otlaklar bulunmaktadır (Van Dam, 2002: 27). 4. yüzyılda piskoposu Basileios, şehir surlarının dışındaki banliyölerde yerleşim yeri sayılabilecek ölçülerde içerisinde kilisesi, piskopos için yapılmış konut, kitaplık, rahiplerin oturması için yerler, gezginler, hastalar ve fakirler ve tüccarlar için misafirhaneler ve cüzzamlılar için bir hastane, hemşireler ve doktorlar için odalar ve hayvanlar için ahırlar bulunan "Basilias" adını verdiği bir yapı topluluğu kurmuştur (Gilliard, 1984: 156-157; Baydur, 1970: 138). Van Dam, surların dışında oluşturulmuş bu yapı grubunun aslında din odaklı yeni bir kent merkezi olduğunu ve Basileios'un kentin adını değiştirmek yerine kendi adını taşıyan ayrı bir yerleşim kurduğunu iddia etmiş ve 4. yüzyılın sonlarında Caesareia piskoposunun "ikinci kurucu, koruyucu" ve "topluluğun koruyucusu, hamisi" olarak görüldüğünü aktarmıştır. 5. yüzyılın başlarında Caesareia piskoposu olan Firmus Dönemi'nde Basileios'un yoksullar için kurduğu vakıf hâlâ faaliyetini sürdürmektedir (Van Dam, 2003: 95-96).

Kentte içinde su künkleri bulunan muhtemel bir hamam yapısının duvar parçası bulunur ancak plan hakkında bilgi veren bir ize rastlanmamıştır (Baydur, 1970: 136). Yapının harabeleri bugün Battalgazi Bulvarından Eskişehir Bağları istikametine giderken yolun sağ tarafında bulunmaktadır. Bernardakis'ın çalışmasındaki harita üzerinde bu hamam yapısı 26 numara ile numaralandırılmıştır. Bernardakis bu hamam yapısının yerel geleneklere göre Aziz Basileios tarafından yaptırılmış dini ve sosyal yerleşkenin bir parçası olabileceğini belirtmiştir (Bernardakis, 1908: 25).

Daha sonraki dönemlerde kent yerleşiminin devam etmesi üzerine Roma-Bizans kenti yapılarında kullanılan malzemeler devşirilmiştir. Eski Boyacı Kapısı'nda caddenin Kuzey-Doğu tarafında, Hatuniye Medresesi 40 m. yakınında bulunan bazilika 1965 yılında caddenin kenar düzenlemesiyle yok edilmiştir. Yapının güney duvarının batı kısmında bulunan en az 32,5 m. uzunluğundaki kısım 1965 yılına kadar korunmuştur. Modern yapılaşma sırasında duvarın doğudaki kısmının temel izlerine ulaşılmış bu nedenle yapının güney duvar uzunluğunun 65-70 m. olabileceği önerilmiştir. Restle pencere boyutları ile bu uzunluğun doğru orantıda olduğu ve minimum genişliğin 30-35 m. olabileceği görüşündedir. Bu ölçülerle üç nefli bazilikal planlı olabilecek yapın, kuzeyde bulunan bir başka duvar kalıntısı ile bağlantılı olarak beş nefli olabileceği görüşü de bulunur. Yapının ovadaki eski şehrin dışındaki konumu ve boyutları Aziz Basileios'a ait kompleksi ile bağlantılı olma ihtimalini doğursa da yapının kronolojisi bu önermeye karşı çıkmaktadır. Hatuniye Medresesi'nde ve Ulu Cami'de bulunan Geç Roma-Erken Bizans devşirme sütun başlıklarının bu yapıya ait olduğu düşünülmektedir (Restle, 1979: 44,45; Hild ve Restle, 1981: 196). Bernardakis Hatuniye medresesinde bulunan sütun başlıklarının Bizans Dönemi'ne ait olduğunu kabul etmiş ve Caesarea'daki Hıristiyanların medreseden eski bir kilise olarak bahsettiğini aktarmıştır ancak yapının bir Selçuklu medresesi olduğunu belirtmiştir (Resim 2.1). (Resim 2.2.). Bu durumda medresenin yakınındaki kilise kalıntılarını görmemiş olması muhtemeldir (Bernardakis, 1908: 24).

Resim 2.1. Hatuniye Medresesi Sütun Başlığı

(Restle, 1979: Tafeln 205)

Resim 2.2. Hatuniye Medresesi Sütun Başlığı

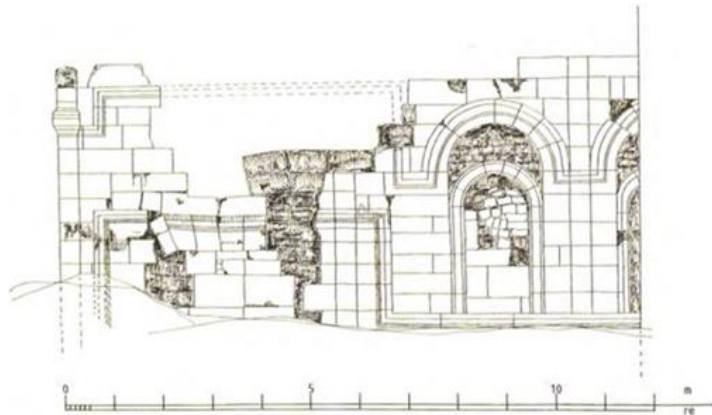
(Restle, 1979: Tafeln 203)

1957 yılına ait fotoğrafla Restle yapının görünen kısmının tanımını yapmıştır (Resim 2.3.). Buna göre fotoğrafın çekildiği dönemdeki zemin seviyesinde görülen kemerli bölüm pencere açıklığıdır. Bu pencere açıklıkları profil şeklindeki bir pervazla küçültülmüştür. Pencerenin üstünden ve altından geçen bant şeklindeki silmelerin batıya doğru yukarıya kıvrılmış olduğu ve köşe kısmında aşağı doğru seyrettiği görülür. Restle bu silme şeridinin altında bir kapı olabileceğini aktarmıştır ve bu düşüncesini kesme taşların tam kapı hizasının üzerine gelebilecek noktadaki hasarları ile desteklemiştir (Çizim 2.5.). Restle'nin aktarımına göre yapı duvarını bölümlere ayıran özellikler izlenebilmektedir. Yatay düzlemdeki bölme şeritler yapıda taban profili veya plaster başlığı işlevi görmüş olmalıdır (Restle, 1979: 45).

Resim 2.3. Caesarea Bazilika'nın Kayıt Altına Alınabilmiş Duvarı

(Restle, 1979: Tafeln 69)

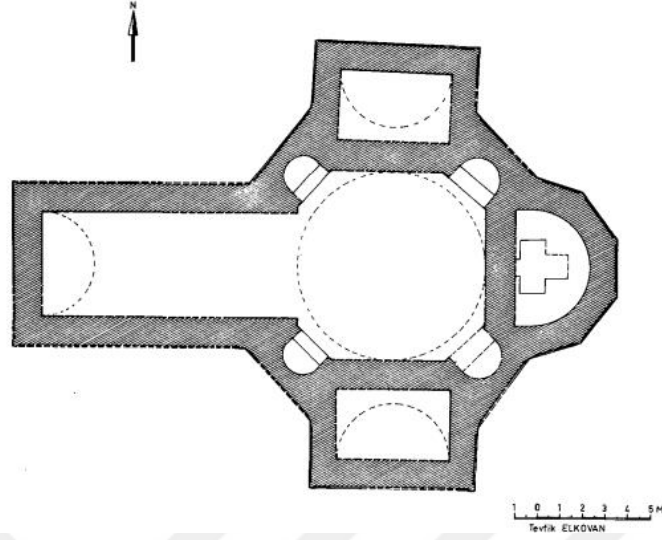
Çizim 2.5. Caesarea'daki Bazilika Duvarının Cephe Çizimi

(Restle, 1979: Plane 23)

Bu kilise dışında Tontar Mevkii olarak bilinen alanda Deliklitaş adı ile anılan suni ve basık tepeciğin altında bulunan kilise kalıntılarında 1971 yılında elektrik direklerinin dikilme işleminin sırasında ulaşılmıştır (Ek 2.). Temel seviyede düzgün taşlarla örülmüş duvarların bulunması ile kurtarma kazısı başlatılmış ve bir kilise yapısının kalıntılarında ulaşılmıştır. Yırşen kitabında, kesin olmamakla birlikte, Bernardakis tarafından yapılan çalışmada Aziz Mamas Kilisesi olarak geçen yapı ile bu kilisenin aynı yapı olabileceğini belirtmiştir. Bernardakis, çalışmasında bulunan haritada 34 numaralı yapının kalıntılarının Deliklitaş olarak bilindiğini aktarmıştır (Bernardakis, 1908: 25-26) (Ek 1.). Kilisenin kuzeydoğusunda daha sonraki dönemlerde açıldığı düşünülen kuyunun çevre duvarında kullanılan taşların bu yapıya ait olduğu anlaşılmıştır (Eskioğlu, 1991: 133,135; Yırşen, 2022: 111)

Kazılar sonucunda yapının düzgün kesme taştan inşa edilmiş şekilde haç planlı olduğu, apsisinin ise dıştan beş cepheli içten yarım daire şeklinde oluştuğu anlaşılmıştır (Çizim 2.6.). Küçük boyutlardaki yapının dış ölçüleri 20 x 27 m.'dir. Yapının pencere ve kapı açıklıkları ile ilgili kalıntı izine rastlanmamıştır. Apsis yaklaşık olarak 3,5 m. derinliğindedir. Yapının haç kollarının beşik tonoz ile merkezi mekânın ise kubbe ile örtülmüş olabileceği düşünülmektedir. Kazılarda tonoz parçalarına ulaşılmıştır. Yapının merkezi mekânında çapraz şekilde yerleştirilmiş niş düzenlemeleri bulunmaktadır. Nişlerin bulunduğu köşelerin dış duvarları, haç kollarının iç kesimleri pahlı şekilde düzenlenmiştir. Yapılan kazılarda apsis önünde ve merkezde muhtemelen muhtemelen sonradan yapı tabanına biçimsiz ve üstünkörü şekilde kazılarak oluşturulmuş mezarlar ve kemik parçaları bulunmuştur. Bu da yapının anma kilisesi olarak hizmet vermiş olabileceğini işaret etmektedir. Eskioğlu yapıda kullanılan malzemenin işçiliğinin Tomarza'da bulunan Panagia Kilisesi ile benzer olduğunu, plan açısından ise farklılıklar olsa da Skupi Kırk Şehitler Kilisesi ve Buzluk (Persek) kilisesi ile benzer özellikler taşıdığını belirterek bu yapıyı 5. yüzyıla tarihlendirmektedir. Kazılar sırasında ulaşılan çini seramik parçaları ve bakır sikke Selçuklu Dönemi'nde de kullanıldığına işaret etmektedir (Eskioğlu, 1991: 135-136,138; Yırşen, 2022: 111-113).

Çizim 2.6. Deliklitaş'taki Kilise Planı

(Eskioğlu, 1991:140)

Antik Çağ ile Geç Antik Çağ arasındaki zaman diliminde meydana gelen toplumsal dönüşüm şüphesiz kentin mimari dokusuna da yansımıştır. Geç Antik Çağ'da yaşanan Sasanî savaşları Caesareia'yı stratejik olarak önemli bir konumda tutmuş ve genellikle ilgili kentte birçok önlem alınmıştır. Kentin uğradığı saldırılar sırasında kent yapılarının durumu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz ancak Sasanîlerin Caesareia'yı ilk kez ele geçirdikleri 260 yılı ve Valerianus (M.S. 253-260) Şapur tarafından yenildiği 268 yılı aralığında, kent nüfusunun 400.000 olduğu düşünülmektedir (Hild ve Restle, 1981: 193; Texier, 2002: 61). Kent aynı zamanda bir dini merkezdir. 4. yüzyıla kadar yerel kültürlerin ve Roma tanrılarının benimsendiği kentte birçok tapınak bulunmaktadır. Hıristiyanlığın yayılmasından sonra bu tapınaklar yıkılarak yerlerine Hıristiyan yapılar inşa edilmiştir. Kent piskoposluk merkezi olarak önemini uzun süre devam ettirmiş 646'daki ilk Arap fethi sırasında, kentin binalarının, kiliselerinin ve manastırlarının güzelliği övülmüştür (Hild ve Restle, 1981: 194).

Geç Antik Çağ'a ait hemen hemen hiçbir yapı izinin günümüze ulaşmamasına sebep olan tarihi etkenlerden biri olarak 3. yüzyılda meydana gelen depremlerin kentin silüetini değiştirmiş olabileceği düşünülebilir. Bu depremlerin daha sonra devam ettiğiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır (Baydur, 1970: 138).

Caesareia kenti yerel unsurları ile birlikte Roma kenti özelliklerinin de içinde bulunduğu kendine has bir dokuya sahiptir. Kent bulunduğu arazinin özelliklerine, halkın inanış ve ihtiyaçlarına göre zaman içerisinde değişmiş ve şekillenmiştir. Geç Antik Çağ Kentinden günümüze ulaşan yapı gruplarının yalnızca bir kısmının izleri takip edilebilmektedir.

2.1. Tyana (Kemerhisar)

Tyana kelimesinin etimolojisi incelendiğinde bu yerleşim adı ilk kez Hitit belgelerinde anılmaktadır. Bilge Umar ilk kullanımı Tuwana/Tuwanuwa olan yer adının Luvi dilinden geldiğini Tu-wana yani Tu'sal, Tu Ülkesi anlamlarını taşıdığını aktarmıştır. Umar, Luvi ve İran dillerinde A hafi ile başlayan sözcüklerin başındaki A harfinin okunmamasına dayanarak yer ismindeki Tu- hecesinin, Baba tanrı Atta ile aynı kişi olan "Atu (wa)" (Hellen ağzında Atys, Otys) anlamı taşıdığını ifade etmektedir (Umar, 2008: 170). Helen yazımında Tyana olarak kullanılan yer adının farklı biçimi ise, kelimenin arasına yüce anlamını taşıyan ura sözcüğünün eklemesiyle Hellenleşme Dönemi'nde türetilmiş olan Tyrannoi'dir (Umar, 1993: 803).

Ksenophon, Anabasis adlı eserinde büyük ve zengin bir kent olan Tyana'dan Dana olarak bahsedilmiştir (Ksenophon, 1974: 20). W. M. Ramsay ise Dana yer adının Tyana ile aynı yer olduğu, aynı adın Rumlaştırılmış şekli olduğunu aktarmıştır (Ramsay, 1960: 383).

M.S. 2. yüzyılın ikinci çeyreğinde Karadeniz seferi yapan Nicomedia'lı Arrianus barbarlar tarafından bölge isimlerinin değiştirilmesinden bahsederken Tyana'dan da bahseder;

"Örneğin Kappadokia'daki Tyana kentini Thoana olarak söylüyorlar, ki ismini Tauros'ların kralı Thoas'tan alıyordu; zira Thoas'ın Orestēs ve Pyladēs'i izlerken, bu ülkeye kadar geldiği ve orada hastalıktan öldüğü söyleniyor." (Arrianus, 2005: 11)

Tyana Antik kenti, Niğde ili Bor ilçesinin sınırı içerisinde kalan Kemerhisar kasabasında, kuzeyinde Melendiz dağları, güneyde Bolkar dağ uzantıları arasındadır

(Öcal, 2010: 390). Yerleşimin bulunduğu alan deniz seviyesinden 1000m yüksekte, yağmur ve kar sularının akıntıları sonucunda oluşmuş yüksek platoların arkasında bulunmaktadır (Texier, 2002: 107). Kent bugün orta derecede yüksek ve düz bir tepe üzerinde yer almaktadır (Berges ve Nollé, 2000: 29). Albay Leake, Tyana kentini, Niğde'nin 4.8 km. güneyinde ve Koçhisar köyünün yakınında olduğunu belirtmişken Cramer, Tyana kentini Archelais'in 78 km. güneyine olduğunu ve Podandus'un 56 km. uzağında olduğunu aktarmıştır (Texier, 2002: 115; Ünlü, 2014: 100) (Ek 3.).

Strabon da Tyana kentin konumundan bahsetmiştir;

“...Kilikia'yla Syria'ya en kolay geçit veren ve en çok kullanılan Tauros'ların altındaki Kilikia Kapıları'nda bulunan Tyanitis'te Tyana kenti. Buna “Tauros yakınında Eusebeia” da denir. Toprakları genellikle düz ve verimlidir. Tyana, iyi bir şekilde tahkim edilmiş bulunan Semiramis Tepeleri'nden birinde kurulmuştur. Buradan pek uzak ta olmayan Kastabala ve Kybistra kasabaları dağa daha yakındır...” (Strabon, 2015: 8).

Tyana kenti muhtemelen da asyl statüsüne (dokunulmazlık ve sığınma hakkı) Kapadokya Krallıkları Dönemi'nde (M.Ö. 1.ve 2. yüzyıl) kavuşmuştur (Berges ve Nollé, 2000: 357,358). Roma yönetimi tarafından kente tanınan asyl ve otonom gibi ayrıcalıklı statüler kentin sikkelerinin üzerine gururla basılmıştır. Septimius Severus Dönemi'nde Tyana'da basılan bir sikkenin üzerindeki lejant sayesinde şehrin bu yapısını koruduğu anlaşılmaktadır (Şener, 2009: 137,149).

Septimius Severus'un (M.S.193-211), doğu seferinde Muhafız Alayının komutanı olan Plautianus Tyana'da hastalanmış, imparator ve eşi Iulia Domna onu ziyaret için Tyana'ya gitmiştir. Iulia Domna burada bulunduğu süre içerisinde sofistlerle edebiyat ve felsefe sohbetleri yapmış, bu sofistlerden birisi olan Philostratus'a Tyanalı Apollonius'un hayatını ve öğretilerini anlatan bir eser yazmasını istemiştir (Kaya, 2006: 34). Philostratus eserinde Apollonius'un mucizevi ve doğa üstü olaylarından söz eder (Evren, 2019: 160). M.S. 217 yılında tamamlanan eserde kentte var olduğu bilinen Zeus Asbamaios Tapınağı'ndan bahsedilmiştir;

“...Şimdi Tyana yakınlarında yeminler tanrısı Zeus için kutsal bir kuyu var, öyle diyorlar ve ona Asbama kuyusu diyorlar. Burada bir kaynak soğur ama kaynayan bir kazan gibi köpürür. Bu su, yeminlerini tutanlar için lehte ve tatlıdır, fakat yalan yere yemin edenler için çetin bir adalet getirir; çünkü onların gözlerine, ellerine ve ayaklarına saldırır ve susuzluk ve bitkinlik hastalığına yakalanırlar ve oradan ayrılamazlar bile, ama oracıkta tutulurlar ve yalan yere yeminlerini kabul ederek baharın kenarında kendilerini yakınırlar. O zaman ülke halkı Apollonius'un Zeus'un oğlu olduğunu söyler, ancak bilge kendini Apollonius'un oğlu olarak adlandırır...” (Philostratus, 1912: 15)

Cramer, kente yakın bir alanda acı bir gölün varlığından bahseder (Cramer, 1832: 129). Kentin yaklaşık 3 km. güneyindeki bugün Hortasan Gölü adını taşıyan su birikintisi tuzlu-ekşi tada sahiptir. Gazların kaçmasıyla birçok yerde hareket eder yeşil renkteki su birikintisinin bahsi geçen yer olduğu düşünülmektedir (Berges ve Nollé, 2000: 75). William. J. Hamilton bölgeye yaptığı seyahat sırasında antik kentten yaklaşık 3,2 km. güneyinde bulunan göl ya da havuzun Philostratus'un anlattığı kutsal alan olabileceğini kaydetmiştir (Hamilton, 2012: 302-303). Guido Rosada ve Maria Teresa Lachin, Köşk Höyükte bulunan Roma havuzunun Zeus Asbama kaynağı olabileceğini aktarmıştır (Rosada ve Lachin, 2011: 643).

İmparator Caracalla'nın (M.S. 211-217) Tyanalı Apollonius'u anısını bir anıtlarla onurlandırıldığı bilinmektedir (Mead, 1901: 30-31). İmparator Tyana kentini M.S. 213 yılında *coloni* rütbesine yükseltmiştir (Berges, 2002: 183).

M.S. 273 yılında Tyana'da imparatora karşı bir ayaklanma çıkmış olduğu, bunun üzerine İmparator Aurelianus (M.S. 270- 275) kente gelmiş ancak olumlu görüşmeler sonucunda ayaklanma son bulduğu bilinmektedir (Evren, 2019: 160). Romalı yazar Vopiscus'a göre, İmparator rüyasında Apollonius'u görmüş bunun üzerine kenti yakıp yıkmaktan vazgeçmiştir. Vopiscus, İmparator Aurelianus'un Tyanalı Apollonius anısına bir mabet yaptırdığını da aktarmıştır (Mead, 1901: 30-31). İmparatorluğu'nun pagan inancına özgü, mucize ve kehanet üreten bir ilah haline gelen Apollonius'a M.S. 4. yüzyılda bronz Roma sikkesi üzerinde rastlanır (Alcock, 1997: 179).

M.S. 4. yüzyılda Apollonius'un öğretileri ve hayatının kaleme alınan eser, Kilise tarafından onaylanmamış ve tehlikeli sayılmıştır (Bölükbaş, 2020: 57). M.S. 325 yılında Tyana Kenti başpiskoposluk merkezi haline gelmiş ve aynı yıl toplanan İznik Konsili'nde Tyanalı Apollonius'a ait kitap, heykel ve mabetlerin ortadan kaldırılması kararı alınmıştır (Altındal, 2005: 20; Doğanay ve İşler, 2021: 26). Kilise ve din adamlarının Apollonius'a karşı duydukları bu olumsuz politikanın sebebi Apollonius'un gerçek Mesih İsa olduğu iddialarıdır (Evren, 2019: 171).

362 yılında İmparator Iulianus'un Suriye yolunda istasyonlarından birisi Tyana'dır ve İmparator Jovian 363 yılında Suriye'den dönerken burada konaklamıştır (Hild, 1977: 46). 367 yılında inanç birliğinin kurulması için Tyana'da bir *sinod* toplanmıştır. Kapadokya 372'de İmparator Valens tarafından ikiye ayrıldığında başta Podandos (Pozantı) Kappadokia Secunda'nın merkezi seçilmiştir ancak Caesareia Basil bu duruma karşı çıkmış ve Tyana, Podandos yerinde Kappadokia Secunda'nın merkezi olmuştur. Tyana'nın ilk metropoliteni Kaisareia Piskoposu Basileios'un Arian rakibi Anthimos'tur (Hild ve Restle, 1981: 298; Kurt ve Bulut, 2019: 82).

Eyaletin ikiye bölünmesinden sonra Orta Anadolu ile Akdeniz kıyıları arasındaki en önemli geçit olan Kilikia Kapıları'nı (Gülek Boğazı) denetimi altında bulduran kent bu nedenle önemli bir konuma sahiptir (Sevin, 1998: 180). Byzantion (İstanbul) ve Ankyra (Ankara) güzergahından gelen bir yolcu Tuz Gölü'nün doğu tarafından Garsaura- Archelais (Aksaray) ve Tyana'ya (Kemerhisar), oradan da Kilikia Kapıları'na (Gülek Boğazı) ulaşmaktadır. Hıristiyanlığın yayılmasının ardından Kudüs'e giden hacılar tarafından kullanılan bu yol "Hacı Yolu" olarak adlandırıldı (Sevin, 1998: 49).

Tyana Antik kenti İmparatorluk Dönemi'nin şehir kültürünün yüksek kalitede binalarını ve unsurlarını içinde barındırmaktadır. İmparator Caracalla Dönemi'nde kentte bir dizi imar faaliyetlerinin gerçekleştiği bilinmektedir. Bunlardan ilki bölgenin yarı kurak ikliminde yerleşimlerin temel ihtiyacı olan içme suyu kaynağının toplanması ve kente ulaştırılması için inşa edilen Roma havuzu ve su kemerleridir. Roma Havuzu, Antik kentinin kalıntılarının bulunduğu yerleşim yerine bugünkü adını veren su kemerlerinin 3.2 km. doğusunda, Bahçeli Kasabası'nda Köşk Höyük'te

bulunmaktadır. Doğal kaynak suyunun üzerine inşa edilmiş havuzda toplanan su kapalı kanallar ve kemerler aracılığıyla kentin su ihtiyacını karşılamaktadır (Doğanay ve İşler, 2021: 27; Texier, 2002: 115). Havuzda ve kanallarda yürütülen kazı çalışmalarında Roma İmparatoru Caracalla (M.S. 212-217) Dönemi'ne ait sikkelere ulaşılmıştır. Sikkelerin bulunduğu yer ile bağlantılı olarak kentin su sisteminin M.S. 3. yüzyıl başlarında yapılmış olduğu düşünülmektedir (Doğanay ve İşler, 2019: 641; Rosada, 2006: 439).

Roma havuzu, su kaynağının üzerine kalıplanmış, yan duvarları dört kademeli olan mermer bloklar ile çerçevelenmiştir (Rosada ve Lachin, 2011: 643) (Resim 2.4.). 20,7 x 62,1 m. ölçülerinde düzenleniş olan havuz 2,5 m. derinle sahiptir ve yaklaşık 3.113 metreküp su biriktirme hacmine sahiptir (Doğanay ve İşler, 2021: 27). Neolitik-Kalkolitik Döneme tarihlenen bir yerleşimin yerinin eteklerindeki konumu açısından kaynak havuzunun uzak bir dönemden beri belirleyici bir değere sahip olduğu kabul edilebilir (Rosada ve Lachin, 2011: 643). Havuz duvarındaki büyük boyutlu taş bloklar üzerinde görülen tortu bozulma izleri antik su seviyesinin uzun süre aynı kaldığını göstermektedir. Bu su seviyesi sulama amaçları için gerekli değildir. Araştırmacılar, havuzun olimpik boyutları, özenli kaplaması ve süslemesi göz önüne alındığında yapının şehir dışı bahçe veya villa kompleksine ait bir yüzme havuzu olarak tasarlanmış olabileceğini öne sürmüştür (Berges ve Nollé, 2000: 42). Yerel halk tarafından havuz tabanının mozaik ile süslü olduğu bilgisi verilse de günümüzde mozaik izine rastlanmaz. Araştırmacılar, suyun kaynak noktasındaki kaya bölümünden yüksek bir baskıyla havuza dolması sebebiyle zeminin mozaik ile kaplanmış olma olasılığının teknik olarak mümkün olmadığı görüşündedir (Berges ve Nollé, 2000: 39).

Resim 2.4. Tyana Kentindeki Roma Havuzu

(Doğanay ve İşler, 2019: 645)

Texier'nin anlatımına göre, kemerlerin elli kadarının ayakta ve kanal çizgilerinin kesintisiz olarak eski kaynağa kadar izlenebilmektedir. Havuzun bulunduğu alandan kente su taşıyan kanalın yaklaşık olarak 13 km'si toprak altındadır. Su kanalının açıkta devam eden 1,7 km. uzunluğundaki bölümü 143 gözü bulunan kemerler üzerinde devam eder. Texier, Kente en yakın su kemerinin en yüksek ve en iyi korunmuş kemerler olduğunu belirtmiştir (Resim 2.5.). Kente en yakın kemer zeminden 7,5 m. yüksektedir (Doğanay ve İşler, 2021: 28; Texier, 2002: 115). 1996 yılında Saray Camii'nde yapılan yol yapım çalışmaları sırasında ortaya çıkan kabaca yontulmuş bloklarından yapılmış antik kanal oluk buluntularının kanalizasyon hattına mı yoksa Roma havuzu ile su kemerleri arasındaki taş kanallara mı ait olduğu bilinmemektedir (Berges ve Nollé, 2000: 42; Bölükbaş, 2020: 63). Su kemerlerinin yapımında kullanılan taş kentin yakınında bulunan Gökbez bölgesinden alınmıştır. Krem renkli, orta-kalın tabakalıdır (Korkanç, 2019: 225). Kemer ayakları arasındaki mesafe yaklaşık olarak 3m civarındadır (Bölükbaş, 2020: 66)

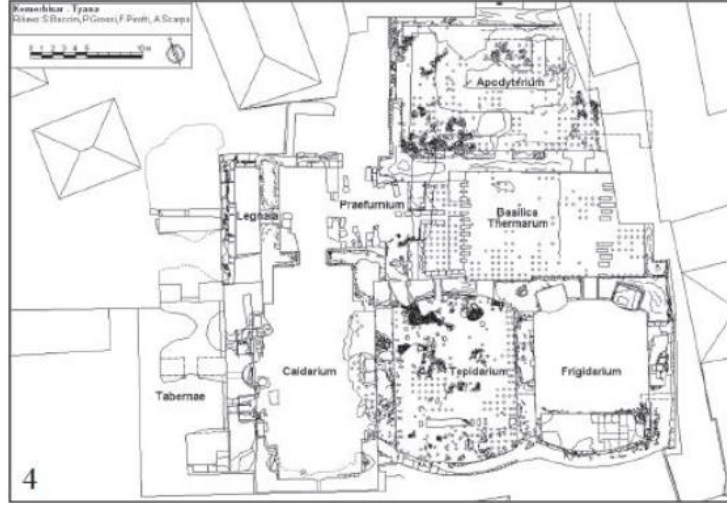

Resim 2.5. Kemerhisar'daki Tyana Kentine Yakın Konumdaki Su Kemerleri

(Doğanay ve İşler, 2019: 645)

Bölgede antik kent araştırmalarına yönelik yapılan ilk dönem kazılarında Roma havuzunun işlevi, su dağıtım sistemi ve son olarak kent hamamı ve bu su yapılarının ilişkisi incelenmiştir (Rosada, 2004: 269). Antik yerleşimin kurulu olduğu höyüğün güney yamacında modern konutlarının arasında bulunan bu hamam kompleksi, kentsel alanın en alçak kısmında, eğimin su akışını desteklediği ve atık suyun atılması için uygun olduğu bir konuma yerleştirilmiştir (Berges ve Nollé, 2000: 65). Roma Hamamı'nda yürütölen kazı çalışmalarında okunabilenleri M.S. 2. ve 4. yüzyıla tarihlenen 3 tanesi soyunma odası (*Apodyterium*), 24 tanesi ise bazilika hamamında (*basilica thermarum*) olmak üzere toplam 27 adet sikkeye ulaşılmıştır (Rosada, 2006: 439). Kuzeybatı-Güneydoğu doğrultudaki yapının beş büyük bölümünden soyunma odası (*apodyterium*) ve orta salon (*basilica thermarum*) doğu-batı doğrultuda, soğukluk (*frigidarium*), ılıkılık (*tepidarium*) ve sıcaklık (*caldarium*) bölümleri ise kuzey-güney doğrultuda konumlandırılmıştır. Sıcaklık bölümünün kuzeyinde külhan/ocak (*praefurnium*) ve odun deposu (*legnaia*) bölümleri bulunurken batısında üç adet dükkân (*tabarnae*) bulunmaktadır (Rosada ve Lachin, 2011: 645) (Çizim 2.7.).

Çizim 2.7. Tyana Kentindeki Hamam kompleksinin planı

(Rosada ve Lachin, 2010: 644/ Figür 4)

Hamam yaklaşık olarak 40 x 42 m. ölçülerinde, kareye yakın plandadır (Rosada ve Lachin, 2011: 204). Berges ve Nolle semerdam çatılı üç dükkân (*tabernae*) bölümünün sonradan eklendiğini belirtmektedir (Berges ve Nollé, 2000: 68). Kompleksi oluşturan odaların tamamı dikdörtgendir. Odunluğun ölçüleri 10 x 2 m., soyunmalığın ölçüleri 23 x 12 m., ocak bölümünün ölçüleri 12 x 10 m., orta salonun ölçüleri 27 x 11 m., soğukluk ve ılıklik bölümleri 18 x 14 m., sıcaklık bölümü ise 24 x 9 m. ölçülerindedir. Tahribattan dolayı dükkân bölümlerinin ölçüleri sağlıklı şekilde alınamamıştır. Soğukluk ve ılıklik bölümlerinin kuzey ve güneyde bulunan kısa duvarları oval olarak düzenlenmiştir (Bölükbaş, 2020: 69). Soğukluk ve ılıklik bölümleri doğrudan basilika bölümüne bağlanmakta, sıcaklık bölümüne geçiş ılıklik bölümünden yapılmaktadır (Rosada ve Lachin, 2011: 204) (Resim 2.6.).

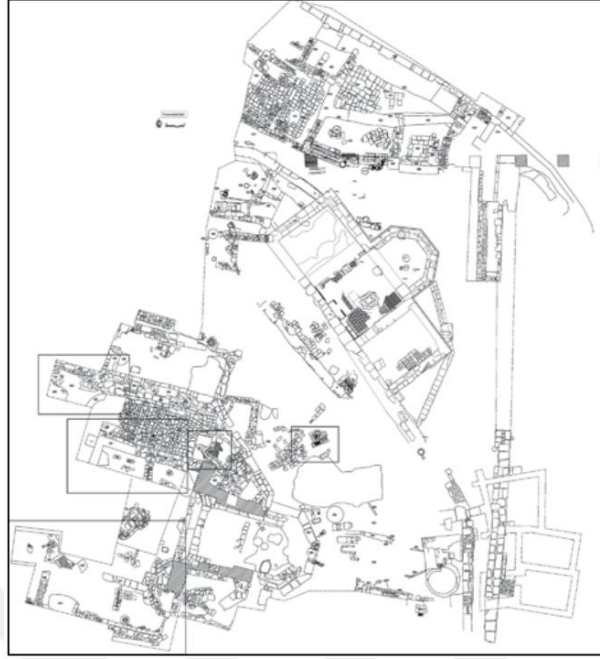

Resim 2.6. Tyana Kentindeki Hamam kompleksi

(Bölükbaş, 2020: 68)

Kentin kuzeydoğusunda yaklaşık 1,5 m. kalınlığındaki sur duvarlarında belli aralıklarla burçlar yerleştirilmiştir. Savunma yapılarının varlığı Geç Antik Çağ'da kentin kalın sur duvarıyla çevrildiğini göstermektedir (Doğanay ve İşler, 2021: 29).

Hıristiyanlığın yayıldığı dönemden sonrasında inşa edilen yapılara da ulaşılmıştır. Kentin kuzeydoğusunda yürütülen kazılarda Hıristiyanlık Dönemi'ne ait tarımsal üretime yönelik işlikler ve vaftizhane ile birlikte kilise ortaya çıkartılmıştır (İşler, 2019: 109) (Çizim 2.8.). Kilisede yapılan kazı çalışmalarında farklı dönemlerde yapım evreleri ile karşılaşmıştır. İlk dönem inşa izleri incelendiğinde planı İmparator Constantinus (M.S. 307-337) Dönemi'nde inşa edilen diğer oktagon (sekizgen) yapılarla benzer özellikler göstermektedir. Boyutları nedeniyle yapının piskoposluk kilisesi olduğu düşünülmekte, yapının yakın çevresindeki kazılarda bulunan yazıtlar kilisenin piskoposluk kilisesi olduğunu doğrular niteliktedir. İlk inşa evresinin ardında yapının küçültülmüş olduğu anlaşılmaktadır (Rosada ve Lachin, 2012: 80). İlk evre 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yapı muhtemelen M.S. 5. yüzyılda bazilikal planda yeniden düzenlenmiştir (Doğanay ve İşler, 2019: 643).

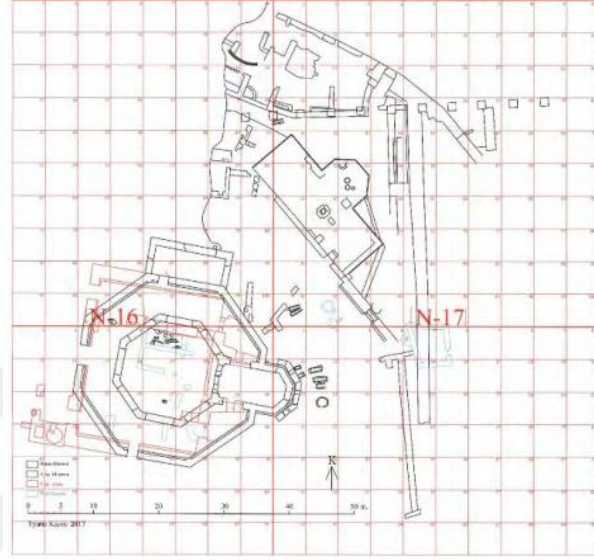

Çizim 2.8. Kilise ve Vaftizhane planı

(Rosada ve Lachin, 2015: 368)

Yapının ilk inşa evresinde 28,5 m. uzunluğunda sekizgen (oktagon) planlı kilisenin zemininde geometrik formdaki mermer levhalarla oluşturulan kompozisyonların bulunduğu *opus sectile* ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır (Doğanay ve İşler, 2021: 30) (Çizim 2.9.). Guido Rosada ve Maria Teresa Lachin, orijinal zeminin *tessellatum* döşemesi ile süslenmiş olduğunu daha sonra ise üzerine bindirilmiş *opus sectile* döşeme ile değiştirildiğini aktarmıştır (Rosada ve Lachin, 2015: 360,363; Rosada ve Lachin, 2012: 81). Batı girişinde yapılan kazılarda bir mezar ile mezar yazıtına ulaşılmıştır. Mezarın içinde bulunan M.S. 337-340 yıllarına ait sikke kilisenin tarihlendirilmesinde önemli bir veri oluşturmaktadır (Doğanay ve İşler, 2021: 30). Kilisenin ikinci inşa evresinde, sekizgen planlı kilisenin doğuda bulunan apsisin yerini koruduğu, kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının kaldırıldığı, kuzey, batı ve güney duvarlarının iç kısmına duvarlar eklendiği ve ilk inşa edilen kilisenin içinde bazilikal planlı yeni bir kilise meydana getirildiği gözlemlenmektedir (Resim 2.7.). Üç nefli kilisenin nef ayrımları üç çift paye ile sağlanmış, bemanın iki yanında *pastoforium* (ritüel eşyalarının sakladığı) odaları oluşturulmuştur. Yapının batı tarafına, kuzey-güney doğrultuda narteks eklenmiştir (Doğanay ve İşler, 2021: 31; Doğanay ve İşler, 2019: 643). Kilisede üçüncü bir evre olarak adlandırılan değişim sürecinde orta nefinin

kuzeyde bulunan paye aralarına duvar örülerek kapatılmıştır (Doğanay ve İşler, 2021: 31). Kilisenin güneyinde devam eden kazılarda bronz röliker haç bulunmuş, henüz kesin olarak bilinmemekle birlikte piskoposluk sarayına ait olduğu düşünülen yapı kalıntlarına ulaşılmıştır (Doğanay ve İşler, 2021: 31).

Çizim 2.9. Tyana Kentindeki Kilise'nin Sekizgen planı ve Vaftizhane
(Doğanay ve Bacak, 2022: 501)

Resim 2.7. Tyana Kentinde Kilise ve Vaftizhane Kalıntılarının Görünümü
(Doğanay ve İşler, 2021: 28)

Vaftizhanede gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tırabzanların üst kuşağında, iki psikoposun adının yer aldığı parçalar bulunmuştur. “Patrikios çok aziz başpsikopos” ve “Paulos” yolarak bahsedilen Tyana'nın iki piskoposundan ilkinin, M.S. 449

yılındaki Efes ve M.S. 451 yılındaki Kalkhedon Konsiline katıldığı, ikincisinin ise M.S. 536 yılındaki Konstantinopolis/Kudüs Konsil'ine katıldığı bilinmektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak yapı 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirilebilmektedir (Rosada, 2007: 520; Rosada ve Lachin, 2012: 77; Rosada ve Lachin, 2011: 648) (Resim 2.8.).

Resim 2.8. Piskoposların adının yer aldığı mimari parça

(Rosada ve Lachin, 2011: 648)

Vaftizhane duvarları zemin seviyesine kadar yok olmuştur. Vaftizhane kentin kuzeydoğu yamacında, güneydoğu-kuzeybatı doğrultuda, 21,9 x 7,95 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğuya bakan duvarının ortasında, poligonal (çokgen) apsis yer alır (Rosada ve Lachin, 2011: 646). Yapı duvarında kullanılan bir mermer blok üzerinde yer alan yılan kabartması, antik dönem yapı malzemelerinin devşirilerek bu yapıda kullanıldığını göstermektedir (Doğanay ve İşler, 2019: 642; Doğanay ve İşler, 2021: 29). Binanın zemininin *opus sectile* mermer levhalarla kaplandığı ve yer yer zeminde mozaik tekniğinde bezemeler ortaya çıkartılmıştır. Bir mozaik süslemesinin üzerinde örgüler, rozetler, dalgalar ve yapraklarla bordür bezemesi, yapraklı bir ağaç, ceylan kovalayan bir aslan, bir horoz ve tavuk, üç civciv ve kuyruğunun bir kısmı görülebilen bir kuş motifi bezemesi görülmektedir (Rosada ve Lachin, 2011: 650; Rosada ve Lachin, 2012: 81) (Resim 2.9.). Osman Doğanay ve Bülent İşler, bezemeleri Geç Roma Çağ'a tarihlemektedir (Doğanay ve İşler, 2021: 30). Kilisenin kuzeydoğusundaki vaftizhane de piskoposluk kompleksinin bir parçası olmalıdır. Yapının bulunduğu alanında gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan zemin döşemesi üzerindeki din dışı konular nedeniyle, yapının sonradan vaftizhaneye dönüştürüldüğünü düşündürmektedir (Rosada ve Lachin, 2011: 650; Rosada ve Lachin, 2012: 81; Doğanay ve İşler, 2019: 642).

Resim 2.9. Hayvan Bezemeli yer Mozaïği

(Rosada ve Lachin, 2011: 650)

Yapının ortasında dıştan haç formunda, beyaz mermerden yapılmış, zemine sabitlenmiş tek parça bir vaftiz teknesi bulunmaktadır. Vaftiz havuzunun bir kısmı toprağa gömülüdür. Üst kısımları kırık olan vaftiz teknesinin dış yüzeylerinde birer Latin haçı kazıması bulunmaktadır (Doğanay ve İşler, 2021: 30) (Resim 2.10.). Vaftiz havuzunun olduğu yerde, orijinal *opus sectile* yer döşemesine ait kalıntılar bulunmuştur (Rosada, 2007: 520). Vaftiz teknesi iyi korunmuştur ve Kapadokya Bölgesi'nde karşılaşılan en erken tarihli vaftiz teknesidir. Kazısı yapılmakta olan bölgedeki yapılar en erken tarihli kilise ve vaftizhane olması bakımından önemlidir (Doğanay ve İşler, 2021: 31).

Resim 2.10. Vaftizhanede Bulunan Vaftiz Teknesi

(Doğanay ve İşler 2019: 646)

Günümüzde izine rastlanan yapılar dışında standart imparatorluk kent yapılarının parçası olan diğer kamu binaları da kentte var olmalıdır. Bu yapılar arasında özellikle agora, tiyatro ve *palaestralı gymnasium* (güreş, spor alanı), muhtemelen bir *bouleuterion* (meclis alanı) veya *odeion* (müzik dinletisi alanı) ve tanrıları anan kutsal binalar sayılabilir. Ancak bu binaların konumu ile ilgili şimdiye kadar herhangi görünür bir işaret veya kalıntı bulunamamıştır (Berges ve Nollé, 2000: 34)

Tyana antik kenti Geç Antik Çağ boyunca dini ve idari önemini korumaya devam etmiş, imar faaliyetleri ile canlılığını korumuştur. Kentte yaşayan nüfusun ilerleyen dönemlerde azaldığı ve yoğunluklu nüfusun Niğde ve Bor kasabasına yerleştiği görülmektedir. Kent merkezinde var olan nüfusun bu yer değişiminin ne zaman gerçekleştiği kesin olarak bilinmemektedir. Ramsay, antik kentin terk edilme sürecinin yerleşimlerde önemli rol oynayan su kaynağının yetersizliği neticesinde gerçekleştiğini aktarmıştır (Ramsay, 1960: 91-92). Kentin eski önemini kaybetmesi ve nüfusun farklı bölgelere dağılmasına sebep olarak siyasi nedenler de göz önünde bulundurulmalıdır. M.S. 7. yy. sonundan başlayan Arap akınları ve devam eden istilalar sonucunda Tyana boşaltılmış, birçok kez işgal edilmiş (Honigmann, 1935: 42; Kurt ve Bulut, 2019: 83). 1960 yılından itibaren hızlı şekilde yaşanan modern yerleşim süreci antik kent alanının tümünü kapsamaktadır bu nedenle alanda yapılabilecek arkeolojik çalışmalar sınırlıdır (Berges ve Nollé, 2000: 34).

2.2. Mokissos (Viranşehir)

Mokissos yer adında bulunan ilk o harfi Hellen yazımında omikron “O” ile değil, uwa sesini veren omega “Ω” ile yazılmaktadır. Kent adının farklı kaynaklarda çeşitli yazımı ile karşılaşılır, Byzantion’lu Stephanos yer adını “Mukissos” olarak aktarmakta, Hierokles’te ise “Moukisos” şeklinde yazıldığı görülmektedir (Lentini ve Neumann-Hartmann, 2014: 333). Mok- öneki bulunan yer ve kişi adları ile Anadolu’nun kuzeybatısında ve Trakya Bölgesi’nde karşılaşılmaktadır. -sos veya -issos soneki ise -yer, -yerleşme anlamlarını taşır ve Kapadokya, Likaonya, Pisidya ve güney Anadolu’da sıklıkla kullanılmaktadır (Berger, 1998: 418). Mokissos adının Hellen dilinde hiçbir anlamının olmaması bu yer adının Anadolu kökenli olduğu

göstermektedir. Bilge Umar yer isminin en güçlü olasılıkla Mo-k(a)-issos, “Ma/Mo-
yeri (tapınağı)-kenti” olabileceğini aktarmıştır (Umar, 1993: 579).

Bizanslı Stefanos’un coğrafya sözlüğünde Mokissos, Kapadokya II içerisinde gösterilmiştir. Atıfta bulunulan kaynak ise günümüze ulaşmayan Capito’nun *İsaurika*’sıdır. Berger, bu kaynağın muhtemelen imparator Anastasios’un hüküm sürdüğü yıllarının başında gerçekleşen ve M.S. 498 yılında tamimiyle bastırılan İsaerialılar’ın ayaklanmasını anlattığını belirtmiştir. Yine Anastasios Dönemi’nde gerçekleşen Hun (Sabirler) saldırıları sonucu imparatorun birçok kentte yeni surlar inşası başlatmış olduğu ve bu inşaatların çoğunun I. İustinianos Dönemi’nde tamamlandığı bilinmektedir (Berger, 1998: 419).

Kentin yeniden kurulması İmparator I. İustinianos (M.S. 527-565) Dönemi’nde tamamlanmış bu sebeple Mokissos yer adının dışında kent İustinianupolis olarak da anılmaktadır. Prokopios, kent adının İustinianupolis şeklindeki kullanımına değinmemiştir. İustinianupolis adı ilk olarak, kentin ilk Metropolitisi Petros’un 536 yılında katılmış olduğu Konstantinopolis’te toplanan konsil’in belgelerinde görülmektedir. Konstantinopolis’te toplanan M.S. 553 yılındaki V. Ekümenik Konsil’i ve M.S. 692 yılında toplanan Trullo Konsil’inin (Quinisext Konsil) ardından kaynaklarda İustinianupolis adına rastlanmamıştır (Berger, 1998: 422; Hild ve Restle, 1981: 238).

19. yüzyılın sonlarında Kapadokya Bölgesi’ndeki ilk araştırmacılardan Ramsay, kentin Kırşehir yakınlarında olduğunu savlamıştır, ancak 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu lokalizasyonun geçerliliği sorgulanmıştır (Ramsay, 1960: 331).

Bizanslı tarih yazarı Prokopios Mokissos hakkında doğrudan bilgi sağlayan tek dönem kaynağıdır. Kentin kısa betimini aşağıdaki gibi vermektedir:

“...Kapadokya’da, ovada Mokissos adında bir kale vardı, o kadar haraptı ki, kısmen yıkılmış, kısmen de yıkılma tehlikesi altındaydı. İmparator İustinianos bunu tümüyle yıktırdı ve kalenin batısındaki dik, çok yüksek ve ulaşılması güç yere dev bir sur inşa ettirdi. Ayrıca çok sayıda kilise, imaret ve halka açık hamamlar ve kentin zenginliğini

yansı tan başka yapılar inşa ettirdi. Mokissos daha sonra Metropolis mertebesine de yükseltildi ki Romalı'lar geniş bir bölgenin en önemli kentini böyle adlandırırlar...”
(Prokopios, 5.4.15-18)

Ernst Honigmann, I. İustinianos (M.S. 527-565) tarafından oluşturulan tüm piskoposlukların Halys nehrinin güneyinde yer aldığını belirtmiş, buna dayanarak da Mokissos kentinin Viranşehir tarihi sit alanı olabileceğini önermiştir (Honigmann, 1939: 36) (Ek 4.). Berger, Honigmann'ın önerdiği bu lokalizasyonun kentin 6. yüzyıla tarihlenmesinin ve yerleşimde bulunan kiliselerin mimari özellikleri ile uyumlu olduğunu belirtmiştir (Berger, 1998: 416-418). Procopios tarafından kısaca betimlenen Mokissos kenti ile Viranşehir'de günümüze ulaşan kalıntılar tam olarak örtüşmemektedir. Bu tutarsızlık, Procopios'un eserinin bir propaganda belgesi niteliği taşıması nedeniyle, imparator tarafından kurulan kent imgesinin gerçeğinden daha abartılı olmasıyla açıklanabilir (Berger, 2000: 274).

Yerel olarak “Viranşehir” veya “Örenşar” olarak adlandırılan, Hasan Dağının kuzeybatı eteğinde, Aksaray ili merkezinden 27 km. uzaklıktaki ören yerinin özgün adı arkeolojik kalıntıların arasında hiçbir yazıt olmaması nedeniyle kesin olarak bilinmemektedir. Viranşehir isminin 19. yüzyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Berger, 2000: 273).

20. yüzyılın başlarında bölgeye gelen araştırmacılar Hans Rott ve Gertrude Bell Viranşehir'de bulunan kilise yapılarını incelediklerinde kalıntıların bir manastır yerleşimine ait olduğunu düşünmüşlerdir (Berger, 1998: 416; Rott, 1908: 265; Ramsay ve Bell, 2008: 325,363). Yerleşimin büyüklüğü, konut sayısı ve dini yapıların mimari özellikleri düşünülenin aksine Viranşehir'in manastır yerleşimi değil, döneminin önemli ve büyük bir sivil kent yerleşimi olduğu sonucuna varılmasını sağlar (Hild ve Restle, 1981: 239; Berger, 1998: 416).

Viranşehir'in bulunduğu vadi kuzey-güney doğrultuda 1000 m. uzunluğunda ve 300 m. genişliğindedir. Kuzeyinde bulunan yan vadi ise 200 m. batıya doğru uzanmaktadır. Kalıntıların bulunduğu kente giriş ve çıkışlar kuzeydeki, doğudaki ve batıdaki tepelerin arasındaki dar geçitten sağlanmaktadır. Kent kalıntıları vadinin

kuzeydoğusundaki tepede, doğudaki tepede, yan vadinin güneyindeki tepenin batı kısmında ve sözü edilen tepelerin arasındaki vadi tabanında görülmektedir (Berger, 1998: 350; Berger, 2000: 276).

Kent kalıntılarına bakıldığında şehir planlaması hakkında dönemin diğer kentlerinde karşılaşılan ızgara planlı yerleşimin aksine Mokissos'un kendine özgü bir peyzaj düzenlemesine sahip olduğu görülmektedir (Uyar, 2021: 34). Kent planlaması kalıntılar ve tahribattan dolayı zarar görmüş olsa da bugün en az iki sokak açıkça tanınabilir. Bunlardan ilki Ana kilise ve Kemerli Kilise arasında bulunan batıda bir yamaç caddesi, ikincisi ise kuzeyde kayalık yamaç boyunca kentin kuzey kısmından bir patika yoluyla en Doğu'da bulunan (Berger'in Kilise 18, Restle'nin Kilise 8 olarak adlandırdığı) kiliseye uzanan bir caddedir (Hild ve Restle, 1981: 238).

Kent kalıntıları arasında Hıristiyanlık Öncesi Dönem de dahil olmak üzere tespit edilen yaklaşık 50 adet anıtsal mezarı içinde barındıran nekropol bulunmaktadır. Anıt mezarlar yoğun olarak ana vadinin doğu tepesinin üzerinde, bu tepenin yamaçlarında, akropolün bulunduğu kuzeybatı tepede ve ana vadinin güney kısmında bulunmaktadır. Nekropol'ün bağlı bulunduğu antik yerleşim henüz kesin olarak bilinmemektedir ancak Helvadere kasabasının bulunduğu alan veya bu alanın batısında olduğu düşünülmektedir. Nekropol'ün kentin yeniden kurulduğu dönem olan 6. yüzyıldan öncesine tarihlenmesi, gömülerin kent içerisinde konumlandırılmasının yasak olduğu Antik Çağ özelliğiyle desteklenmektedir. Kentin kurulduğu dönemde de bu gelenek kısmen devam etmektedir. Bu dönemde kilise ve çevresine defin işlemi yapılması, kent içine ölü defnedilmesiyle ilgili yasakların gevşetildiğini ve bununla birlikte ilerleyen yüzyıllarda nekropol alanında gerçekleştirilen serbest mezar inşasının bütünüyle terkedildiğini göstermektedir (Berger, 1998: 371-372).

Roma Dönemi mezarları büyük ve düzgün kesme taş ile inşa edilmiş odalardan oluşmaktadır (Resim 2.11.). Genellikle dikdörtgen planlı, kısa bir *dromos* bulunan ve tonoz örtülü olan bu mekanların içi "U" harfi şeklinde sade düzenlenmiş genelde üç ölü yatağına sahiptir. Bazılarının içinde taş sekiler bulunmaktadır (Berger, 2017: 179). Pagan mezarlarının büyük çoğunluğu ilerleyen dönemlerde, depo ve saklama odaları olarak kullanılmıştır. Bazı anıt mezarların ise farklı dönemlerde taşları sökülerek inşa

malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Kuzeydoğu tepenin alt kısmında bulunan dikdörtgen planlı yeraltı mekanının işlenmiş kesme taşlarla örülmüş kısmının Roma Dönemi mezarına ait olduğu düşünülmektedir (Berger, 1998: 371,374).

Resim 2.11. Mokissosta bulunan Roma Mezarı

(Uyar, 2021: 35)

Kentte bulunan Roma Dönemi mezarlarının birkaçı dönüştürülerek Hıristiyan mezarı olarak kullanılmıştır. Bizans Dönemi'nde ölü gömme ile ilgili düzenlemelerin devam ettirildiği göz önünde bulundurulduğunda, kentin yeniden kurulduğu 6. yüzyılda inşa edilen sivil konutların, dönüştürülen eski dönem gömü alanlarıyla aynı dönemde kullanılmadığı düşünülmektedir. Kilise yapılarıyla bağlantılı anıtsal mezar inşası, gömü alanlarının kent içinde konumlanmasına sebep olmuştur. Bu duruma örnek olarak Kemerli kilise verilebilir. Kilise yapısının civarında görülen mezar kalıntıları büyük oranda Bizans Dönemi nekropolünün bir parçasıdır (Berger, 1998: 374).

Tahkimat yapısı olarak kenti çevreleyen bir sur yapısının ve kentin giriş çıkışlarının kontrol edildiği yapı grubu izlerine rastlanmadığından kentin nispeten kolay erişilebilir olduğu düşünülmektedir. Kentin kuzeybatıdaki tepesinde bir kale, bir kilise, sıvalı ve sıvasız yapı grupları ve bir sarnıç kalıntısı bulunmaktadır. Bu kalenin akropol olarak mı yoksa ayrı bir askeri kompleks olarak mı inşa edildiği bilinmemektedir. Eugenia Equini Schneider, burada bulunan kalenin kenti kurulduğu tarih olan 6. yüzyıl yerleşiminden daha erken olduğunu, Strabo'nun bahsettiği ve Kapadokya Kralı Eumenes'in Antigonos I Monoophthalmos'a (Tek Gözlü Antigonos) karşı yenilgisinin ardından sığındığı yer olan Nora veya Neroassos adıyla bilinen kalenin bu alanda

olabileceğini dolayısıyla tahkim yapısının daha erken bir tarihten M.S. 36 yılına dek kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak kaba işlenmiş harçsız ve büyük bu taş örgü kalıntılarının, Bizans Dönemi kentindeki kalın duvarlardan farklı olmadığı görülmektedir (Strabon, 2015: 7; Berger, 2017: 180; Equini Schneider, 1995: 433; Uyar, 2021: 34).

Akropolis'in batısında, her iki yanda kaba kuleler bulunan ve tepesi tek bloktan oluşan bir geçit bulunmaktadır (Hamilton, 1842: 227). Alanın doğu yanında Berger'in 11 numaralı olarak adlandırdığı tek nefli kilise, kilisenin kuzeyinde ise harçlı ve küçük kesme taşlarla inşa edilen konut yapısı bulunmaktadır. Batıda, büyük ve kısmen tonozlu olan bir yapı grubu yer almaktadır. Güneybatıda, sura bitişik kaba moloz taş örgülü ve üzeri taş levhalarla örtülü bir mezar olduğu düşünülen yapının, yapım tekniğine bakıldığında Bizans Dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır (Berger, 1998: 368).

Akropol alanı dışında yine aynı şekilde inşa edilmiş, yerleşim alanının ortasında vadi tabanının kenarında bir kilisenin yanında küçük bir kale bulunmaktadır. Kentin yeniden kurulduğu ve konutların inşa edildiği tarihten daha eski olan bu kalenin askeri amaçla inşa edildiği düşünülmektedir (Berger, 2017: 181).

Kentte bulunan sivil mimari konut kalıntıları, 1000'den fazla sayısı ve iyi korunmuş olması sebebiyle önemli bir yer tutmaktadır. Konut yapı kalıntılarının oluşturulduğu dönem ve daha sonrasında iskanın devam ettiği dönemler incelendiğinde bölgede uygulanan siyasi ve toplumsal gelişmelerin izlerine rastlanır. Sivil konut kalıntıları nüfus yoğunluğunun ve bölgenin dönemsel canlılığının somut örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Viranşehirde görülen sivil mimari özellikler Kilikya, Suriye ve özellikle Lykaonya'nın Karaca Dağı kasabasındaki Dağören ve Gölören harabelerinde bulunan örnekleri ile benzerlik taşımaktadır (Berger, 1998: 353; Berger, 2017: 178).

Konut yapılarının ilk inşa dönemleri, toprak altına gömülmüş kısımlarının olması ve Erken Bizans kiliseleriyle aynı seviyede olmaları sebebiyle kısmen açıklanabilir (Berger, 2000: 276-277). Ancak görülen farklı boyut ve şekillerdeki taş kullanımı ve üst örtü kullanım özelliklerindeki farklılıklar, birbirinden farklı dönemleri işaret

etmektedir. Bu sebeple mimari özelliklerden yola çıkarak kentte bulunan konutları kesin olarak tarihlendirmek mümkün değildir (Berger, 1998: 353).

Konutlarda kullanılan yerel bazalt bloklar kırmızı-gri ve siyah renk tonlarındadır. Bu bloklar doğada buldukları haliyle yontulmadan kullanılmıştır. Kabaca yontulmuş taşlar ise sadece kapı lento ve sövelerinde bazen ise evlerin köşeleri kullanılmıştır (Resim 2.12.). Duvar örgüleri bir bağlantı olmaksızın üst üste yığılarak oluşturulmuştur (Berger, 2017: 178). Bu tekniğe “kuru duvar tekniği” adı verilmektedir (Uyar, 2021: 35).

Resim 2.112. Mokissos yerleşiminde konut yapısı

(Uyar, 2021: 37)

Kent genelinde sivil mimari örnekler incelendiğinde üst örtü sistemi olarak iki konut tipi örneklendirilebilir. Bunlardan ilki düz çatılı ile örtülmüş evler, ikincisi ise tonozla veya kubbeyle örtülmüş evler olarak karşımıza çıkar. Düz çatı ile örtülmüş evler genellikle tek oda şeklinde düzenlenmiştir. Bölümlere ayrılmış iç mekân düzenlemesi daha çok vadi tabanındaki büyük evlerde görülmektedir (Berger, 1998: 355). Gruplar halinde ortak duvar kullanılarak inşa edilmiş bu tip konutlarda tek kapı girişi görülmektedir. Pencere kullanımı azdır veya hiç yoktur. Düz çatı örtülü bazı konutların daha sonra tonoz üst örtüsü ile değiştirildiği görülmektedir (Berger, 2017: 179).

Tonozlu evler, tarla veya taş ocağından getirilen taşlarla tamamı çift cidarlı, iç duvar tonozu taşıyacak şekilde inşa edilmiştir (Berger, 1997: 32; Berger, 2017: 179). Düz çatılı evlerle aynı kotta olan tonoz örtülü evler boyut olarak daha küçüktür ve 2,50-3 m’yi geçmeyen küçük odalardan meydana gelmektedir (Berger, 2000: 277). Kapılarla

ve kemerle bölünen dikdörtgen şeklindeki küçük odalardan oluşan tonozlu evler bazen de paralel olarak yerleştirilmiş odalar ve bir ön koridor ile birbirine bağlanmıştır. Vadi tabanının kenarlarında bazı yerlerde tonozla birlikte korunmuş konutlar yakın zamanda keçi ağılı olarak kullanılmıştır. Dairesel ve oval mekanların üst örtüsü genelde kubbe şeklindedir. Pencere olmayan evlerde ışık kubbe ortasında bulunan açıklıktan sağlanmış olmalıdır. Albrecht Berger 1994 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bir üst katın izlenebildiği sadece bir ev olduğunu aktarmış, daha sonra yayınladığı makalesinde ise tek katı görülen ev iskeletinin bir üst katı taşıyıp taşımadığı net bir şekilde anlaşılamadığını belirtmiştir (Berger, 1995: 116; Berger, 1998: 356-361; Berger, 2000: 277).

Zengin şekilde tesis edilmiş evlerde kapı kanatlarında, lento, söve ve eşiklerde yüzeye yuvalar açılmışken basit evlerde lentolar düzdür (Berger, 1998: 354). Vadi tabanındaki Ana Kilise olduğu düşünülen bazilika çevresinde bir dizi küçük boyutlu kiliseyle birlikte Sarnıç'ın ve ana kilisenin yaklaşık 40 m. güneyinde karmaşık büyük boyutlu konut kalıntısı bulunmaktadır Konut kalıntılarının kente ait kilise yönetim merkezini ve bölgenin yöneticisi olan baş piskoposa ait olduğu düşünülmektedir. Bu yapı kalıntısı, planı ve özenle inşa edilmiş olması sebebiyle kent genelindeki diğer konut uygulamalardan kısmen farklılık göstermektedir. 3.2 m. genişliğindeki ana salonu ve kısmen iyi korunmuş bir dizi başka odaya sahip bu konutun, farklı yükseklikteki kemerlerle kademeli şekilde derecelendirilmiş tonozları bulunmaktadır (Berger, 1998: 361-362; Uyar, 2021: 37).

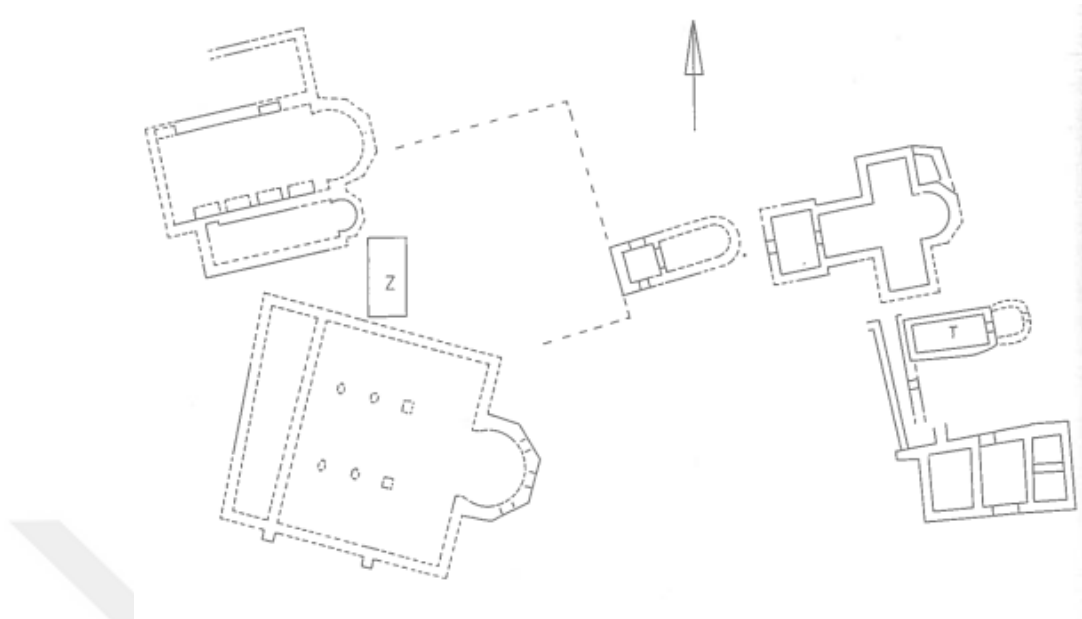
Kentte bölgenin özelliklerini içinde barındıran çok sayıda dini mimari örneği bulunmaktadır. Kentte bulunan kilise ve şapeller farklı plan tiplerinde ve farklı boyutlarda sade, çoğunlukla tek nefli, bazıları *parekklesion*lu şekilde günümüze sadece temel duvarları ile ulaşabilmiştir. İki kilise ise apsisten öteye geçememiştir (Berger, 2017: 182-183). Gertrude Bell ve Hans Rott tarafından araştırılan kiliseler arasında Viranşehir'de bulunan bazı kiliseler de tanıtılmıştır (Ramsay ve Bell, 2008: 325,363; Rott, 1908: 265). Marcell Restle, Kemerli Kilise, Kara Kilise ve Ana Kilise dahil bölgedeki kiliseleri tanımlamış, Albrecht Berger ise kent içinde bulunan 24 adet kilise ve şapeli kayıt altına almıştır (Restle, 1979: 46,48,73; Berger, 1998: 379-411). Kentte bulunan kilise ve şapeller sivil konutların aksine daha özenli şekilde düzgün

yontulmuş taş bloklardan inşa edilmiştir. Büyük kiliselerde yapının duvar örgüsü bu düzgün yontulmuş taşlardan ibaretken, iki sıra duvar örgüsü arasında beton harç ile tutturulmuş yığma moloz taş tekniği de kullanılmıştır. Apsisler ve beşik tonozlar Küçük Asya'nın Bizans Dönemi mimarisinde de yaygın olarak kullanılan biçimiyle at nalı şeklinde düzenlenmiştir (Berger, 2017: 181).

Kentte bulunan büyük kiliselerin, 6. ve 7. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Restle, kiliselerin tarihlendirmesini yaparken kullanılan taşların boyutları üzerinden değerlendirme yapmakta, küçük taşları daha geç döneme tarihlendirmektedir. Ancak Berger, Restle'nin öne sürdüğü bu tarihlendirme yöntemini benimsememiş ve gerekçe olarak Restle'nin yorumladığı kiliselerin taşlarının aynı boyutlarda olduğunu ifade etmiştir. Berger'e göre tarihlendirmede daha doğru bilgiye ulaşma şekli yine Restle'nin kent kiliselerini Ermenistan'da daha iyi durumda korunabilmiş örnekler ile karşılaştırması olmuştur. Berger'e göre dış cephe düzenlemelerindeki uygulama 6. yüzyılın ortalarından itibaren yok olmuştur ve Kemerli kilise dışındaki kiliseler tarihsel bir sınıflandırma için kesin ve doğru bilgi vermemektedir (Berger, 1998: 375,376; Restle, 1979: 73).

Mokissos Başpiskoposuna ait olduğu düşünülen ve bir yapı kompleksinin merkezini oluşturan vadi tabanındaki büyük boyutlu kilise kalıntıları arasında apsis dışında çok az mimari buluntu gözlemlenebilmektedir. Restle bu yapıdan 3 numaralı kilise olarak bahsederken, Berger yayınında yapıdan 1 Numaralı kilise olarak bahsetmektedir. Kilisenin kuzey doğusunda haç biçimli kilise, kuzey doğusunda *parekklesion*'ları olan ve mezar kalıntılarının çokluğu açısından muhtemelen mezar yeri olarak kullanılan bir kilise, kuzeyinde altında sarnıç bulunan bir avlu, güneyde muhtemelen kompleksin parçası olarak düzenlenen konut kalıntıları bulunmaktadır (Berger, 2000: 278; Berger, 2017: 181-182) (Çizim 2.10.).

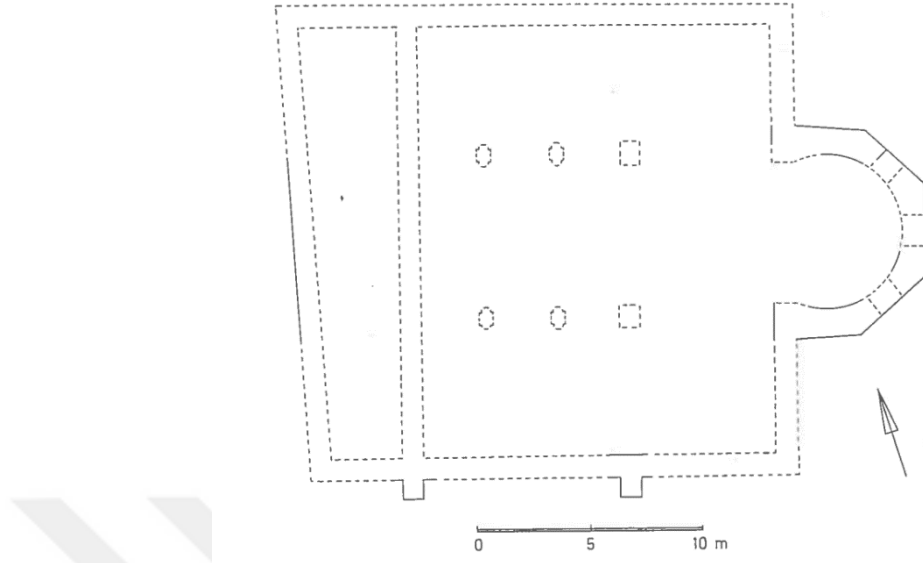

Çizim 2.10. Vadi Tabanındaki Kilise ve Çevresindeki Yapılar

(Berger, 1998: 412)

Vadi tabanının ortasındaki bu büyük kilise, Marcell Restle tarafından bazilikal planlı olarak aktarılmakta, Berger ise bölgede yürüttüğü araştırmalardan yola çıkarak yapının haç planlı olduğuna dair izlere rastladığını aktarmıştır (Hild ve Restle, 1981: 239; Berger, 1998: 379). Kalıntılara bakıldığında üç nefli bazilika görünümündeki kilise, kesme taştan inşa edilmiştir ve güney-doğu kuzey-batı doğrultudadır (Çizim 2.11.). Apsisi dışta beş cepheli ile çevrili olup içeride ise at nalı biçiminde olacak şekilde düzenlenmiştir. Yapı 18,5 m. genişliğinde ve 15,5 m. uzunluğundadır (Berger, 2017: 181). Berger yapının güney duvar hizasında bulunan “T” biçimli kalıntıların duvarı desteklemek için yerleştirilmiş payanda kalıntıları olabileceğini aktarmıştır. Kapadokya Bölgesi’nde bu şekilde düzenlenmiş payandalı yapı örnekleri görülmesine de Berger bu kalıntıların kilisenin inşa edildiği ilk evreye ait olduğunu ve payandaların haç kolunu desteklemek için yerleştirilmiş olabileceğini önermiştir. Yapı kalıntılarının en batısında da bulunan duvar olasılıkla nartekse aittir. Bu duvar naos’un batı duvarı ile simetrik olarak inşa edilmemiştir (Berger, 1998: 379-381).

Çizim 2.11. Vadi Tabanındaki Kilise Planı

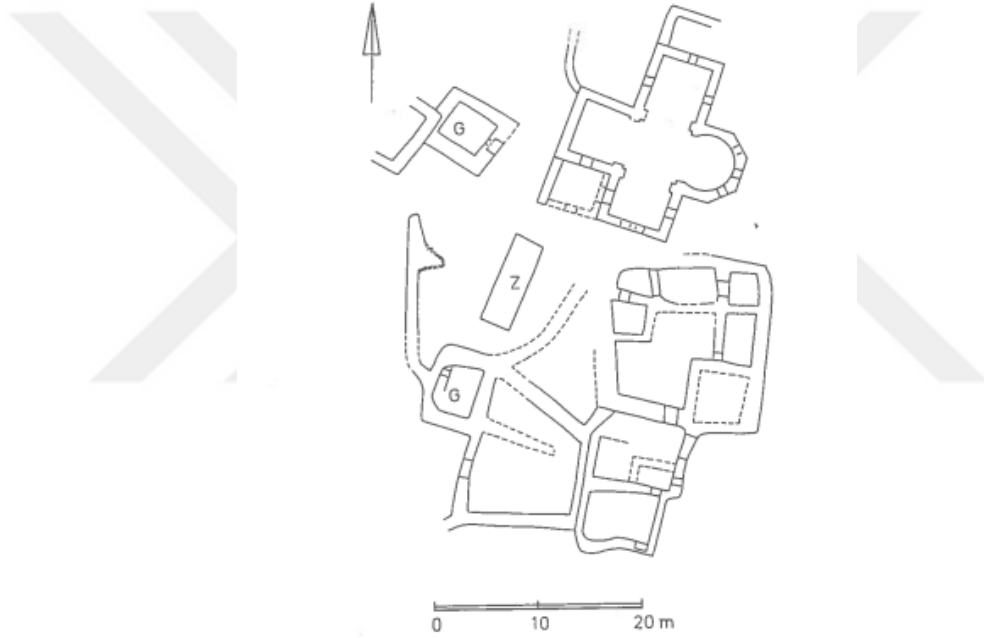
(Berger, 1998: 380)

Restle, apsis sol tarafında bulunan orta büyüklükteki taşlardan yola çıkarak görülebilen kalıntıların erken Bizans Dönemi'ne ait olmadığını yani daha geç bir dönemde yeniden inşa edildiğini öne sürmüştür (Restle, 1979: 48). Berger ise Kemerli kilise ve Kara kilisede kullanılan taşların boyutlarının Ana kilise ile aynı olduğunu aktarmıştır (Berger, 1998: 381).

Restle, kilise planları ile işlevleri arasında kurduğu ilişki bağlamında bazilikal planlı olarak yorumladığı Ana kilisenin cemaat kilisesi olduğunu, hac ve manastır işlevi gören kiliselerin haç planlı olduğunu söylemektedir (Restle, 1979: 156). Berger ise yapının çevresi ile olan ilişkisinden yola çıkarak yapının ruhban sınıfının yönetiminde olduğunu ancak yine de kamuya açık olabileceğini öne sürmüştür ve Restle'nin plan ve işlev arasında kurduğu ilişkinin doğru olmadığını aktarmıştır (Berger, 1998: 382).

Vadinin batı yamacındaki Kemerli kilise Kutsal Üçlü (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) veya Aziz Georgios kilisesi olarak bilinmektedir. Helvadere'de yaşayan ve 1923 yılında buradan ayrılan Yunanlılar'ın her yıl buraya gelip Ortodoks Hıristiyanların geleneksel festivali olan Paskalya bayramını kutladıkları bilinmektedir (Berger, 1998: 382). Berger, Kemerli kilisenin diğer kiliselere göre daha iyi korunmuş olmasının sebebini

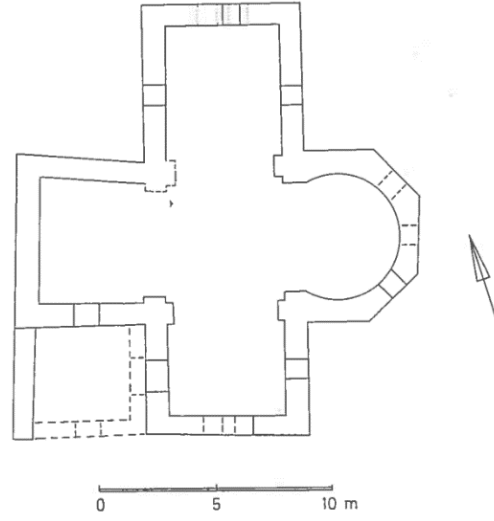
büyük boyuttaki blokların sağlam bir dış duvar oluşturmalarına ve taşların çıkartılıp başka bir yere götürülmesini zorlaştıran konumu ile açıklamaktadır (Berger, 2000: 278). Kilisenin batısında at nalı biçiminde düzenlenmiş tonozla örtülü anıtsal mezar bulunmaktadır. Bu mezarın kiliseyle aynı dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Kilisenin güneybatısında tonozlu geniş sarnıcı içinde barındıran bir avlu ve avlunun doğusunda, tonozlu mekanlardan oluşan konut yapısı bulunmaktadır (Çizim 2.12.). Vadi tabanındaki yapı kompleksi dışında manastır veya din adamlarının kullanımına ait olabilecek konut yapı kalıntıları sadece Kemerli Kilise'nin yakınında bulunmaktadır (Uyar, 2021: 36; Berger, 2017: 182).

Çizim 2.12. Kemerli Kilise ve Çevresindeki Yapılar

(Berger, 1998: 387)

Erken ve Orta Bizans Dönemlerinde görülen serbest haç plan tipinin uygulandığı Kemerli kilise bulunduğu yerleşim içerisindeki diğer Erken Dönem yapılarıyla benzer özellikler taşıması ve kentin İslam akınları öncesinde var olan canlılığı nedeniyle Geç Antik Çağ'a yakın bir döneme tarihlendirilmektedir (Uyar, 2021: 36) (Çizim 2.13.). Albrecht Berger yapıyı 7. yüzyılın başına tarihlemektedir (Berger, 1998: 385).

Çizim 2.13. Kemerli Kilise Planı

(Berger, 1998: 382)

1996 yılında Çanlı Kilise'nin yakınlarında tespit edilen Kuzey yerleşimi içinde, dört eşit kola sahip haç planlı, kilisenin Kemerli kilise ile birçok açıdan benzediği görülmektedir. Berger, yapıların arasındaki benzerliği Kemerli kilisenin küçük ölçekli bir kopyası olarak yorumlamıştır. Robert G. Ousterhout, Kuzey yerleşimindeki kilise kalıntıları arasında mozaik parçalarına rastlandığını aktarmıştır (Berger, 1998: 384; Ousterhout, 2019: 83).

Kemerli Kilise, batı ve kuzeydeki kolları güney kola göre daha uzun olmak üzere, yaklaşık aynı derinlikte üç kola sahiptir. İçerden at nalı şeklindeki apsis dışarıdan beş cephelidir ve apside bulunan üç pencere açıklığından biri bugün hala görülmektedir. Kilise, bilinmeyen bir zamanda yıkılmış ve daha sonra yeniden inşa edilmiştir. Bu yeniden inşanın izleri kuzey ve batı kollarındaki farklı duvarlardan görülebilmektedir (Berger, 2000: 278). Kilisenin dik alandaki konumu nedeniyle yapıya giriş batıdan değil haçın güney ve batı kollarındaki iki kapıdan sağlanmaktadır (Berger, 1998: 384; Berger, 2017: 182) (Resim 2.13.).

Resim 2.13. Kemerli Kilise

(Uyar, 2021: 38)

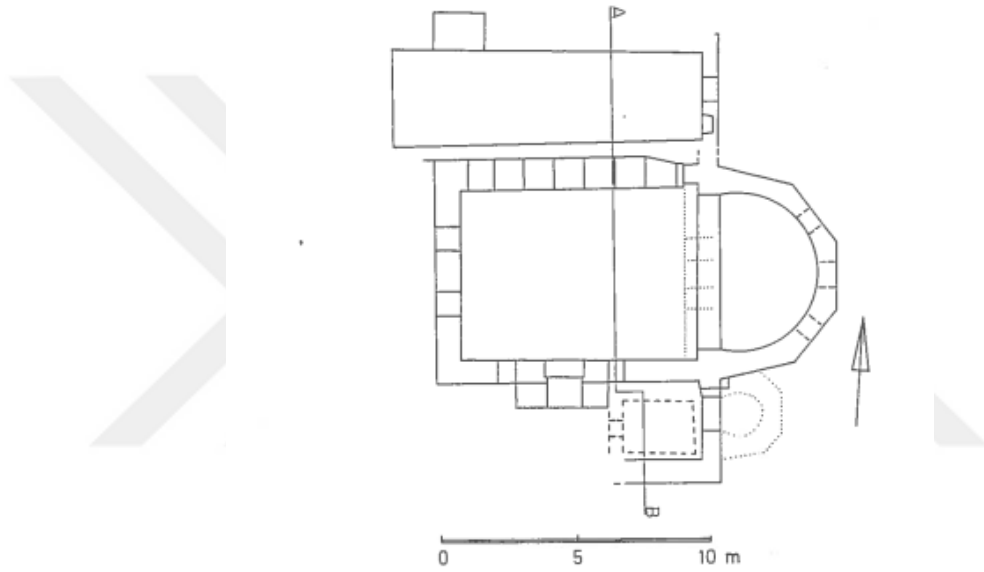
Dikdörtgene yakın bir plana sahip güney kolu 3,90 x 50,20 m.'dir. Diğer iki kol ise bundan önemli miktarda sapmaktadır. Gertrude Bell'in yaptığı eskizde batı haç kolunun devamı niteliğinde güneye doğru devam eden duvar kalıntıları bulunmaktadır (Ramsay ve Bell, 2008: 362). Berger bu izlerin güney ve batı kolları arasına sonradan tonozlu ve moloz taş örgülü bir narteks olduğu görüşündedir (Berger, 1998: 385).

Hamilton günümüzde yalnızca iki tanesi görülebilen kemerlerin dördünün de sağlam olduğunu ve bu yapının diğer yapılardan daha yeni olduğunu gözlemlemiştir (Hamilton, 1842: 228). Yapıda kullanılan tüm kemerler at nalı biçimindedir. Kuzey ve batıdaki kemerler, transept kesişim yerinde çökmüştür. Bugün hala ayakta olan iki kemer, basit profilli başlıklı payeler üzerinde yükselmektedir. Kubbeyi taşıyan ara mimari elemanlar belirsizdir (Rott, 1908: 266; Restle, 1979: 73).

Duvar örgüsünde kırmızı gri tonlarda düzgün kesilmiş bazalt taş bloklar kullanılmıştır. Yapının iç ve dış kabuğunda kullanılan kesme taş yüzeylerin arasındaysa bol harç ve molozla karıştırılmış bağlayıcı dolgu birkaç noktada görülebilmektedir (Uyar, 2021: 36; Rott, 1908: 267).

Batı yamaçta güneyde yer alan Kara Kilise'nin diğer büyük kiliselere nazaran daha sağlam olması bu yapının uzun süre kullanılmış olduğunu göstermektedir. Helvadereli Rumlar, Kara Kiliseyi "Ermeni" veya "Frenk" kilisesi olarak adlandırılmaktadır (Berger, 1998: 406). Doğu batı doğrultuda tek nefli ve *parekklesion*lu bu kilise birçok

evrede onarım ve değişikliğe uğramıştır (Çizim 2.14.). Araştırmacılar yapının üç farklı yapım evresi olduğunu aktarmıştır. Yapı ilk yapım evresinde üç nefli bazilikal planlı olduğu düşünülmektedir (Hild ve Restle, 1981: 239). Kilisede, devşirme malzeme ve kaba kesme taş kullanılmıştır. Daha sonraki yapım evrelerinde yapıya ek olarak yan mekanlar, muhtemel gömü mekânı ve bir *kripta* eklenmiştir. Vadi tabanındaki kilise ve Kemerli kilise yakınında konumlandırılmış sarnıç düzenlemesi, Kara Kilise çevresinde görülmemektedir. Berger yapıya ait var olan bir sarnıcın tadilatlar sırasında kaldırılıp malzemelerinin devşirilmiş olabileceğini aktarmıştır (Berger, 1998: 405).

Çizim 2.14. Kara Kilise Planı

(Berger, 1998: 402)

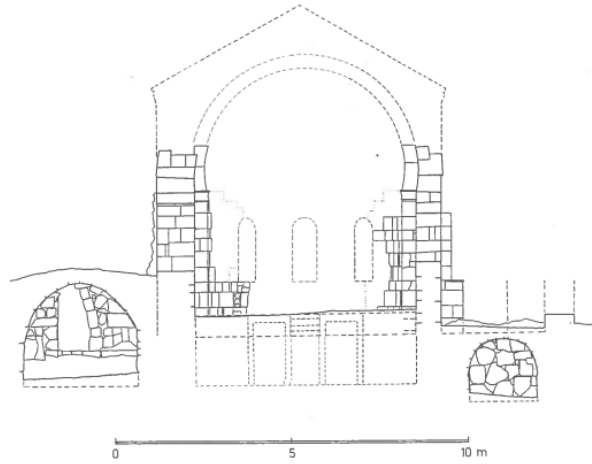
Kara Kilise'nin güneyine ve kuzeyine eklenmiş şapel kalıntıları bulunmaktadır. Bugün tek nefli olan yapı yaklaşık 6,35 x 8,8 m. boyutlarındadır. Neften bir tonoz kemeriyile ayrılan apsis içerinden yarım daire şeklinde dıştan ise beş cephe ile çevrilmiştir (Berger, 2017: 182). Bugün neredeyse sadece kaide kısmı günümüze ulaşan kemerlerden güney duvarda bulunan kısmı içten ve dıştan çıkıntılı şekilde inşa edilmiş, belki de bir payanda görevi görmektedir (Berger, 1998: 404) (Resim 2.14.).

Resim 2.14. Kara Kilise, Güney Cephe

(Uyar, 2021: 38)

Kuzeyde bulunan duvarda dört kemer açıklığı bulunmaktadır. Kuzey tarafta bulunan tonozlu kısım, apsis tonoz kemerinin hizasından batıya doğru uzanmaktadır (Berger, 2000: 279). Bir kısmı zemin kotunun altında kalan tonozlu mekân, Erken Dönem izlerini ortadan kaldırmıştır (Berger, 1998: 404) (Çizim 2.15.). Restle yapının ilk inşa evresindeki üç nefli durumundan geriye yalnızca apside ait birkaç kalıntının kaldığını belirtmiştir ancak bu kalıntılarla ilgili veriler tahribattan dolayı izlenememektedir (Restle, 1979: 46). Bu sebeple yapının ilk yapım evresinde üç nefli olup olmadığı kalıntılardan kesin olarak belirlenememektedir (Berger, 2017: 182).

Çizim 2.15. Kara Kilise Doğuya Bakan Kesit

(Berger, 1998: 402)

Yapının muhtemel ikinci bir yapım evresinde yapılan değişikliklerde güney duvarında devşirme malzemenin yoğunluklu olarak kullanıldığı, kuzey duvarda ise kaba yontulmuş taş kullanıldığı görülmektedir. Kuzeyde bulunan yan mekân muhtemelen üçüncü bir inşa veya onarım sırasında yapıya *parekklesion* olarak eklenmiştir (Berger, 1998: 403; Berger, 2000: 279).

Yapıya giriş güney cepheden sağlanmaktadır. Kapının iki yanında kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Olası bir yan nefin temel izlerine, yalnızca güneydoğuda rastlanmaktadır. Kapı eşiğine kadar izlenebilen kalıntılardan güneydeki yan mekânın nef kadar uzun tutulmadığı anlaşılmaktadır. Bu mekân yapının üçüncü bir değişim evresinde devre dışı bırakılmıştır. Güneyde kalan yan mekânın altında 1,8 x 2,7 m. ölçülerinde tonozlu bir mezar odası bulunmaktadır. Küçük taşlarla daha sonraki bir evrede at nalı biçimli bir apsis eklenmiştir (Berger, 2017: 182; Berger, 1998: 404-405).

Büyük boyutlardaki bu kentin, kurulduğu dönemde su kaynağının var olduğu düşünülmektedir. Kente ulaşan su kaynağı muhtemelen Hasan Dağından eriyen karlarla beslenmektedir. Berger kentte var olan kaynağın zaman içerisinde kaybolup daha sonra Helvadere kasabasında tekrardan ortaya çıkmış olabileceğini aktarmıştır (Berger, 2017: 180).

Kent kalıntıları arasında görülebilen çeşme ve sarnıçlar bulunmaktadır. Sarnıç yapılarından bugün dört tanesi görülebilmektedir. Vadi tabanındaki kilisenin kuzeyinde ve Kemerli Kilise'nin güneyinde bulunan sarnıçlar büyük ölçeklidir. Bu iki sarnıç, kiliseler ile bağlantılı olarak muhtemelen din adamlarına ve keşişlere hizmet etmiştir. 4 numaralı kilisenin güneyinde bulunan kuzeydoğu tepedeki sarnıç ise daha küçük boyutludur. Üç sarnıç da kesme taş ile inşa edilmiş ve kentte bulunan konutlara göre daha özenli inşa edilmiştir. Tabanında su yalıtımına uygun harç kullanılarak inşa edilmiş ancak diğerlerinin aksine moloz taş ile inşa edilmiş bir başka sarnıç ise kuzeydoğu tepeye doğru Berger'in 16 numaralı olarak adlandırdığı şapelin güney doğusunda bulunmaktadır. Berger kentte çeşmelerin var olduğu ve doğu tepenin aşığında görülebilen yalnızca bir adet çeşme olduğunu belirtmiştir ancak kalıntılar arasında günümüzde çeşme görülememektedir (Berger, 1998: 367).

Mokissos kenti Geç Antik ağ'da var olmuş Kapadokya yerleşimleri arasında dönem özelliklerini içinde barındıran özel yeri nedeniyle önemlidir. Bölgenin siyasi ve sosyo-kültürel yapısını büyük oranda günümüze taşımış, boyutları ve diğer bölge yerleşimlerine nazaran kısmen iyi durumdaki kalıntıları Erken Bizans Dönemi kent dokusuyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Kapadokya'nın Roma-Bizans Dönemi'ndeki idari önemi, dini merkez statüsü ile oluşturulmuş Mokissos kenti kalıntıları ile gözlemlenebilmektedir. Yapılan kazılar ve ilgili çalışmalar, Viranşehir ören yerinin Geç Antik ağ'daki önemli konumunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRSAL YERLEŞİM VE MİMARİ

Kırsal yerleşimler kent yerleşimlerine nazaran daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Bölge arazisinin özelliklerine göre konumlanan yapılar dağınık ve işlevsel olmanın yanında bölge insanının yerel ve kendine has dönem özelliklerini yansıtmaktadır.

Can Erpek, Kapadokya'daki Geç Antik Çağ ve sonrasına tarihlendirilen yerleşim sayısı yüz ellinin üzerinde olduğunu ve bunların büyük bir kısmının küçük ölçekli köyler ya da orta ölçekli kasabalardan oluştuğunu tespit etmiştir (Erpek, 2020: 653). Kırsal yerleşimlerde toprak sahipleri için çalışan dönem insanların yerleşim alanlarının dışında toprak sahiplerine ait özel mülkler de bulunmaktadır (Van Dam, 2002: 21). Kırsal yerleşimler Roma Dönemi'nde tarımın yapıldığı ve toprak sahipleri tarafından yönetilen bir toplum ekonomisine sahiptir (Haldon, 2017: 78; Van Dam, 2002: 20). Geç Antik Çağda Suriye, Filistin ve Mısır'da görüldüğü gibi Kapadokya'da de görülen manastır merkezleri yine tarım ve hayvancılık gibi ekonomik konularda kırsal ticaretin ve pazarın içinde bulunmaktadır (Haldon, 2017: 95).

Kırsal yerleşim olarak Geç Antik Çağ Kapadokya'sına ait arkeolojik veriler yapılan kazılar neticesinde kısmen ortaya çıkarılmıştır. Kagir mimarinin yanında, kent yerleşimlerinin aksine, kırsal yerleşimlerde bölgenin Geç Antik Çağ kaya oyma mimarisinin belirgin özelliklere sahip kalıntıları da günümüze ulaşmıştır.

Sobesos'ta ortaya çıkarılan kalıntıların bulunduğu alanın Geç Antik Çağ'da gelişmiş bir kırsal yerleşiminin parçası olduğu ancak yerleşim merkezi arasındaki ilişkinin henüz açığa çıkarılmamış olmasından dolayı yerleşimin boyutlarının belirsizliğini koruduğu düşünülmektedir. Erciyes dağına yakın konumdaki Gereme yerleşiminde bulunan kalıntılar, Geç Antik Çağ'da kentleşme konusunda kanıtlar sunabilir

niteliktedir. Önemli bir hac ziyareti merkezi olan Göreme (Korama) ve konum olarak yakın olan Avcılar (Matiana) bölgesinde bulunan mezar ve kilise kalıntılarının bir kısmı Geç Antik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Ousterhout, 2019: 361,519). Zelve Vadisinde bulunan Erken Bizans Dönemi kiliseleri, Kapadokya'nın kırsal ve kaya oyma mimari özelliklerinin anlaşılması için önemlidir. Çavuşin yerleşimi hakkında yeterli ve kesin bilgilere rastlanamamaktadır ancak Güllüdere ve Kızılçukur vadileri ile bağlantılı olarak bahsi geçen yerlerin Geç Antik Çağ'da yerli geleneklere uygun olarak yaşam alanı oluşturduğu düşünülebilir. Soğanlı Vadisi ile ilgili yapılan çalışmalar yerleşim daha çok Orta Bizans / Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir ancak yerleşimin merkezinde konumlanan bir Erken Hıristiyanlık Dönemi yapısı yerleşimin Geç Antik Çağ'dan itibaren iskân görmüş olabileceğine işaret eder. Günümüz Başköy ve Güzelöz'de bulunan Bizans Dönemi yapılarının yoğunlukta olduğu görülmekte olup bunlardan bir kısmının Geç Antik Çağ sürecinde inşa edilmiş olabileceği dolayısıyla yerleşimin de erken tarihlerde başlamış olabileceği düşünülmektedir. Son olarak yerleşim olarak görülmesi de yaşam alanı oluşturabilecek bir kırsal mimari örneği olarak Özkonak Kompleksi Geç Antik Çağ'a tarihlendirilen önemli mimari ve tasarım özelliklerini içinde barındırmaktadır.

3.1. Sobesos (Söviş-Şahinefendi Köyü)

Sobesos adının aslı Bilge Umara göre Luvi dilinden ya da onun ardılı Kappadokia dilindeki Swa, Assa/Assos ögelerinin birleşiminden türetilmiş olan Swassa'dır (Umar, 1993: 740-741). Hans Rott, Nevşehir sınırları içerisinde yer alan ve yeraltı kaya oyma mekanların bulunduğu Gökçetoprak Köyü'nün Suwasa ile aynı yer olabileceğini belirtmiştir (Rott, 1908: 249; Erpek, 2019: 6). Hellenleştirilmiş söylenimi ile Soassos adı, geç dönemde Sobesos şeklini almıştır. Bizans döneminde yer adı Sovisos şeklinde kullanılırken, Türk Dönemi'nde Söviş ismine dönüşmüştür (Umar, 2008: 139).

Ladislav Zgusta, seyyahların *Süvesch* ve *Souvech* olarak adlandırdıkları yer adının ilerleyen modern dönemlerde *Söviş* olarak adlandırılan yerin bugün Şahinefendi köyünün bulunduğu alan olduğunu belirtmiştir (Zgusta, 1984: 581). Henri Gregorie *Suveş*'in piskoposluk belgelerinde bulunduğundan bahsetmiş ancak lokalizasyonu ile ilgili kesin bir bilgi aktarmamıştır (Grégoire, 1909: 87).

Sobesos yer adı yalnızca M.S. 9. yüzyıl sonu 10. yüzyıl başına tarihlenen piskoposluk listesinde görülmüştür. İmparator VI. Leon (M.S. 886-912) Dönemi'nde Kapadokya Bölgesi'ndeki piskoposluk merkezlerinin sayısı beşten, on beşe çıkartılmıştır. Bu dönemde listede yer alan *Sobesos* yer adı, Konstantinos Porphyrogeniotos Dönemi'nde (M.S. 913-955) piskoposluk sayısının sekize düşürülmesi sebebiyle kaldırılmış ve daha sonra hiçbir piskoposluk listesinde görülmemiştir (Erpek, 2019: 8; Darrouzès, 1981: 274).

Guillaume de Jerphanion, 1270 tarihli Ermeni piskoposluk listesinde görülen *Tamesos* isminin, Tamisos ve Sobesos yer adlarının birleştirilmesiyle türetilmiş olabileceğini ve dini belgelerde iki yer adının birleşimine rastlanabildiğini belirtmiştir (Uyar, 2011: 611; Erpek, 2019: 7). Jerphanion, Şahinefendi köyü yakınlarında bulunan Damsa pınarının bölgeyi besleyen ve gerekli olan su ihtiyacının karşılanabildiği zengin bir bölge olarak yorumlamış ve *Souvech* olarak bahsettiği yerin Bizans Dönemi'ndeki adıyla *Sobesos* olabileceğini belirtmiştir (Jerphanion, 1936: 156).

Hild ve Restle, Sobesos yerleşiminin Cyzistra'dan (Yeşilhisar) Hagios Prokopios'a (Ürgüp) giden bir yol üzerinde bulunduğunu belirterek Şahinefendi köyünün bulunduğu alana lokalize etmiştir (Hild ve Restle, 1981: 285). Yerleşim izleri Şahinefendi Köyü'nün bulunduğu alanda, M.S. 4. yüzyıldan itibaren görülmektedir (Erpek, 2019: 30).

Şahinefendi köyünün kuzeybatısındaki Kırk Martyrler Kilisesi'nin çevresinde kaya oyma mekanlarda yerleşimin devam ettiği bilinmektedir (Erpek, 2019: 30). Michel Thierry, Şahinefendi Köyünde bulunan Kırk Martyrler kilisesi hakkında bilgi verirken kilisenin bulunduğu alandan *Suveş* olarak bahsetmiştir (Thierry ve Thierry, 1963: 209). Lyn Rodley, Ürgüp'ten Soğanlı'ya giden yol üzerinde bulunan ve *Söviş* veya *Suveş* olarak bilinen Şahinefendi köyünün *Sobesos* ile özdeşleşebileceğini ve Kırk Şehitler Kilisesi'ne yaklaşık 500 metre uzaklıkta olduğunu belirtmiştir (Rodley, 1985: 33).

Kırk Martyrler Kilisesine göre kilise içindeki duvar resimleri 1216-1217 tarihlerinde yenilenmiştir. Kitabe Şahinefendi yerleşimindeki inşa faaliyetleri ile ilgili bilgi veren en önemli kayıttır (Erpek, 2019: 7).

Nevşehir ili Ürgüp ilçesi sınırları içerisinde yer alan Şahinefendi Köyünde bulunan arkeolojik kalıntılar köyün hemen güneyinde, Damsa Çayı'nın kaynak noktasına yakın, yerli halk tarafından "Örencik" olarak adlandırılan mevkide bulunmaktadır (Ek 5.). Kalıntıların bulunduğu alan *Sobesos* olarak adlandırılmakta ancak yerleşimin *Sobesos* olduğuna dair yazılı belge veya veri bulunmamaktadır (Erpek, 2019: 6).

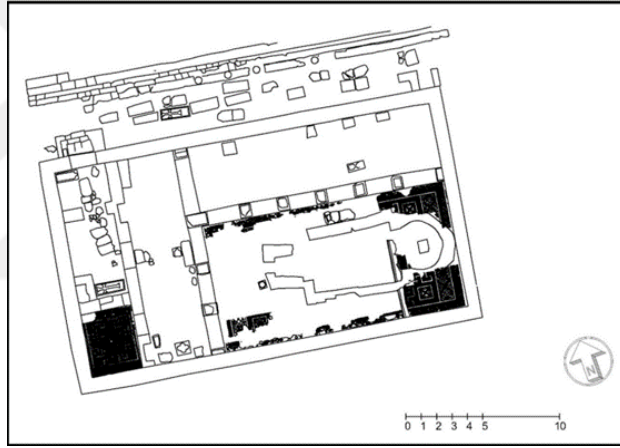
Yerleşimin güneydoğusunda bulunan I numaralı villa olarak adlandırılan kalıntılar incelendiğinde üç yapım evresi ile karşılaşmıştır. Bu alanın ilk yapım evresinde konut olarak kullanıldığını, ikinci yapım evresinde kilise olarak kullanıldığı üçüncü evresinde ise *atriuma* bir şapel inşa edildiği anlaşılmıştır (Erpek, 2019: 50). I numaralı villa yapısının ilk yapım evresinde kullanılan mimari unsurlar ve işlevi bu konutun döneminin soylularına ait olabileceği göstermektedir (Erpek, 2021: 22) (Ek 6.).

Yapı ilk evrede dıştan 15,25 x 26,5 m. ölçülerinde, dikdörtgen bir plana sahiptir (Resim 3.15.) (Çizim 3.16.). Yapıda kaba yontulmuş taş moloz ve taş kesme taş kullanılmıştır. Beş sıra *krepis* doğu-batı doğrultuda uzanan yapının kuzeyinde yer alır ve batısında suyun dışarı atılmasını sağlayan kanal çıkışı bulunmaktadır. *Krepis* alanından, 5 sütun kaidesi bulunan ve tamamı taş döşeli olduğu düşünülen 3,50 x 26,50 m. ölçülerindeki *portiko* alanına ulaşılmaktadır. İkinci bir yapım evresinde *portiko*'daki sütunlar bir duvar örgüsü içerisine alınmış ve Erken Bizans Dönemi'nde *portiko* mezar alanı olarak kullanılmıştır. On dört mezarın mezar kapaklarının tamamı kırılmış, bir tanesinin üzerinde Latin haçı kabartması bulunmaktadır (Erpek, 2019: 50,54).

Resim 3.15. Şahinefendi Köyü I Numaralı Villa Hava Fotoğrafi

(Erpek, 2019: 257)

Çizim 3.16. I Numaralı Villa'nın Planı

(Erpek, 2019: 214)

Konuta giriş Kuzey batıda bulunan beş merdiven ile sağlanmaktadır. Kapının doğusunda mil taşı bulunmaktadır. Kapıdan girildiğinde duvarında sıvı kalıntıları bulunan 2,53 x 3,33 m. ölçülerindeki giriş mekanına ulaşılmaktadır. Girişin batısında Erken Bizans Dönemine ait yapının ikinci yapım evresinde konumlandırılmış mezar bulunmaktadır (Yenipınar, Gülyaz ve Tutar, 2006: 123). Giriş mekanının güneyinde bulunan orta mekâna geçiş açıklık ile sağlanmaktadır. Orta mekânın ölçüleri 3,28 x 6,07 m.'dir. Orta mekânın doğusunda toplantı salonu olarak da adlandırılan peristylli avluya geçiş bulunurken güneyinde mozaikli odaya geçiş sağlanmaktadır. Mozaikli mekânın girişinin önünde üzerinde Latin haçı kabartması bulunan bir başka mezar

bulunmaktadır. Güneybatı köşede konut yapısının üst katına çıkmayı sağlayan bir merdiven altı kalıntıları bulunmaktadır (Erpek, 2019: 51,54).

Konut yapısının güneybatı köşesinde bulunan mozaikli mekân 3,35 x 4,08 m. ölçülerindedir (Resim 3.17.). Bu mekânın ikinci bir yapım evresinde vaftizhane olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İgnimbirit malzemeden oluşturulmuş vaftiz teknesi kazılar sırasında ters şekilde ortaya çıkarılmıştır (Erpek, 2019: 54,106) (Resim 3.16.). Doğusunda bulunan bir açıklık ile *peristylli* avluya ulaşılmaktadır. Opus tessera mozaikler büyük oranda iyi durumdadır (Erpek, 2019: 52). *Tesseralarda* cam ve taş kullanılmıştır. Mozaikte giyoş, svastika ve meandr motifi ile birlikte geometrik motifler kullanılmıştır (Erpek, 2019: 79-80).

Resim 3.17. Mozaikli Mekân

(Erpek, 2019: 263)

Resim 3.16. I Numaralı Villada Bulunan Vaftiz Teknesi

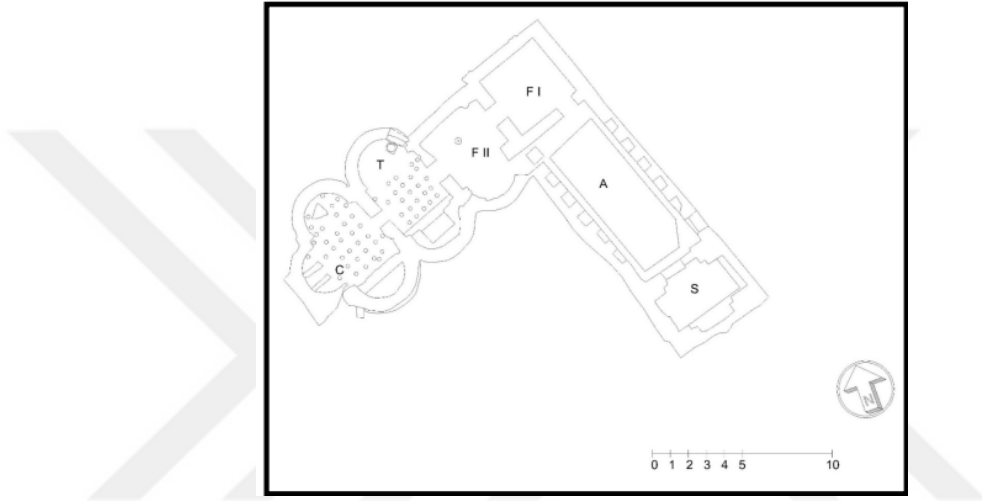
(Erpek, 2019: 293)

L biçimli *peristylin* batı bölümü 3,73 x 13,47 m. ölçülere sahipken, kuzey bölümü ise 4,3 x 16,01 m. ölçülerine sahiptir. Batı *peristyl* kuzey güney duvarları arasında yer almakta ve *atriumdan* üç paye ile ayrılmaktadır. Batı *peristylde* iki adet niş bulunmaktadır. Kuzey *peristyli* dört adet payesi bulunmaktadır ve kesişim noktasında bulunan paye kaidesinin ölçüleri diğer kaidelere göre daha büyüktür (Erpek, 2019: 52-53). 8,28 x 16,07 m. ölçülerinde olan *atrium* zemininin tamamının mozaik kaplı olduğu ancak günümüzde ancak bir bölümünün ulaştığı görülmektedir. Mozaiklerden en iyi durumda olan kısımlar *atrium* doğu kısmında ikinci evrede oluşturulan kilise apsisinin kuzey ve güneyinde yer almaktadır (Erpek, 2019: 53). Zemin mozaiklerinde açılmal çizgiler, haç işaretleri, zikzaklar ile birlikte giyoş, svastika, çarkifelek, dört yapraklı yonca ve ince yaprak motifleri görülmektedir (Erpek, 2019: 81). *Atrium* bölümü yapının ikinci bir yapım evresinde kilise olarak kullanılmıştır (Erpek, 2019: 53-54). Doğu bölümü bu evrede bema bir templan duvarı ile naos bölümünden ayrılmıştır. Üçüncü yapım evresinde ise *Atrium* bölümüne doğu-batı doğrultuda uzanan 5,22 x 12,52 m. ölçülerinde tek nefli bir şapel inşa edilmiştir. Şapelin apsisi yarım daire şeklinde olup dıştan çokgen kesitlidir. Şapel girişlerinden batıda bulunan kapının güneyinde kutsal suyun koyulduğu düşünülen bir çanak bulunmakta, diğer kapı girişi kuzeyde bulunmaktadır. Şapelde kullanılan kesme taş malzemeler, konut duvarlarından devşirilerek kullanılmıştır (Erpek, 2019: 55-56). I Numaralı Villa çevresinde ortaya çıkarılan 80 adet mezar buluntusunun, Şapelde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Flavius Iustinus (M.S. 565-578) Dönemine tarihlenen bronz sikke ile aynı döneme ait olduğunu düşünülmektedir (Yenipınar, Gülyaz ve Tutar, 2006: 125-126). Açılan mezarların tamamının erkek mezarı olduğu anlaşılmıştır. Yapı içinde bulunan mezarların din adamlarına ait olduğu düşünülmektedir (Erpek, 2021: 24).

I numaralı villanın konuttan kiliseye dönüştürüldüğü ikinci yapım evresi ile II numaralı villa ve hamam yapısının inşa dönemlerinin aynı olduğu düşünülmektedir. I numaralı villa ile kuzeyde bulunan hamam yapısı arasında *atrium* olduğu düşünülen bir mekân bulunmakta, bu alan II numaralı villa olarak adlandırılmaktadır. Kesme taşlardan inşa edilen mekân 7,29 x 10,08 m. ölçülerindedir. Konutun ilk evresine ait olduğu düşünülen üç adet oda bulunmaktadır (Erpek, 2019: 56-57).

Yerleşimde kazılarla ortaya çıkarılan hamam “L” biçiminde birbirini takip eden mekanlardan oluşmaktadır (Erpek, 2021: 23). Soyunma odası (*apodyterium*), soğukluk (*frigidarium*), ılıklik (*tepidarium*), sıcaklık (*caldarium*) ve külhan/ocak (*praefurinium*) bölümleri bulunmaktadır. Sıra tipi plana sahip olan hamamda soyunma odasının güneyinde sauna bölümü (*laconicum* veya *sudatorium*) olduğu düşünülen bir mekân bulunmaktadır. Hamam döşeme altı ısıtma sistemi (*hypocaust* sistemi) ile ısıtılmaktadır (Erpek, 2019: 57) (Çizim 3.17.).

Çizim 3.17. Şahinefendi Yerleşimindeki Hamam Planı

(Erpek, 2019: 233)

Soyunma odası dikdörtgen bir plana sahip olup 3,9 x 10,3 m. ölçülerindedir. Hamama giriş bu bölümün güneydoğu köşesinde bulunan kapı ile sağlanmaktadır. Kuzeybatı köşede soğukluk bölümlerine açılan iki kapı bulunmaktadır. Soyunma odası zemininin tamamen mozaik kaplı olduğu ancak yangın ve benzeri diğer nedenlerden dolayı günümüze sınırlı sayıda kalıntı ulaşmıştır. Mozaiklerde geometrik ve hayvan motifleri kullanılmış, soğukluk II bölümüne geçişi sağlayan girişin önünde birbiri ile zıt taraflara bakan bir çift sandalet mozaığı bulunmuştur. Sauna bölümü olarak düşünülen mekân bu bölümün güneyinde bulunmaktadır. Sauna bölümüne iki adet merdiven ile giriş sağlanmaktadır. 3,60 x 4,15 m. ölçülerinde olan mekanın duvarlarında genel olarak moloz taş kullanılmış, kesme taş yalnızca dış cephenin bir kısmında kullanılmıştır (Erpek, 2019: 57-59).

Soğukluk olarak kullanılan moloz taş ile inşa edilmiş iki adet mekân bulunmaktadır. Bunlardan ilki soyunma odasının kuzeydoğusunda bulunan 3,84 x 3,82 m. ölçülere sahip soğukluk I, ikincisi ise soyunma odasının kuzeybatısında bulunan 3,72 x 5,3 m. ölçülerine sahip soğukluk II'dir. İki mekân arasında da geçişi sağlayan kapı bulunmaktadır. Soğukluk I mekanının güneydoğu köşesinde taşın oyulması ile oluşturulmuş bir su haznesi bulunmaktadır. Soğukluk II bölümünden ılıklik bölümüne geçişi sağlayan batı kapı girişi daha sonraki bir dönemde moloz taş ile kapatılmıştır (Erpek, 2019: 59-60).

Ilıklık bölümü 3,42 x 7 m. ölçülerindedir. Doğu ve batı duvarları yarım daire şeklinde olan mekânda kesme taş kullanılmıştır. Doğu duvarın hemen önünde dikdörtgen bir küvet bulunmaktadır. Daha sonraki bir evrede giriş batı duvarda bulunan bir kapı ile sağlanmıştır. Kapı girişinin önünde bir kurna bulunmaktadır. Hypocaust sistemi ile ısıtılan pilaeler zemini taşımaktadır (Resim 3.18.). Ilıklık bölümünden sıcaklık bölümüne geçiş güney duvarın ortasındaki kapıdan sağlanmaktadır (Erpek, 2019: 60-61).

Resim 3.18. Şahinefendi Köyündeki Kazılarda Ortaya Çıkartılan Hamam

(Erpek, 2019: 270)

Doğu ve batı duvarları yarım daire, güney duvarı ise içten yarım daire dıştan çokgen olan üç yapraklı yonca biçimli plana sahip sıcaklık bölümü 5,07 x 6,94 m. ölçülerindedir. Mekânın duvarlarında kesme taş kullanılmıştır. Zemini *plaeler* taşımaktadır. Geç Roma Dönemi'nde inşa edilen mekânın Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde farklı işlevler için kullanıldığı düşünülmektedir (Yenipınar, Gülyaz ve

Tutar, 2006: 127). Sıcaklık bölümünde su tesisatına ait künkler görülebilmektedir. Güney duvarın altından *hypocaust'un* içine doğru uzanarak sıcak havanın mekâna ulaşmasını sağlayan tuğla duvarlar korunmuştur. Burada bulunan kalıntılar ocak kısmı ile ilgili servis odalarının bu bölümde olabileceğini göstermektedir ancak kesin bir bilgi verilememektedir. Sıcaklık bölümü dışında, sauna bölümünün güneyinde de bir ocak mekânı olduğunu düşünülmektedir (Erpek, 2019: 61-62).

Yerleşiminin güneyinde 17,55 x 4,36 m. ölçülerinde mezarlık şapeli bulunmaktadır. Şapelde kesme ve moloz taş birlikte kullanılmıştır. Yapıya giriş, *atriumun* kuzey duvarının narteks duvarı ile kesiştiği noktada bulunan kapıdan sağlanmaktadır (Erpek, 2019: 62).

Yerleşimde villalar haricinde 19 adet konut yapısı bulunmaktadır (Resim 3.19.). Birbirine bağlantılı şekilde konumlandırılmış konut yapılarının, dışta başka mekanlarla bağlantılı duvar kalıntıları görülmektedir. Tek mekânlı olarak inşa edilen mekanlarla birlikte odalar arası geçişi sağlayan açıklığın görüldüğü çift odalı konutlar da bulunmaktadır. Bir mekânın içerisinde bulunan taşlarla oluşturulmuş olan tezgâhı ve fırın olduğu düşünülen kalıntılar ve su çıkışının bulunması bu mekânın işlik olarak kullanıldığını göstermektedir. Moloz taş, kesme taş ve devşirme malzeme kullanılmıştır (Erpek, 2019: 64). Konutlarda devşirme malzemenin kullanılması yerleşimin devam ettiği evrelerde küçük bir köy yerleşimine dönüştüğünü göstermektedir (Erpek, 2021: 24). Süsleme olarak yalnızca bir konut yapısının içinde paye üzerine işlenmiş svastika motifi görülmektedir (Erpek, 2019: 75).

Resim 3.19. Şahinefendi Kötündeki Mimari Kalıntıların Havadan Görünümü

(Erpek, 2019: 288)

Şahinefendi köyünde ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılar ve bu kalıntılarda birden çok yapım evresi ile karşılaşılması yerleşimin yaşanılan dönem içerisindeki sosyo-kültürel yaşamın izlerinin göstergesidir. Şahinefendi'deki Sobesos yerleşiminde ortaya çıkarılan kalıntıların arasında hem bölgenin imparatorluk genelindeki *romanitasın* (Romalılık olgusu) parçası olduğunu gösteren hem de bölgede Hıristiyanlığa geçişin yaşandığını gösteren verilerin bulunmaktadır. Özellikle I numaralı villa kalıntılarında ilk evreye ait mozaik kalıntıları ve daha sonraki yapım evrelerinden yapının işlevinin değiştirilmesi Geç Antik Çağ'da yaşanılan sosyal ve dini değişimlerin açık bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Ousterhout, 2019: 361).

3.2. Gereme (Gedeme-Korama)

Gereme yer adının yaygın olarak kullanıldığı yerleşim Korama ve Gedeme isimleri ile de anılmaktadır. Korama yer adı Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı Göreme yerleşimi için de kullanılmaktadır. Gereme yer adının Helen dilinde çömlek ve benzeri malzemelerin yapımında kullanılan kili ifade etmek için kullanılan *Kerama/ Keramos* kelimelerinden türetilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Araştırmacılar yer adının kökenin Luvi diline ait olduğunu belirtmekte, *-Kera* kök sözcüğünün *-insanı, -halkı* anlamları taşıdığını aktarmaktadır (Umar, 1993: 419). Roma-Bizans Dönemi haritalarında Gereme isimlerine sahip yerleşimler görülmemektedir. Bölgeyle ilgili araştırmalar 19. yüzyılda başlamış, bölgeye gelen araştırmacılar Hamilton ve Rott bahsi geçen kalıntıların bulunduğu yerleşimden Gereme olarak bahsetmiştir (Yazlık, 2022: 1116). Hans Rott, Gereme isminin Kapadokya kökenli olduğu düşüncesindedir (Rott, 1908: 161).

Kayseri'nin 42 km. güneybatısında, Erciyes dağının güneyinde yer alan yerleşim, Develi ilçesinin sınırları içerisinde Lifos tepesi ile Erciyes dağı arasında kalan dik vadide bulunmaktadır (Çorağan Karakaya, 2010: 176). Hans Rott, yerleşimin bulunduğu alanı mısır tarlalarıyla çevrili serin ve yüksek dağ manzaralı olarak tanımlamıştır (Rott, 1908: 161).

Vita Hieron'un anlatımına göre ilimci Viktor, Korama'daki mülkünü Kapadokya Valisine vererek özgür kalmıştır (Hild ve Restle, 1981: 215). Hans Rott, Argaios (Erciyes) dağı yamaçlarında, Kaesarea (Kayseri)'dan uzak olmayan bir konumda olduğu bilinen, Iulianus ve Gallus'un sürgün edildiği *macellum*'un (büyük imparatorluk çiftliği) burada olabileceğini aktarmaktadır (Rott, 1908: 161).

Gereme Antik yerleşiminden tarihi kitaplarda ve haritalarda bahsedilmemektedir. Develi ile Gereme yerleşimlerinin Roma Dönemi'nden iskân görmüş ve ortak bir tarihe sahip oldukları bilinmektedir (Çorağan Karakaya, 2010: 177; Yazlık, 2022: 1117).

Gereme'deki yapıların büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Dağ ile olan yakınlığı nedeniyle yerleşimin zaman içerisinde toprak altında kaldığı düşünülmektedir. Günümüze ulaşan çoğunluğu özenli şekilde işlenmiş kesme taş duvarlara sahip kalıntılar arasında Erken Dönem kiliseleri, bir mezar, sarnıçlar, konut yapıları, hamam olduğu düşünülen özenli ve büyük bir bina bulunmaktadır (Çorağan Karakaya, 2011: 2; Ousterhout, 2019: 361) (Ek 7.). W. J. Hamilton, Bizans tarzında mermer ve *trakitik* sütun kalıntılarının bulunduğu çeşmeden bahsetmekte, Oğuz Güler ise işlemeli büyük kesme taş kalıntılarının köylülerce birleştirilerek bir çeşme yapıldığını aktarmaktadır (Hamilton, 1842: 282; Güler, 1999: 45).

Hans Rott, bölgede üç kilise tespit etmiştir. Bunlardan ilki günümüzde kalıntıları görülebilen Panagia kilise ikincisi Çanlı kilise üçüncüsü ise Dağ kilisesidir (Rott, 1908: 163). Bu kiliseler dışında Panagia kilisenin 20 metre güneyinde bulunan güneyden girişe sahip mezar yapısı ile ilgili Hans Rott bilgi vermektedir. Yerleşim alanında en iyi korunmuş Panagia kilisesinin, kırk adım güney batısında bulunduğunu aktaran Rott, mezar yapısının içerisinde haç sembolü olduğunu belirtmiştir (Rott, 1908: 169) (Resim 3.20.). Hamilton, Roma Dönemi'ne ait olduğunu düşündüğü yapının Hierapolis'teki mezar yapıları ile benzerlik gösterdiğini belirtmiştir (Hamilton, 1842: 282). Rott ve Hamilton'ın anlatımına göre moloz ve toprakla kısmen gömülü olan mezarın dar ve alçak giriş kapısının üzerinde açıklık bulunmaktadır. Güneyde bulunan duvar 4,1 m. uzunluğunda, yan duvarlar ise 5,4 m. uzunluğundadır (Yazlık, 2022: 1121).

Resim 3.20. Gereme Yerleşiminde bulunan Mezar Anıtı

(Rott, 1908: 171)

Panagia kilisesi, Hans Rott'un incelemelerinde güney kapı arşitravı üzerinde bulunan kazıma tekniği ile yazılmış kitabedeki ΠV harflerinden yola çıkarak kilisenin bu isimde olduğunu belirtmiştir (Rott, 1908: 169). Marcell Restle ise Π harfinin taşçı işareti olabileceğini öne sürmüştür. Restle aynı zamanda kilisenin dışında bulunan bir blok üzerinde üstte; "*ΑΓΙΕ ΜΙΧΑΕΛ* alтта; *ΒΟΕ.. ΘΙ*" yazan iki satırlık kitabede Aziz Mikhael adının geçmesi nedeniyle kilisenin Mikhael'e adanmış olabileceğini aktarmıştır (Hild ve Restle, 1981: 215; Çorağan Karakaya, 2010: 177; Çorağan Karakaya, 2011: 2) (Resim 3.21.).

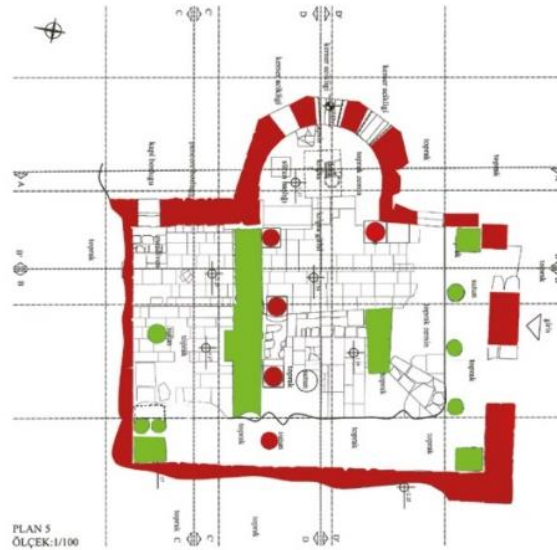

Resim 3.21. Gereme Panagia Kilisesi Yakınında Bulunan Yazıt

(Restle, 1979: Tafeln 68)

Panagia Kilisesi içten 10,7 x 15,5 m. ölçülerinde, dıştan ise 12 x 17,5 m. ölçülerindedir (Çorağan Karakaya, 2011: 2). Hans Rott ve Marcell Restle'nin çizimlerinde kilise bazilikal planlı iki sütun sırası ile üç nefte ayrılmaktadır. Kilisenin orta nefi yan neflerine göre daha geniştir. Hans Rott yapının girişinin güneyde olduğunu belirtmiş, yapılan kazılar sonucunda bu cephede iki kapı tespit edilmiştir (Rott, 1908: 116; Çorağan Karakaya, 2010: 178; Çorağan Karakaya, 2011: 3). Yapı duvarları yerleşimin yakınında bulunan taş ocaklarından çıkarılarak işlenen taşlarla harçsız olarak örülmüştür (Yırşen, 2022: 39).

Restle, Erken Dönem bazilikaların örtü sistemini göz önüne alarak Panagia Kilisesi'nin restitüsyon çizimini yapmıştır. Bu çizime göre orta nefin üzeri diğer iki yan nefi örten üst örtüden daha yüksek ve çift cidarlı şekilde aktarılmış, apsis ise dışarıdan konik çatı, içten yarım kubbe ile örtülmüştür. Nilay Çorağan, kilisede yürütülen kazılar sonucunda yapının iki yapım evresi olduğunu belirtmiştir (Çorağan Karakaya, 2010: 178,180). Rott ve Restle'nin çizimlerindeki planda Çorağan'ın aktardığı ikinci yapım evresindeki değişiklikler bulunmamaktadır (Yırşen, 2022: 23) (Çizim 3.18.).

Çizim 3.18. Gereme Panagia Kilisesi Planı

(Çorağan Karakaya, 2010: 181)

At nalı biçiminde, yaklaşık 5,5 m. derinliğindeki apsisin bulunduğu doğu cephesi bugün kısmen ayakta. Pencereleeri günümüze gelebilmiş olan apsisin bulunduğu cephede akantus yapraklı konsollar bulunmaktadır (Resim 3.22.). Apsisin iki yanındaki doğu cephe duvarlarında birer pencere açıklığı bulunmakta, kuzey nefin doğu cephesinde madalyon içinde haçlı bir lento bulunmaktadır. Apsis zemininin altında 1,6 x 2 m. ölçülerinde, kare planlı ve beşik tonozlu bir *kripta* bulunmaktadır. *Kripta*'nın güneyinde sekizgen, üzerinde kazıma şeklinde haç motifi bulunan bir sunak/altar bulunmaktadır (Çorağan Karakaya, 2010: 178; Çorağan Karakaya, 2011: 4; Yırşen, 2022: 26) (Resim 3.23.).

Resim 3.22. Gereme Panagia Kilisesinin Apsisi

(Rott, 1908: 168)

Resim 3.23. Gereme Panagia Kilisesi, Kriptada Bulunan Altar

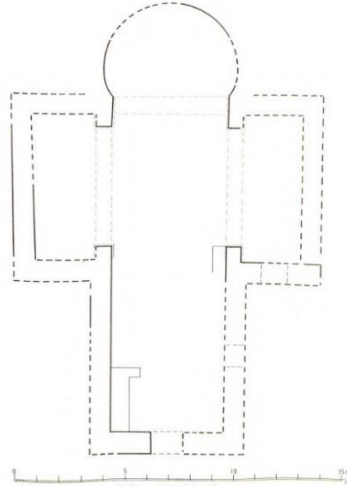
(Çorağan Karakaya, 2010: 182)

Yapının ikinci evresinde kuzeyde bulunan sütun sırası orijinal yerinde durduğu, güneyde bulunan sütun sırasında ise doğudaki sütun hariç kaldırılarak, yapının güney duvarının önüne yerleştirildiği görülmektedir. Ayrıca güney nefin doğu ve batı köşesine duvar payesi eklenmiştir. Yine ikinci evrede güney nefi orta neften ayıran duvar payesi, sütunların yerine taşıyıcı olarak eklenmiştir. Kuzey nefi orta neften ayıran sütunların kuzeyinde yer alan bir başka duvar yine ikinci evrede yapıya eklenmiştir. Aynı yapım evresinde yerleştirilen kuzey nefin batı köşesinde bir duvar payesi ve iki küçük sütunun, kuzey duvarın ortasında bulunan sütun ile birleştiği kemer kalıntısının batı kısmının izleri görülebilmektedir. Yapının doğu cephe duvarları kısmen ayakta ve pencerelerde dıştan kademeli silmeler görülmektedir. Güney ve batı cephenin yarı seviyede günümüze ulaşmışken kuzey cephe büyük oranda tahrip olmuştur (Çorağan Karakaya, 2011: 4-5 ;Yirşen, 2022: 24,34,35).

2005 yılında kilisede gerçekleştirilen kazılarda çıkarılan iki sikke bulunmuş bunlardan biri 4. yüzyıla tarihlenirken diğeri 11. yüzyıla tarihlenmektedir. Panagia Kilisesi ile benzer boyutları bulunan ve dikdörtgen planlı naosu olan bölgedeki diğer yapılar Viranşehir (Mokissos)'de bulunan Restlenin II no'lu (Kara Kilise) ve VIII no'lu olarak adlandırdığı kiliseler ve Niğde'de bulunan Niğde Eski Andaval kilisesidir (Çorağan Karakaya, 2010: 178-179; Çorağan Karakaya, 2011: 5).

Panagia kilisesinin çevresinde olduğu düşünülen Çanlı Kilise günümüze ulaşmamıştır. Yapı ilk olarak W. J. Hamilton tarafından daha sonra ise Hans Rott tarafından kayıt altına alınmıştır. Restle ise Rott'un aktardığı bilgilere eklemeler yaparak kiliseyi tanımlamıştır. Yapı serbest haç planlı olup apsis dahil 21 x 14,5 m. ölçülerindedir (Çizim 3.19.). Batı haç kolu uzun olup kuzey güney kollar yaklaşık ölçülerdedir. Yapıda iki kapı açıklığı bulunmakta bunlardan biri güney haç kolunun batı duvarında diğeri ise batı haç kolunun batı duvarında bulunmaktadır. İki kapının üzerinde pencere açıklığı bulunmakta, batı haç kolundaki kapı lentosu üzerinde ortada madalyon içine alınmış haç motifi iki yanda ise dairelerin görüldüğü bezeme bulunmaktadır (Çorağan Karakaya, 2011: 7; Yirşen, 2022: 40-43).

Çizim 3.19. Gereme Yerleşiminde Bulunan Çanlı Kilise'nin Planı

(Restle, 1979: Plane 32)

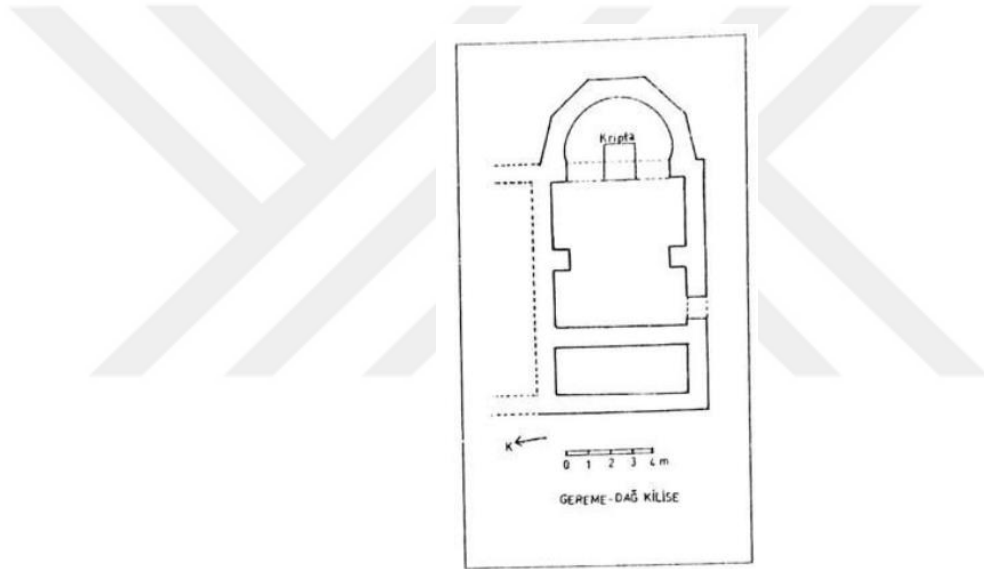
Temel seviyesinde günümüze ulaşan apsis içeriden at nalı biçimde düzenlemiş olup merkez mekâna yine at nalı biçimindeki kemer ile bağlanmaktadır. Restle, bu yapıda bulunan merkezi mekân düzenlemesinin gelişmiş bir örneğinin bulunduğu Tomarza Panagia kilisesindeki merkez mekânın kare şeklindeki kule ile örtülmüş olabileceğini aktarmıştır (Restle, 1979: 54). Hans Rott'un yayınladığı yapı görselinde bu kemerler görülebilmektedir (Resim 3.24.). Ayrıca Rott, apsisin dıştan beş cepheli olduğunu aktarmıştır (Rott, 1908: 163). Yapıyı dıştan kademeli silmeler kuşatmaktadır ve akantus yaprakları bulunun sütun başlığı kalıntıları kaydedilmiştir (Çorağan Karakaya, 2011: 8; Yirşen, 2022: 44).

Resim 3.24. Gereme Çanlı Kilise Güney Cephe

(Rott, 1908: 162)

Gereme yerleşimi çevresinde bir tepede bulunan Dağ Kilise'den günümüze yalnızca apsis duvarının küçük bir bölümü ve duvarların taban seviye izleri görülebilmektedir. Yapı ile ilgili bilgiler Restle tarafından aktarılmıştır (Restle, 1979: 29-30). Yapı tek nefli olup naos bölümü dikdörtgendir Yapının girişinin batı cepheden sağlandığı düşünülmektedir. Naos bölümünün batısında kuzey güney doğrultuda narteks bölümü bulunmaktadır. Narteks bölümü dahil kilise 10,7 x 7,8 m. ölçülerindedir (Yırşen, 2022: 46-47). Restle naos bölümünün kuzeyinde bir *parekklesion* olabileceğini belirtmiştir (Restle, 1979: 29). Yapının apsisi dıştan beş cepheli, içten ise at nalı biçimindedir. Apsis bölümünün altında merkezde doğu batı yönünde dikdörtgen planlı bir *kripta* bulunmaktadır (Çorağan Karakaya, 2011: 7;Yırşen, 2022: 48) (Çizim 3.20.).

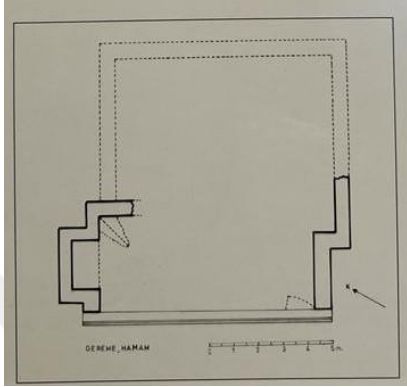

Çizim 3.20. Gereme, Dağ Kilise Planı

(Çorağan Karakaya, 2011: 17)

Gereme yerleşiminden geriye kalan yapıların çevresinde yine döneme ait bezeme izleri taşıyan mimari parçalar görülebilmektedir. Bu parçalar üzerinde geometrik ve bitkisel süslemelerin yanında silmeler, dişli frizler ve haç motifi bulunmaktadır (Yırşen, 2022: 40,44,50). Çevreye yayılmış kalıntılar arasında beş adet kesme taş parçası üzerinde bulunan kırmızı kök boyası ile oluşturulan bezemeler analiz edilmiştir. Buna göre birbiri ile bağlantılı beş adet taşın üzerindeki bezemelerde ay ve yıldızların konumlarına göre tarımsal faaliyetlerin planlandığı biodinamik tarım takvimi olduğu düşünülmektedir (Yazlık, 2022: 1131-1132).

Panagia Kilisesinin 700 m. güneydoğusunda bulunan kalıntıların kuzeybatısında bulunan kemerli niş bölümünde su ve havalandırma künklerinin bulunması ve su yolu izleri nedeniyle yapının hamam olduğu düşünülmektedir. Kalıntılarda görülen duvar tekniği ve malzeme incelendiğinde yapının Orta Bizans Dönemine ait olabileceği gözlemlenmiştir (Çorağan Karakaya, 2011: 9) (Çizim 3.21.) (Resim 3.25.).

Çizim 3.21. Gereme, Hamam Planı

(Çorağan Karakaya, 2011: 17)

Resim 3.25. Gereme, Hamam

(Çorağan Karakaya, 2011: 23)

2005 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmasında yapılan sondaj çalışmasında ortak duvara sahip, bir duvarla ayrılan iki mekân tespit edilmiştir. Bu mekanlardan güneydekinin kuzey-batı köşesinde pithos kalıntıları bulunmuş, bu nedenle bu mekânın depo veya mutfak işlevi görmüş olabileceği dolayısıyla kalıntıların kagir bir konuta ait olabileceği düşünülmektedir (Çorağan Karakaya, 2011: 10) (Resim 3.26.).

Resim 3.26. Gereme Sondaj Alanı, Pithos'un Bulunduğu Güney Köşe

(Çorağan Karakaya, 2011: 24)

Gereme yerleşiminin bulunduğu sit alanı tatmin edici şekilde incelenmediğinden yerleşimin planı çıkarılamamıştır (Ousterhout, 2019: 362-363). Yerleşimin Argaios Dağı ve Caesareia kenti ile olan yakınlığı nedeniyle kent ölçeğinde olmasa da kırsal bir yerleşim olarak Bizans Dönemi'ndeki varlığını sürdürdüğü düşünülebilir. Erken Hıristiyanlık Dönemi'ndeki iskânından sonra Bizanslı yöneticilerini Develi'ye gelmeleri bu dönemde Gereme'nin iskân özelliğini kaybetmiş olduğunu göstermektedir (Çorağan Karakaya, 2010: 177).

3.3. Göreme (Korama) -Avcılar (Matiana)

Korama adının Anadolu kökenli *K(uwa)-ura-(u)ma*, hecelerinden türetilmiştir. Kuwa ön takısı “İyi, güzel, kutlu, kutsal” anlamına gelmekte ve bu anlamla bağlantılı olarak Kutsal yani Ana Tanrıça anlamı da taşıdığı düşünülmektedir. -Ura sözcüğü adın öncesine de sonrasına da gelmekte ve “Büyük, Ulu, Yüce” anlamı taşımaktadır. Luvi dilinde ve Hitit dilinde; -uma takısı -insanı, -halkı anlamına gelmektedir. Bilge Umar *Korama* isminin Luvi dilinden veya onun ardılı yerel Kapadokya dillerinden türetilerek oluştuğunu ve “Yüce Ana Tanrıçanın Halkı” anlamına geldiğini aktarmaktadır (Umar, 1993: 463,486,811; Umar, 2008: 140).

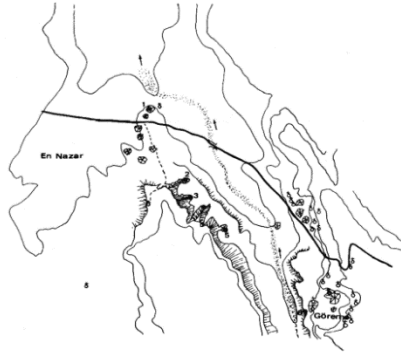
İlk kez *Korama* adı Aziz Hieron'un yaşamını anlatan ve 7. yüzyılın başlarına tarihlenen ve belgede köy olarak geçmektedir. Avcılar'da (Matiana) doğmuş olan Aziz Hieron'un 3. yüzyılın sonlarında Diokletianus Dönemi'nde *martyr*'lik mertebesine ulaşmıştır (Ötüken, 1987: 10; Ousterhout, 2019: 519). *Hieron'un Vitastı* 'nda Matiane yerleşimi, toprak sahiplerinden ve bağcılardan oluşan bir köy olarak bahsedilmektedir (Thierry, 1984: 659).

Matiana adı 19. yüzyıl sonunda, Maçyan, Marçyan biçimlerinde kullanılmış daha sonrasında Maçan, 1982'den beri ise Avcılar olarak anılmaktadır (Umar, 1993: 545; Thierry, 1984: 659) (Ek 8.).

Korama olarak bilinen alan Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde politik önemi olmayan Matiana'ya bağlı ve aynı zamanda Matiana'ya komşu olduğu da ifade edilmektedir (Ötüken, 1987: 10; Ousterhout, 2019: 519).

Thierry, Çavuşin ve Matiane'nin bulunduğu alandaki kayaların Venasa'nın ileri gelenleri tarafından Helenistik Dönem'den, Roma Dönemi'ne kadar mezar alanı olarak kullanılmış olabileceğini aktarmıştır (Thierry, 1984: 659).

Göreme'de bulunan Roma-Bizans Dönemi kalıntıları Nekropol hariç, tarihlenebilen kaya oyma mimari Geçiş Dönemi sonrasındaki zaman dilimine aittir. Tokalı Kilise'nin karşısında, açık hava müzesinin kuzeybatısında bulunan dik yamaç ve önündeki konik oluşumlar, Roma ve Bizans Dönemi'nde nekropolis alanı olarak kullanılmıştır (Ousterhout, 2019: 519). Nekropol yaklaşık bir kilometre boyunca uzanır (Thierry, 1984: 659) (Çizim 3.22.).

Çizim 3.22. Nekropol Alanını Oluşturan Konik Oluşumların Konumu
(Thierry, 1984: 658)

Thierry, yaptığı araştırmada antik mezarların vadi kenarından dışarı doğru çıkan koni gruplarının içine konumlandırıldığını aktarmıştır. Konilerin köylüler tarafından farklı dönemlerde ahır veya güvercinlik olarak kullanılmasından dolayı arkeolojik kalıntıların kısmen tahrip edilmiş veya değiştirilmiş olduğu görülmektedir (Thierry, 1984: 660) (Çizim 3.23.).

Çizim 3.23. Nekropol Alanında Bulunan 2,3,4 ve 5 Numaralı Konik Oluşumlar
(Thierry, 1984: 661)

Thierry'nin 1 numaralı olarak adlandırdığı vadi çıkışında bulunan kaya, Göreme'den Matiana'ya giden yolun sağında bulunmaktadır. Thierry, burada bulunan Roma mezarının yaygın tipte olduğunu belirtmiştir (Thierry, 1984: 660). Ousterhout, mezar girişinin küçük bir kare biçiminde olduğunu ve kapı girişine göre daha büyük bir girintinin içine yerleştirildiğini aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 526). Thierry, "U" şeklindeki gömü mekanının üç kişinin defnedilebileceği boyutta olduğunu belirtmiştir. Mezarın arkasında bulunan pencere açıklığından 2 numaralı kayanın da bulunduğu nekropol alanının devamı görülebilmektedir. Thierry, bu mezar yapısının sonraki dönemlerde keşiş hücreleri olarak kullanılmış olabileceğini aktarmıştır (Thierry, 1984: 660-661; Ousterhout, 2019: 526).

Yamaç eteğinde, 1 numaralı kayadan 200 m. uzakta bulunan 2 numaralı kaya üçgen kesitlidir (Resim 3.27.). Üçgen formlu kayada dokuz farklı mekân bulunmaktadır (Çizim 3.24.). Thierry, güneye bakan mezarlardan üçünü antik mezar olarak adlandırırken (Thierry, 1984: 661). Ousterhout, güneye açılan antik mezarların dört adet olduğunu aktarmaktadır (Ousterhout, 2019: 526). Thierry, Ousterhout'un bahsettiği dördüncü antik mezardan, alçak bir tonozun altına kazılmış bir dizi mezar olarak bahsetmektedir. Güney tarafa bakan bir de *arcosolium* altında bir lahit bulunmaktadır (Thierry, 1984: 661). Antik mezarların üçü daha aşağıda biri ise ulaşılamayan seviyede diğerlerine göre daha üsttedir. Thierry'nin antik mezar olarak adlandırdığı üç mezarın girintili girişi bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 526).

Aşağı seviyede bulunan doğu taraftaki mezarların girintili yan yüzlerine kaba ve soyut figürler oyulmuştur. Kapı açıklığının üzerinde bulunan pencerenin batısında kırmızı boya ile yazılmış yazıt bulunmaktadır. Aşağı seviyede en batıda bulunan antik mezar girişinde kapının etrafında kırmızı renkte bir çerçeve bulunmaktadır. Giriş kısmında ayrıca üst kısımda süsleme şeridi izleri bulunmaktadır. Sol taraftaki yazıt okunamamaktadır (Ousterhout, 2019: 526). İki mezarın içi dik açılı formda olup, gömü bölümü U şeklinde düzenlenmiştir. Bu mezar mekanlarında Hıristiyanlık ile ilgili bir iz bulunmamaktadır. İki mezar mekanının arasında bulunan alçak tonozlu mekânda yan yana konumlandırılmış mezarlar bulunmaktadır. *Arcosolium* aşağı seviyedeki üç

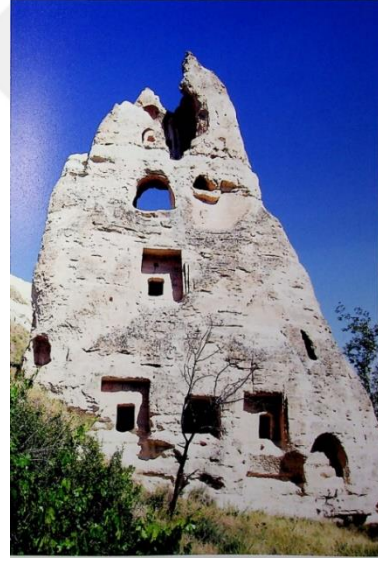
mezar anıtının doğusunda biraz daha aşağıda bulunmaktadır. Kuzey taraftan erişilebilen iki mezar mekânının, biri Antik Çağ'a diğeri Orta Çağ'a aittir. Antik Çağ'a ait mezar mekânı Thierry'nin çizimine göre diğerk Antik mezarlar gibi dik açılı formda oluşturulmuştur (Thierry, 1984: 661).

Güney tarafa bakan üst kattaki Antik mezar ve Orta Çağ mezarına ulaşımı sağlayan tüneller bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 528). Konik oluşumun en üst seviyede üst üste bindirilmiş iki ibadet mekânı bulunmaktadır. Bir başka tünel ile, üçüncü katta bulunan birinci ibadethaneye ulaşılmaktadır. İbadethanenin planı yamuktur. Kuzey duvarın önünde mezar bulunmaktadır. Günümüzde ulaşılamayan en üst katta bulunan ibadethanenin üst kısmı yıkılmıştır. Thierry bu iki ibadet mekanının iki katlı bir cenaze kilisesi olabileceğini aktarmıştır (Thierry, 1984: 661).

Çizim 3.24. 2 Numaralı Kaya'da bulunan mekanlar

(Thierry, 1984: 664)

Resim 3.27. 2 Numaralı Kaya

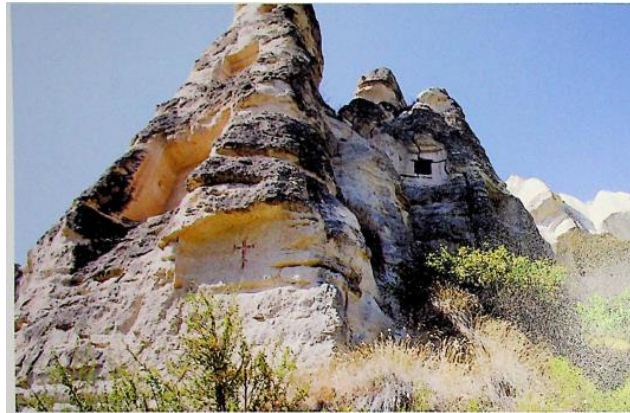
(Ousterhout, 2019: 525)

2 numaralı kayadan 50 m. ilerde bir grup koni 3 Numaralı Kayayı oluşturmaktadır. Thierry, ilk konide dört ikinci konide üç kat olmak üzere yedi adet Roma Dönemi'ne ait mezar mekânı tespit etmiştir (Thierry, 1984: 663). Ousterhout burada bulunan daha önce yayın yapılmamış mezarları da incelemiştir. Girintili bir girişe sahip olan mezar kuzeye bakmaktadır. Kapı açıklığı 2 numaralı kayada bulunan antik mezar girişlerinde olduğu gibi küçük olarak düzenlenmiştir. Kapı açıklığının üzerinde bulunan iki küçük

pencere açıklığı arasında kırmızı boya ile oluşturulmuş boğa motifi bulunmaktadır. Girintinin sağ tarafında bir yazıt, yazıtın altında ise at üzerinde figür işlenmiştir. Mekânın içerisinde bir dizi oda bulunmakta, bu odaların çoğunun daha sonraki dönemlerde düzenlendiği düşünülmektedir (Ousterhout, 2019: 528-531). Aynı mezar yapısının üzerindeki bugün ulaşılamayan seviyedeki mezar yapısının girişi de girintili şekilde düzenlenmiş ve kare bir kapı açıklığı bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 531).

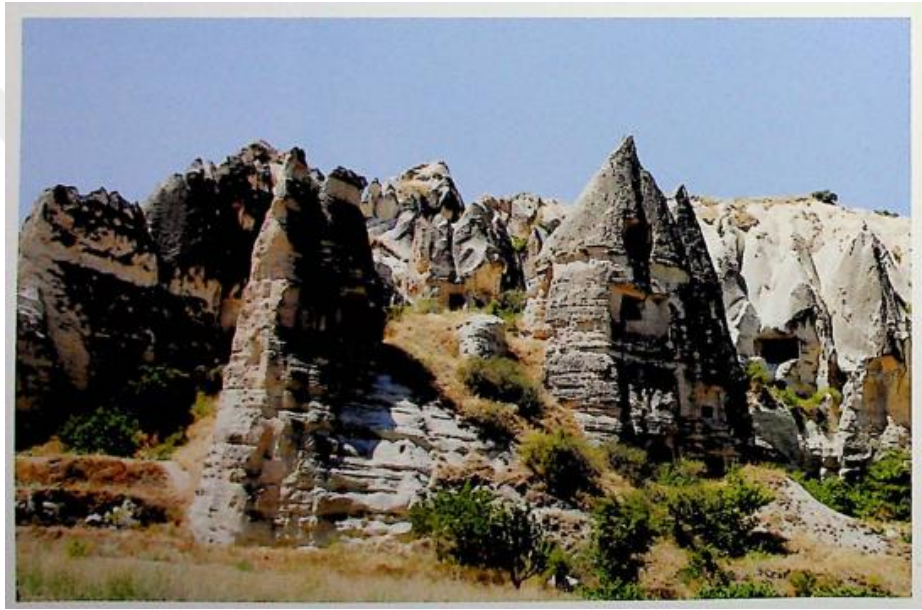
Konik oluşumun orta seviyede batıya bakan mezar ile ilgili Ousterhout bilgi vermektedir. Dik açılı ve girintili giriş bölümü ve yüksek dikdörtgen açıklık bulunmaktadır. Açıklığın iki yanında ve altında üç adet kalkan bulunmaktadır. İki yanda bulunan kalkandan birinin içinde rozet bulunurken diğerinde haçlar, çarpı işaretleri ve içinde rozet ve haç bulunan, kırmızı ve yeşil renkte iki madalyon yer almaktadır. Aşağıdaki kalkanın iki yanında bulunan figürden sağ tarafta olan figürün elinde mızrak olduğu görülmektedir. Açıklığın üzerindeki üç satırlık *tabula ansata* kitabe okunamamaktadır. Girintinin sağında altta bir kuş motifi, üzerinde içinde Malta haçı bulunan bir madalyon, onun üzerinde ise bir başka *tabula ansata* bulunmaktadır. *Tabula ansata*'nın altına ve üstüne kulak yerleştirilmiş ve haç motifi oluşturulmuştur. Cephenin ardındaki mekanlar ilerleyen dönemlerde değiştirilerek kullanılmıştır (Ousterhout, 2019: 531). Konik oluşumun doğuya bakan kısmında düzleştirilmiş cephe düzenlemesinde Nekropolün Hıristiyanlar tarafından kullanıldığı döneme ait *trident* (üç dişli) bir haç motifi kazınmış ve içi kırmızı boya ile boyanmıştır (Thierry, 1984: 663) (Resim 3.28.).

Resim 3.28. 3 Numaralı Kaya

(Ousterhout, 2019: 530)

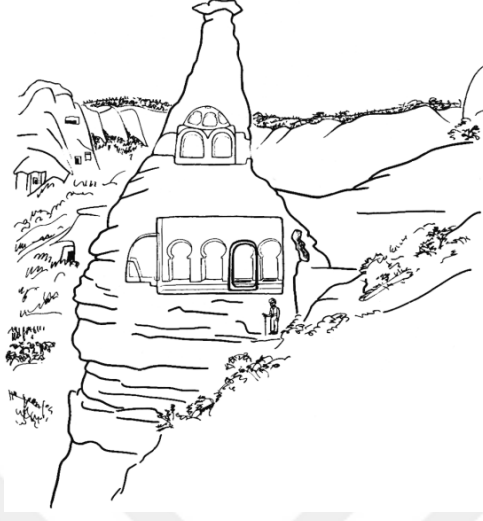
3 numaralı kayanın güneyinde 50 m. uzaklıktaki 4 numaralı kayada bulunan mezarların ikisi vadiye bakmaktadır (Resim 3.29.). Orta seviyede bulunan mezarın girişi girintili şekilde düzenlenmiş ve yan yüzeylerinde kabaca oyulmuş figürler bulunmaktadır (Thierry, 1984: 663). Yukarıda bulunan mezar mekânı boyut olarak büyük olmakla birlikte yüksekteki konumu dolayısıyla ulaşılamamaktadır. Ulaşılamayan başka mezar mekanları da bulunmaktadır ve bazıları ilerleyen dönemlerde değiştirilmiştir. Ousterhout mezarların Antik Çağ'a ait olduğunu belirtmektedir (Ousterhout, 2019: 531; Thierry, 1984: 664).

Resim 3.29. 4 Numaralı Kaya Bloğu

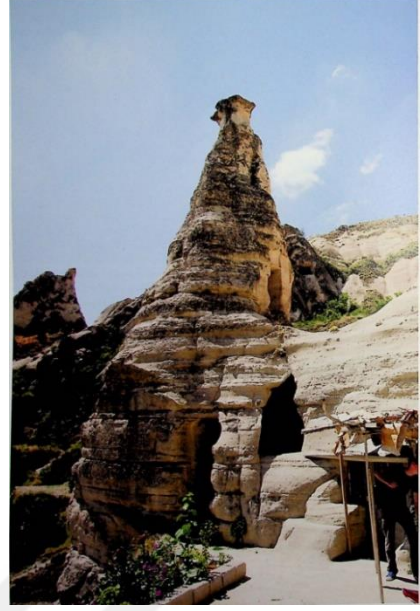
(Ousterhout, 2019: 530)

Silindir biçimindeki çevreden kopuk olan 5 numaralı kaya bloğunda üst üste iki mezar kilisesi bulunmaktadır (Çizim 3.25.) (Resim 3.30.). Girişi kuzeyde bulunan alt kattaki kilisenin planı yamuktur. Düzgün şekilde oyulmuş kilisenin duvarlarında nişler bulunmakta ve üst örtüsü tonoz şeklinde düzenlenmiştir. Doğuda iki apsisi bulunmaktadır. Kilisenin içinde dört mezar bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 531). Üst katta bugün ulaşılamayan kilise kubbeye örtülü Yunan haçı plana sahiptir. Bu kilisenin içerisindeki duvar resimleri 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Thierry bu iki mekânın iki katlı bir kilise olarak düzenlendiğini aktarmakta ancak Ousterhout alt kattaki kilisenin daha erken tarihli olabileceğini belirtmektedir (Thierry, 1984: 666; Ousterhout, 2019: 534).

Çizim 3.25. 5 Numaralı Kaya'da Bulunan Mekanlar

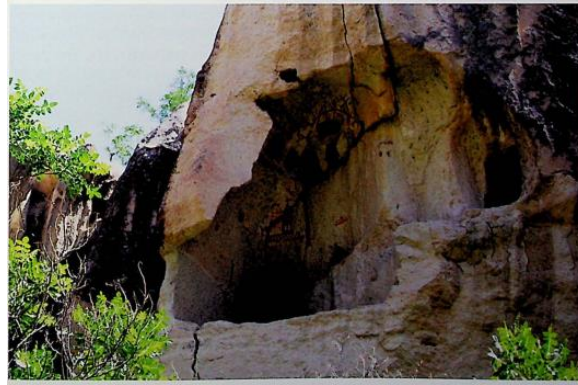
(Thierry, 1984: 664)

Resim 3.30. 5 Numaralı Kaya

(Ousterhout, 2019: 532)

6 numaralı kaya Açık Hava Müzesi'nin aşağısındaki vadide bulunmaktadır ancak erozyon sebebiyle tahrip olmuştur (Thierry, 1984: 666) (Resim 3.31.). Kısmen ayakta olan tonozlu mezarın asma dalı, haç, kuşlar ve bir kilise resmi kırmızı boya ile işlenmiştir. Bir yazıtta Yunanca "Her Şeye Egemen Rab" ifadesi yer alırken yakında bulunan başka bir yazıtta kötülüğe ve haset'e karşı korunma için 6. yüzyılda Suriye'de yaygın olarak kullanılan bir kalıp olan "Haçın Huzurunda" anlamına gelen Yunanca yazıt bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 534).

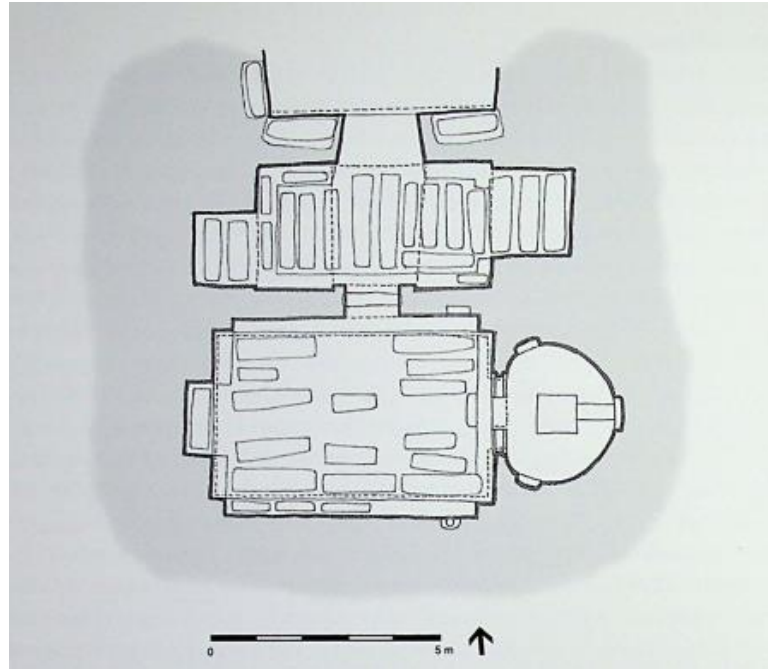

Resim 3.31. 6 Numaralı Kaya Bloğu

(Ousterhout, 2019: 532)

Hıristiyanlığın başlangıcından itibaren yapılaşma görülen Matiana bölgesindeki doğal ve beşerî değişikliklere rağmen, kalıntıların bir kısmı tespit edilebilmektedir (Thierry, 1984: 659). En eski kalıntılar, çoğunlukla şimdiki köyün kuzeybatısında, Karşibucak'ta yer almaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 55).

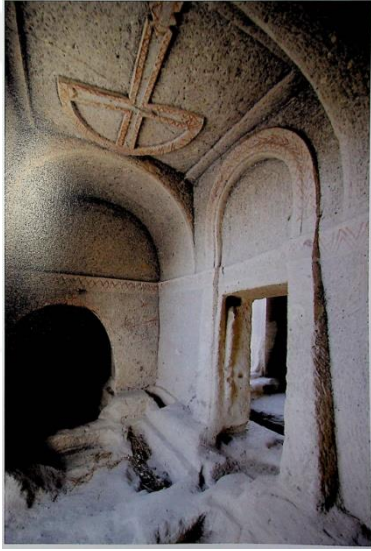
Avcılar'da (Matiana) bulunan ve Aziz Hieron Mezarı olarak bilinen 2a Numaralı Kilise Karşibucak'ın batısında Göreme ve Uçhisar köylerini birbirine bağlayan yolun solunda konik bir kaya oluşumunun içine oyularak oluşturulmuştur (Lemaigre Demesnil, 2010: 64). Ana nef 2,9 x 4,8 m. ölçülerinde, kuzey nef ise 2,2 x 4,5 m. ölçülerindedir. Kilise tek neflidir (Çizim 3.26.). Ousterhout kuzeyde bulunan mekân nef olabilecek litürjik özelliklere sahip değildir (Resim 3.33.). Girişte konumlandırılan seki çevreli bu bölümün narteks olduğu düşünülmektedir. Tavan kırmızı boya ile zikzak çizilerek detaylandırılmış kemerli haç ile süslenmiş, doğu ve batı duvarı girintili beşik tonoz ile bitmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 64). Doğuda büyük bir mezar bulunmakta, batıda ise iki küçük mezar ve zemine kazılmış mezarlar ile kuzey nef mekânında en az 14 mezar bulunmaktadır. Narteks bölümünün orijinalinde mezarlık olarak tasarlandığı düşünülmektedir (Ousterhout, 2019: 93,96).

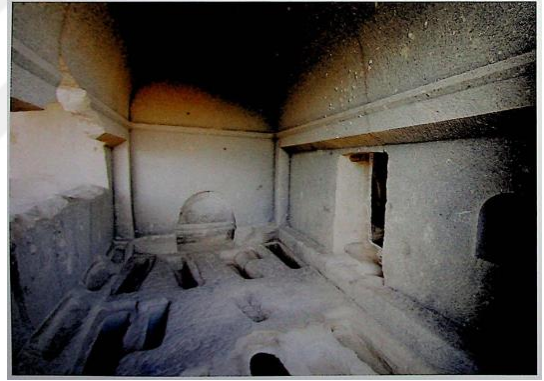
Çizim 3.26. 2a Numaralı Kilise Planı

(Ousterhout, 2019: 94)

Naos bölümü beşik tonozludur ve mekânı bir seki dolanmaktadır. Batı duvarında içe girinti yapan bir *arcosolium* bulunmaktadır (Resim 3.32.). Kuzey duvarda bir niş ve nişin karşı duvarında ise oyulmuş bir tekne bulunmaktadır kutsal alanın yakınına bu şekilde yerleştirilen tekne, belki de ayin vazolarıyla temas halinde olan suyu toplayan leğenleri yerleştirmek için kullanılıyordu (Lemaigre Demesnil, 2010: 64). Mekânın zeminine daha sonraki dönemlerde 14 mezar kazılmıştır. Bema at nalı biçiminde olup, naos'tan iki basamak yüksektedir. Bema bölümünde bugün görülemeyen bir sunak bulunmaktadır. Bu mekânın kuzey ve güney duvarlarında birer oturaklı niş bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 96; Lemaigre Demesnil, 2010: 64).

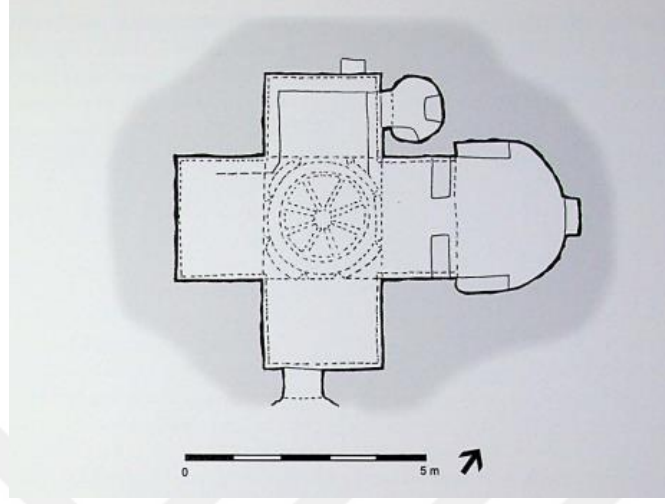
Resim 3.32. 2a Numaralı Kilise Narteks/ Portiko
(Ousterhout, 2019: 95)

Resim 3.33. 2a Numaralı Kilise, Naos
(Ousterhout, 2019: 94)

2c Numaralı Kilise muhtemelen yine erken bir tarihte oluşturulmuştur. Yunan haçı plana sahip kilise 6,5 x 5,2 m. ölçülerindedir (Çizim 3.27.). Giriş güney yönünden sağlanmaktadır. Yapının batı kısmı tahrip olmuştur haç kollarının ortasında, merkeze yerleştirilmiş kubbe 2,5 m. çapındadır. Pandantif ve tonoz bingileri ile silindir biçiminde yüksek bir kasnak ve onun üzerinde bulunan dairesel çıkıntı, kubbe tavanını yapı ile buluşturmaktadır. Kubbenin tepe kısmı merkezde bir kabartma ve onun etrafında daha alçak şekilde oyulmuş sekiz kaburga ile at arabası tekerleğine benzer şekilde süslenmiştir (Resim 3.34.). Yapının oyma işçiliği düzgündür. Kilisenin içini

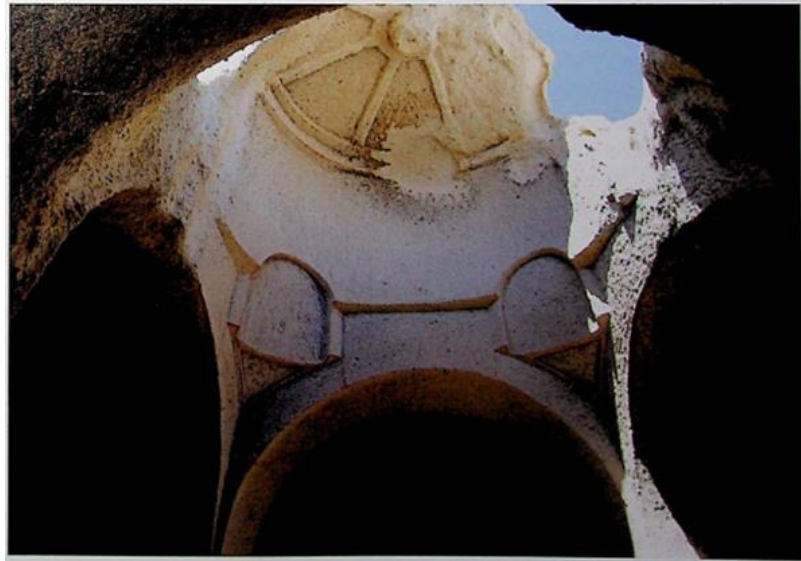
alçak bir seki çevrelemektedir. Güney haç kolunun doğu duvarında bulunan haç yapının 6. yüzyıla ve daha sonrasına tarihlendirilmektedir (Ousterhout, 2019: 104).

Çizim 3.27. 2c Numaralı Kilise Planı

(Ousterhout, 2019: 103)

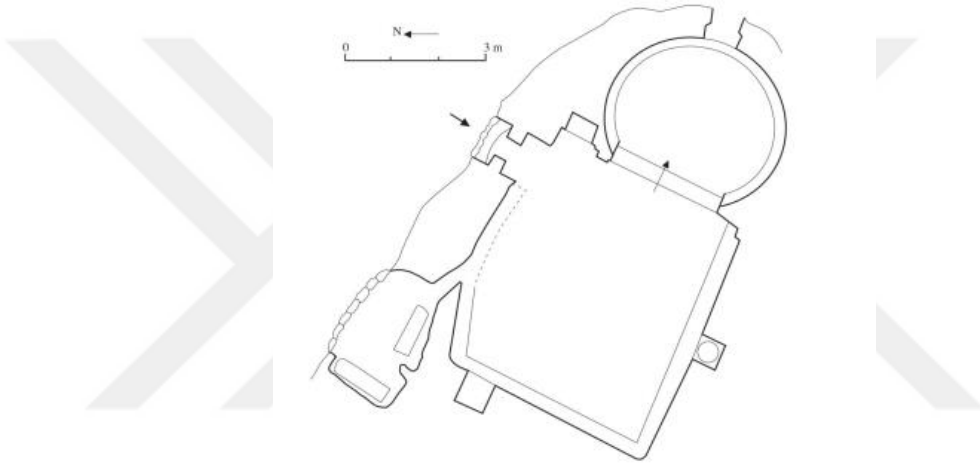
Yapının apsisi verilen ölçülere ek olarak 3,2 m. daha kaya içine uzamaktadır. Nişler ve oturma yerleri korunmuştur. Templon duvarı günümüzde kırık haldedir. Apsis mekanının içerisinde bulunan sunak yerinde değildir ancak kuzeyde bulunan küçük apsisin içinde sunak bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 104).

Resim 3.34. 2c Numaralı Kilise Merkez Kubbesi

(Ousterhout, 2019: 103)

Günümüz Göreme yerleşiminin kuzeyindeki konik oluşumlarda yer alan Aziz Sergios Kilisesi Avcılar 9 Numaralı Kilise olarak da bilinmektedir. Tek nefli olan yapı 5 x 5 m. ölçülerindedir (Ousterhout, 2019: 87) (Çizim 3.28.). Zeminden 4 m. yüksekte yer alan kiliseye kemerli bir girişe sahiptir (Lemaigre Demesnil, 2010: 65). *Arcosolium* mekânı girişin sağında bulunmakla birlikte tahrip olmuş durumdadır. Naos bölümü kareye yakın planda olmasına rağmen yamuktur. Naos mekanının çevresini dolaşan bir seki bulunmaktadır, üst örtü ise düzdür (Ousterhout, 2019: 85-87; Lemaigre Demesnil, 2010: 66; Jolivet-Lévy ve Lemaigre Demesnil, 1996: 68).

Çizim 3.28. Avcılar 9 Numaralı Kilise (Aziz Sergios Kilisesi) Planı
(Jolivet-Lévy ve Lemaigre Demesnil, 1996:68)

Doğu duvarında kriptografik (şifreli) özelliklere sahip, Longinos adlı bir kişi adına yazılmış, biri *tabula ansata* içerisinde olmak üzere iki adet yazıt bulunmaktadır (Resim 3.35.). Her iki yazıtta yeşil zemin üzerine kırmızı boya ile yazılmış ve detaylandırılmıştır. Bir kısmı kopuk olan *tabula ansata* içerisindeki metinde;

“*Sergios, hizmetkarın Longinos’a ve hizmetkarın Maria’ya yardım et ve onun yanında ol...*” yazdığı görülmektedir (Ousterhout, 2019: 342).

Yapının batı duvarında iki kitabe daha bulunmaktadır. Bu kitabelerden biri kırmızı boya ile oluşturulmuş, dairenin içine yerleştirilmiş haçın iki yanına yazılmış Aziz Sergios’a ithaf edilmiş bir dua içermektedir;

“Aziz Serge, hizmetkârın Sergios’a (?) bütün evi ve köyü için yardım et.” Bu kitabenin altında ise Kyriakè adlı kişinin ölümüne ait bir mezar kitabesi bulunmaktadır (Jolivet-Lévy ve Lemaigre Demesnil, 1996: 78-84,79).

Kilisenin tarihlendirilmesi yazıtlarda yer alan harf biçimleri ve mimari özellikler ile 6. yüzyıla işaret etmektedir (Ousterhout, 2019: 85).

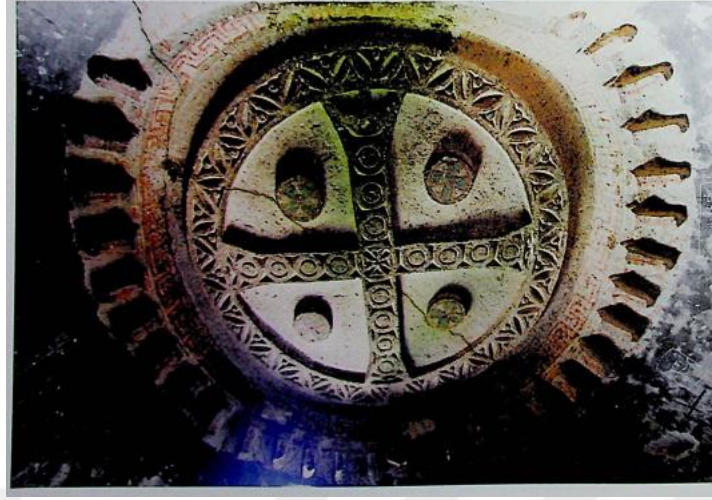

Resim 3.35. Kriptografik Yazıt, Longinos'un Anılması

(Ousterhout, 2019: 341)

At nalı biçimindeki apsis hafifçe güneye kaydırılmıştır. Apsise açılan kemerin üzerinde kırmızı yeşil boylarla oluşturulmuş yaprak sırası işlenmiştir. Apsisi dolaşan bir seki bulunmakla birlikte zemin yükseltilmiştir (Lemaigre Demesnil, 2010: 66). Burada bulunan sunak bugün görülememektedir. Apsisin tavanı düzleştirilmiş, madalyonun içinde haç motifi tavanı kaplamaktadır. Haç kolları basit dairelerle bezenmiştir. Haç kollarının arasında bulunan disklerde de haç motifi kırmızı yeşil boylar ile işlenmiştir. Madalyonu çevreleyen daire içten dışa oyma işlemiyle düzenlenmiş yaprak, kırmızı boya ile oluşturulmuş *meandr* motifi ve en dışta yine oyularak oluşturulmuş testere dişi desenleriyle detaylandırılmıştır. Madalyon çerçevesinde görülen yaprak düzenlemesinin, Üç Haçlı Kilisede bulunan madalyon çerçevesi ile benzer olduğu görülmektedir. Testere dişlerinin dışa çıkıntı yapan yerlerinde kırmızı boya ile oluşturulmuş küçük haçlar bulunmaktadır (Resim 3.36.). Ousterhout, dişlerin arasına kırmızı boya ile oluşturulmuş farklı sembollerin kriptografik yazıtlar ile bağlantılı olarak büyüsel bir yöne sahip olabileceğini aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 87,342; Lemaigre Demesnil, 2010: 68) (Resim 3.37.).

Resim 3.36. Aziz Sergios Kilisesi Apsis Tavan Süslemesi

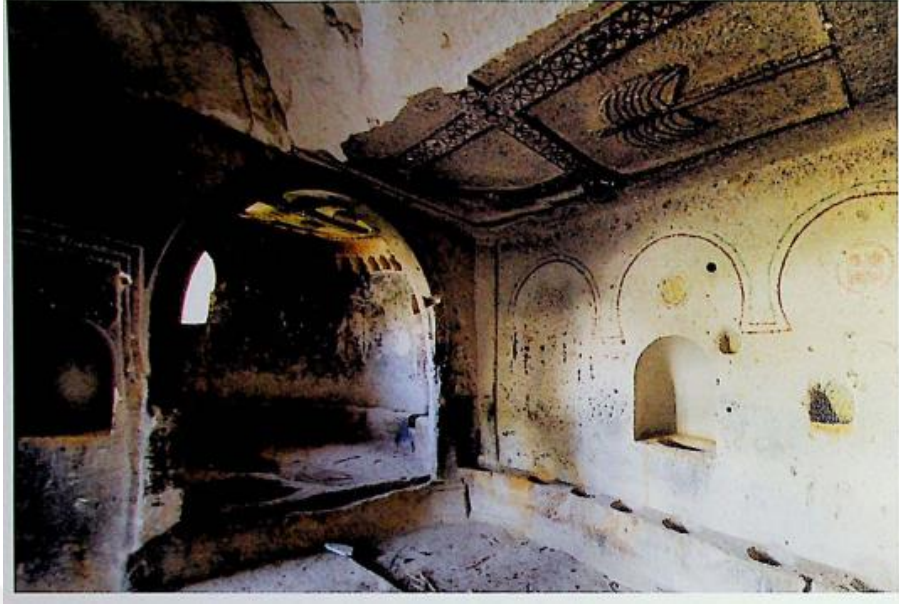
(Ousterhout, 2019: 86)

Resim 3.37. Aziz Sergios Kilisesi Apsis Tavan Süslemesi Detay

(Ousterhout, 2019: 342)

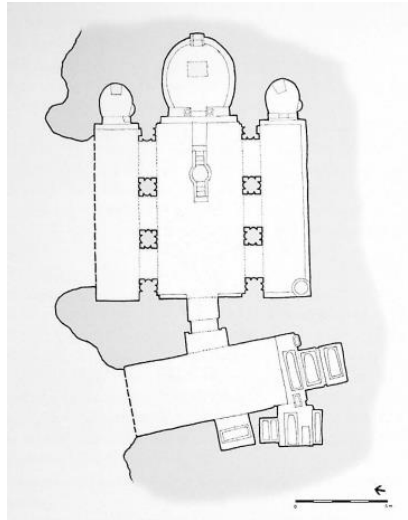
Duvarlar kısmen düz olmakla birlikte güney duvara bir niş açılmış ve içine küçük bir tekne yerleştirilmiştir (Lemaigre Demesnil, 2010: 67). Batı duvarda ise bir niş bulunmaktadır. Duvarlarda at nalı biçiminde kemer sıraları kazınmış ve süslenmiştir. Nef tavanında iki küçük palmiye ağacı motifi arasında kemerli bir Latin haçı oyulmuştur (Lemaigre Demesnil, 2010: 66). Haçın üzerindeki kemer kısmı kırmızı yeşil yaprak sırasıyla boyanmıştır. Latin haçının içi ise daireler içine yerleştirilmiş küçük haçlarla detaylandırılmıştır. Haçın kuzey tarafı tahrip olmuştur (Ousterhout, 2019: 87) (Resim 3.38.).

Resim 3.38. Aziz Sergios Kilisesi Naos'un Doğusuna Bakış

(Ousterhout, 2019: 86)

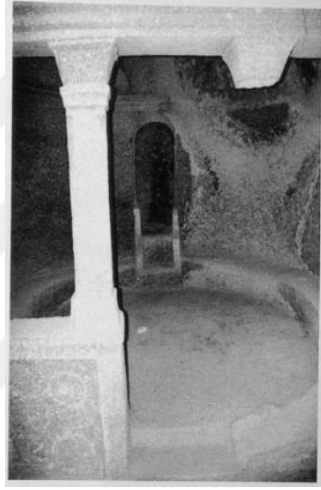
Avcılar 4 Numaralı Kilise Durmuş Kadir Kilisesi olarak da bilinmektedir. Yapı üç nefli olup 10,1 x 11,3 m. ölçülerindedir (Ousterhout, 2019: 100) (Çizim 3.29.). Kilisenin girişi, narteksin kısmen yıkılmış olan kuzey duvarındadır. Ana mekân düzgün şekilde oyularak oluşturulmuş orta nefin üst örtüsü beşik tonozludur, yan neflerin üzeri ise düzdür (Lemaigre Demesnil, 2010: 55-56). Yapı kuzey duvarı dışında iyi korunmuştur.

Çizim 3.29. Avcılar 4 Numaralı Kilise (Durmuş Kadir Kilisesi) Planı

(Ousterhout, 2019: 86)

İki basamak ile yükseltilmiş, bema bölümü yüksek templon duvarları ve iki adet sütun benzeri kolon ve kiriş üzerindeki at nalı kemer ile orta neften ayrılır. Kemer silmeler ile ön plana çıkarılmıştır. Apsis at nalı biçimindedir (Ousterhout, 2019: 100). Ana apsis yarım kubbe tonozla örtülüdür (Lemaigre Demesnil, 2010: 57). *Synthronon* merkezde bir taht ve tek sıra seki içermektedir, sunak günümüze ulaşmamıştır (Resim 3.39.). Apsis modülünün içini kemer başlangıcından itibaren kiriş şeklindeki düzenlemenin devamı olacak şekilde üç kademeli bir korniş dolandır. Bu korniş orta nefin çevresinde de aynı hizada devam eder.

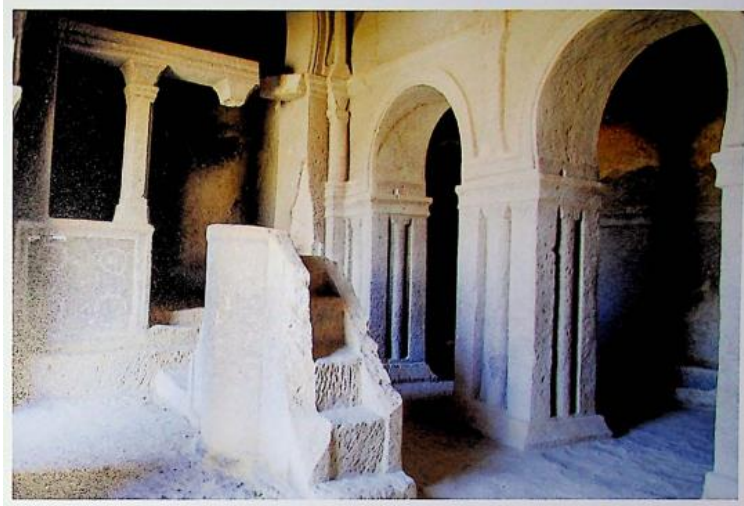
Resim 3.39. Durmuş Kadir Kilisesi Ana Apsis

(Lemaigre Demesnil, 2010: 261)

Ana apsisin güneyinde ve kuzeyinde bulunan iki yan apside bir basamak ile çıkılmaktadır. İki yan apside de güney köşesinde oturma nişi yer alır ve doğu duvara yaslanmış bir sunakları vardır. Yan apsislerin önünde, kuzey duvarda, niş düzenlemesi görülür (Lemaigre Demesnil, 2010: 57; Ousterhout, 2019: 100).

Yan neflerden daha geniş düzenlenen orta nefin ortasında, 80 cm. genişliğindeki kaya oyma *ambon*'a, bemandan bir basamak boyunda yürüme yolu ile ulaşılmaktadır (Ousterhout, 2019: 100). *Ambon* platformu, yüksek yuvarlak bir taban üzerine kuruludur. Doğuda *solea* ile bağlanan yerde üç basamak, batıda ise dört basamak ile *ambon*'a çıkılmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 56). Naos bölümü kuzeyde ve güneyde üç toplam altı kemer açıklığı ile neflere ayrılmıştır. Durmuş Kadir kilisesinde

üç seviyede korniş düzenlemesi görülür. İlk seviyede kare sütunların başlıkları şeklinde oluşturulmuş korniş düzenlemesi, orta nefin doğu ve batı duvarı hariç, iç duvarlarının tamamında ve nartekste aynı hizada devam etmektedir. İkinci seviyede bulunan korniş, apsis tempon duvarındaki sütunların üstünde bulunan giriş düzenlemesi ile aynı hizada, apsisin içi dahil, orta nefin tamamını dolaşacak şekilde devamlılık göstermektedir. Üçüncü seviyedeki korniş ise tonoz başlangıcı seviyesinde orta nefin tamamını çevrelemektedir. Kareye sütunların üzerinde içe girinti yapacak şekilde sütuncuklar bulunmaktadır. Orta nefte at nalı formundaki kemerlerin çevresi kesintisiz silmeler ile detaylandırılmıştır. Sütunlar üzerinde yükselen duvarların üst bölümü, tonoz başlangıcındaki kornişe kadar, bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümler dikey olarak sütunların ortalarından aynı hizada yükselen ikişer adet kaideli ve başlıklı sütuncuklar ile, yatay olarak ise dikey sütuncukların arasından geçen ikinci seviyedeki korniş düzenlemesi ile oluşturulmuştur. Yatay ve dikey düzenlemenin kesişim noktalarının her biri farklı süslemelere sahiptir. Aynı düzenleme orta nefin batı duvarında, çevre kornişinin üzerinden başlayarak tonoz tavanına kadar devam eder. Orta nefin köşeleri, nefi çevreleyen ikinci seviyedeki kornişin altında ve üstünde aynı hizada yerleştirilen kaideli ve başlıklı sütuncuklar ile detaylandırılmıştır (Resim 3.40.). Kesişim yerinin ortası süslü değildir. Altında narteksten ulaşılan kapı bulunur. Kapı çevresi sade ve düzdür.

Resim 3.40. Durmuş Kadir Kilisesi, Orta Nef, Güneydoğu Yönüne Bakış

(Ousterhout, 2019: 99)

Güney yan nef seki ile çevrilidir ve batı köşesinde dairesel küçük bir tekne bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 56) (Resim 3.41.). Kuzey nefin üst kısımlarında daha sonraki dönemlerde oluşturulmuş kabaca oyulmuş pencereler bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 100,101).

Resim 3.41. Durmuş Kadir Kilisesi Güney Nef, Güneybatı Köşedeki Tekne
(Lemaigre Demesnil, 2010: 261)

Naos'a giriş narkeks bölümünde bulunan kemerli girintili bir kapı ile yapılmaktadır. Kapının lentosu narteksin doğu ve batı duvarında bulunan kornişin devamıdır. Kapının üst kısmın silme ile detaylandırılmıştır. Doğuda ve batıda bulunan korniş güneyde alçak kabartmalı bir bant haline getirilmiştir. Narteks beşik tonoz örtülüdür ve *arcosolium* içindeki mezar ve güneybatı kısmına eklenen mezar mekânı ile birlikte on mezar içermektedir. Güney duvar önündeki mezar muhtemelen yapının ilk inşa evresinde kazılmıştır (Lemaigre Demesnil, 2010: 56) (Resim 3.42.). Mezar alanı dışında kilisenin kullanımına ilişkin çok ize rastlanmamaktadır. Ousterhout, kilisenin belirli dönemlerde düzenlenen kısmi törenler ve cenaze törenleri için kullanılmış bir anma kilisesi olabileceğini belirtmektedir (Ousterhout, 2019: 10).

Resim 3.42. Durmuş Kadir Kilisesi, Narteks

(Ousterhout, 2019: 99)

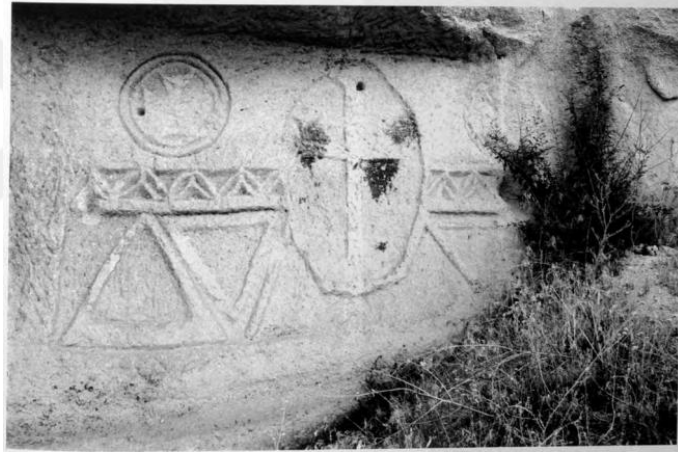
Kilise yapısının yakınında narteksin batısında özenle kazılmış bir mezar mekânı bulunmaktadır. Bu mekân kuzey-güney doğrultudadır ve kirişle ikiye bölünmüş bir beşik tonozla örtülüdür. Kornişlerin altında, doğu ve batı duvarda karşılıklı olarak kazılmış iki latin haçı kazıması bulunur. Doğu ve batı duvarlarındaki tek sıra korniş *arcosolium*'un bulunduğu güney duvarında kesintiye uğrar (Lemaigre Demesnil, 2010: 58-59) (Resim 3.43.).

Resim 3.43. Durmuş Kadir Kilisesi Narteksi'nin Batısında Bulunan Mezar Mekânı

(Lemaigre Demesnil, 2010: 263)

Bu mezar mekânın kuzeyinde günümüzde düz bir duvarda oyulmuş süsleme detayları bulunmaktadır. Lemaigre Demesnil, bu süslemelerin günümüze ulaşmayan bir başka mekânın iç süslemesi olabileceğini ve bir cenaze töreni bağlamı ile ilişkilendirilebileceğini aktarmıştır. Süsleme kompozisyonu alt sırada mızrak ucu şeklindeki üçgenlerin aşağıdan ve yukarıdan ters yönlerde birbirlerinin arasına yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Orta sıra ters yönlerden birbirine ulaşan yapraklı bir bordür şeklindedir. Üst sıra duvar yüzeyi şeklinde bırakılmıştır ancak iki adet madalyonlu Malta haçı kazılması bulunur. Tüm bu kompozisyonun merkezinde oval bir çerçeve içerisinde Latin haçı kazılması bulunur (Lemaigre Demesnil, 2010: 59) (Resim 3.44.).

Resim 3.44. Durmuş Kadir Kilisesi Yakınındaki Haç Süslemeli Duvar

(Lemaigre Demesnil, 2010: 263)

Kilisesi'nin yaklaşık kırk metre doğusunda alta ve üstte mekanlar bulunmaktadır. Üst katta bulunan mekânın kuzeyi yıkılmış, kareye yakın planlıdır. Korunan duvar kısımlarında geniş ve derin pilasterlı ve kemerli revaklar bulunur. Lemaigre Demesnil, pilasterlerin dekorasyonunun ve silme detaylarının, Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde kullanılan süslemeler ile uyumlu olduğunu aktarmıştır. Alt katta bulunan mekân neredeyse yerin altında kalmıştır (Resim 3.45.). Lemaigre Demesnil, alt katta bulunan testere dişi süslemeye sahip Erken Hıristiyanlık Dönemi süslemeli *modilyon* düzenlemesi olduğundan bahseder (Resim 3.46.). Her iki katta da haç süslemelerine yer verilmiştir (Lemaigre Demesnil, 2010: 59-60).

Resim 3.45. Durmuş Kadir Kilisesi'nin Doğusunda Bulunan Mekân, Alt Kat Süsleme Detayları

(Lemaigre Demesnil, 2010: 264)

Resim 3.46. Durmuş Kadir Kilisesi'nin Doğusunda Bulunan Mekân, Alt Kat Testere Dişi Süsleme

(Lemaigre Demesnil, 2010: 264)

Durmuş Kadir Kilisesi'nin kuzeyindeki kayalık bir burunda günümüzde özel mülk tarafından etrafı çevrildiği için girilemeyen bir yapı da Thierry'nin "Gömülü Bazilika" olarak adlandırdığı kaya oyma kilisedir (Thierry, 2002: 81). Üç nefli bazilikal planlı kilise ayrıca heyelan gibi doğal etkilerden zarar görmüştür. Orta nefin genişliği 6,5 m. olarak ölçülmüştür üst örtüsü tonozludur. Tonozun altında küçük nişlerin oluşturduğu bir sıra veya büyük boyutta dil motifi olarak adlandırabileceğimiz kazıma bulunur. Lemaigre Demesnil bu alanın ışık olmadığı zamanlarda kilisenin aydınlatılması için

kullanılan araçların konulması işlevi görmüş olabileceğini belirtmiştir (Lemaigre Demesnil, 2010: 560). Bu düzenlemenin altında iki kademeli korniş bulunur. Orta nefi yan neflerden ayıran kalın iki sütun dizisi bulunur. Güneyde dört ve kuzeyde bir kemer kalmıştır. Sütun başlığı üzerinde yükselen derin kemerler Durmuş Kadir Kilisesinde bulunan kemer silmelerinden farklı olarak kalın bir simit ile çevrenir. Kemer aralarındaki boşlukların üzerinde çelenk şeklindeki kabartmalar bulunmaktadır (Thierry, 2002: 81; Lemaigre Demesnil, 2010: 60-61) (Resim 3.47.).

Resim 3.47. Gümülü Bazilika

(Lemaigre Demesnil, 2010: 265)

Gümülü bazilikanın bulunduğu kayalık burnun diğer tarafında ve daha yüksek bir seviyede iki oda bulunur. Bazilika ile aynı seviyede bulan kısma artık ulaşamamaktadır. Thierry üst seviyedeki kalıntıların narteksinden önce gelen bir sundurma olabileceğini aktarmış ancak Lemaigre Demesnil bu durumun seviye farkından dolayı uyumlu olmayacağını belirtmiştir. Bu oda, günümüzdeki aşınmış ve yeniden düzenlenmiş hali ile dikdörtgendir. Odanın girişinde aşınmış bir madalyon içerisinde Malta haçı ve üçgen sırasına süsleme bulunur. Kabaca işlenmiş iki kısa sütun bu girişi çerçeveler. Soldaki sütun üzerinde 6. yüzyıla tarihlendirilebilecek boncuklu Malta haçı olan bir rozet bulunur (Thierry, 2002: 81) (Resim 3.48.). Sütunun üstünde ve altında üçgen sıraları ve Durmuş Kadir Kilisesinin batısındaki duvar kompozisyonu ile benzer süsleme detayları bulunur. Ayrıca yine Durmuş Kadir Kilisesinin doğusunda kazılan odalarla ortak noktalar sergilemektedir ve belirli bir bütünlük içerisinde (Lemaigre Demesnil, 2010: 61).

Resim 3.48. Gömülü Bazilika, Oda. Malta Haçı ve Üçgenlerden Oluşan Kompozisyon
(Lemaigre Demesnil, 2010: 265)

Günümüzde, Göreme sınırları içerisinde kalan Antik Korama ve Matiane yerleşimi ile ilgili bilgiler *Hieron'un Vita'sı* ile sınırlı kalmakta, Geç Antik Çağ'dan sonra gelen yakın yüzyıllarda ve Arap akınları sırasındaki yerleşim durumları ile ilgili bilgilere ise ne yazık ki sahip değiliz (Ousterhout, 2019: 519). Her iki yerleşim de Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'nde Kapadokya Bölgesi'ndeki kaya oyma mimarinin önemli örneklerini sunmaktadır. Korama bölgesinde bulunan nekropol Hıristiyanlık öncesi ve Hıristiyanlığın Kapadokya'da yayılması ile gerçekleşen mimari mekân tasarımı değişikliklerinin bir arada görülmesi açısından önemlidir. Matiana'de bulunan erken Hıristiyanlık Dönemi kiliseleri ağırlıklı olarak yine ölü gömme ve defin törenleri ile ilişkili olarak tasarlanmış veya değiştirilmiştir.

3.4. Zelve Vadisi

Zelve adı, Bilge Umar'a göre tarihsel bir adın Türk ağzına uydurulmuş biçimi olabilir ancak sözcüğün öz biçimi ve kökeni tam olarak bilinmemektedir. Zelve adının Türkçe karşılığı öküzün boyunduruğuna takılan dik sopadır (Umar, 1993: 825; Umar, 2008: 133). Yerleşimin Bizans Dönemi'ndeki adı bilinmemektedir (Ousterhout, 2019: 366).

Avanos'un (Venasa) 5 km. uzaklıkta karşısında kurulmuş olan Zelve, Halys'in çevrelediği Y biçimli üç küçük vadiden oluşmaktadır (Güneri, 2020: 851). Avanos'un

4 km. güneyinde, Göreme yolundaki kavşaktan sola ayrılan 3 km.'lik bağlantı yolu ile ulaşılmaktadır (Umar, 2008: 133) (Ek 9.-10).

Zelve'de yerleşimin 5. yüzyıl'da başladığı ve merkezde yer alan bir kilisenin etrafında gelişim gösterdiği görülmektedir (Güneri, 2020: 851). Jerphanion, burada bulunan kiliseler ile ilgili bilgi vermektedir ancak kalıntıların bulunduğu alana gitmediğini ve kalıntıları kabaca anlattığını belirtmiştir. Zelve'de bulunan ve kalıntıları hala görülebilen kilise ve şapellerin sayısına bakılarak bu yerleşimin manastır merkezi olabileceği düşünülmektedir (Jerphanion, 1932: 581). Thierry, bu vadi yerleşiminin Venasa'daki dini toplulukların inziva yeri olarak sayılabileceği görüşündedir. Kalıntıların aynı noktaya açılan üç vadiye yayılmış olması Thierry'ye göre coğrafi bir bütünlükle birlikte dinsel ve tarihsel bütünlüğü de beraberinde getirmiştir (Thierry, 1994: 321). Ousterhout, Zelve yerleşiminin Orta Bizans Dönemi'ne ait tipik bir örnek olabileceğini aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 366). Jerphanion ise manastır kuruluşunun İkonoklastik Döneme uzanmış olabileceği düşüncesindedir (Jerphanion, 1932: 581).

Kiliselerin bir kısmı 6. yüzyıla tarihlenmektedir (Ousterhout, 2019: 366). Bu kiliselerden biri ikinci vadinin doğusunda yer alan Zelve 2 Numaralı Kilise'dir (Güneri, 2020: 237; Thierry, 1994: 335). Kilisenin kuzeyinde küçük bir cenaze şapeli yer alır. Şapel kiliseden daha geç tarihli olmakla birlikte Erken Dönem düzenlemelerinden esinlenmiştir (Thierry, 1994: 339; Lemaigre Demesnil, 2010: 23). Revak şeklinde düzenlenmiş giriş bölümünde, girişin iki yanında *arcosolium* mezar bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 21). Kapı açıklığının üzerinde kırmızı boya ile oluşturulmuş iki sütun üzerinde yükselen zikzak desenleri ile detaylandırılmış kemer ve altında Latin haçı süslemesi ile iki yanında yazıt bulunmaktadır (Thierry, 1994: 335) (Resim 3.49.). Yazıtlarda yapı girişinden, "Kutsal Üçlü Kapısı" olarak bahsedilmektedir ve Niketas isimli kişiden Kutsal Haç'a bir yakarış metni bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 88-89).

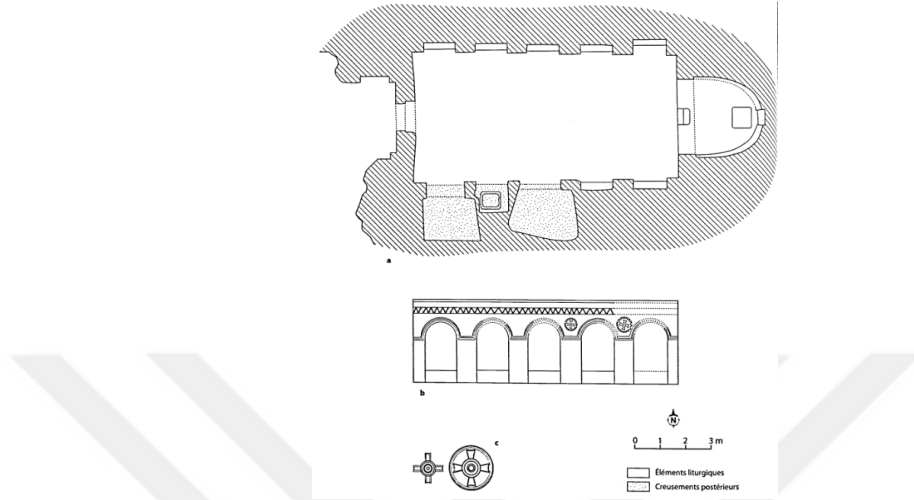
Resim 3.49. Zelve 2 Numaralı Kilise. Kuzeydoğuya Bakış

(Ousterhout, 2019: 89)

Yapı beşik tonozla örtülü, tek nefli olup 10,5 x 5,25 m. ölçülerindedir (Ousterhout, 2019: 88; Jerphanion, 1932: 582) (Çizim 3.30.). Nefin kuzey duvarında, geçmeli sütunlarla ayrılmış beş kemerli kör niş bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 21; Thierry, 1994: 336). Kemerlerin üzeri kabartmalı silmeler ile detaylandırılmıştır (Ousterhout, 2019: 89). Kilisenin kuzey ve güney duvarlarındaki tonoz başlangıcının altında da uygulanan zikzak şeridi, Kubbeli odada, kubbe dairesini çevreleyen zikzak motifi ile benzerdir. Kuzey duvarda bulunan niş kemerlerinden aralarında yine zikzak ile detaylandırılmış çember içerisinde iki haç motifi bulunmaktadır. Güney duvarda doğuda aynı şekilde kör nişler bulunurken batıya doğru üçüncü nişin içine küçük bir tekne, dördüncü nişin içine bir kanal, beşinci nişin içine ise kubbeli bir bölüm kazılmıştır (Thierry, 1994: 336-337). Güneri, batıya doğru olan oyulmuş bu bölümlerin çift ezme havuzlu ve tek toplama havuzlu plan tipindeki şarap işliği olduğunu aktarmaktadır (Güneri, 2020: 240). Bunlar büyük olasılıkla sonraki dönemlere tarihlendirilebilir. Kilisede bulunan bezemelere bakıldığında, beşik tonozun başlangıç çizgisi, bir testere dişi frizi ve konsol ile öne çıkartılmıştır (Ousterhout, 2019: 89). Girişin iki yanında büyük disklerin içine yerleştirilmiş iki büyük Yunan haçı bulunmaktadır (Thierry, 1994: 337).

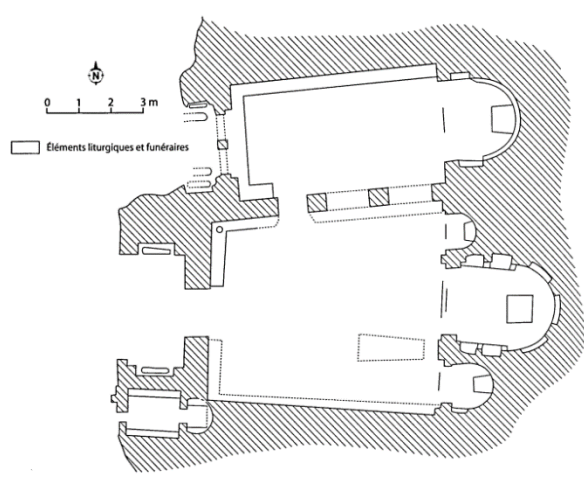
Nef doğuya, su sızmasıyla büyük ölçüde zarar görmüş bir apsise açılmaktadır. İki adımda erişilen tabanı yükseltilmiş apsis ile naos arasındaki bölünmeye dair herhangi bir iz yoktur. Yarım kubbe tonozla örtülmüştür (Lemaigre Demesnil, 2010: 21).

Apsisin merkez ekseninde bir taht bulunan duvar ile bitişik olmayan bir sunağın izleri görülebilmektedir (Ousterhout, 2019: 89). Thierry, kilise içerisine oyulmuş haçların özelliklerine bakarak yapıyı 6. yüzyıla tarihlenmektedir (Thierry, 1994: 339).

Çizim 3.30. Zelve 2 Numaralı Kilise, a. Plan b. Kuzey Duvar Cephe çizimi, c. Haç Süslemeleri
(Lemaigre Demesnil, 2010: 184)

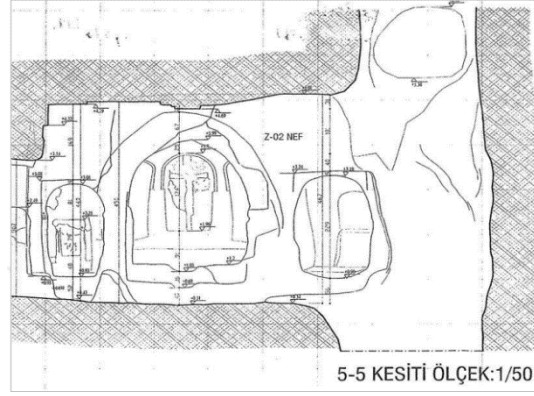
Zelvede bulunan bir diğer kilise doğu vadinin doğu duvarında yer almaktadır (Thierry, 1994: 349). Üzümlü Kilise olarak da bilinen 4 Numaralı Kilise doğal bir yarı daire etrafında, birkaç kata yayılmış bir dizi odanın sonunda yer almaktadır. Kilise kompleksinin güneybatısında ek bir şapel bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 24). Thierry, kiliseyi kuzeyde şapel ile çevrili, tek nefli bir bazilika olarak yorumlamıştır (Ousterhout, 2019: 93; Lemaigre Demesnil, 2010: 24; Thierry, 1994: 349) (Çizim 3.31.). Güneyde bulunan ana nef 7 x 6,45 m. ölçülerindedir ve doğuya doğru genişler (Ousterhout, 2019: 93; Lemaigre Demesnil, 2010: 24). Güney nefi Balıklı kilise olarak da adlandırılmaktadır (Tuncer, 2014: 35). Giriş, iki *arcosolium* barındıran narteks kısmından sağlanmaktadır. Nefin tavanı düzdür ve bir Latin haçıyla süslenmiştir (Ousterhout, 2019: 93). Güney duvarı kısmen yıkılmıştır (Thierry, 1994: 349). Batı, güney ve kuzey duvarlarını duvarı ve yan duvarlarda bir seki dolanmaktadır (Ousterhout, 2019: 93). Kuzey nef ile bağlantı sağlayan duvarda doğuda yarı daire biçimli bir beşik örtülü iki pencere, batıda ise dikdörtgen alçak bir geçiş açıklığı bulunmaktadır. Duvar kısmen tahrip olmuş, doğu pencerenin altına bir niş yerleştirilmiştir (Thierry, 1994: 349). Duvarlardaki madalyonlar haç resimleriyle süslenmiştir (Ousterhout, 2019: 93).

Çizim 3.31. 4 Numaralı Kilise (Üzümlü Kilise) Planı

(Lemaigre Demesnil, 2010: 186)

Bema bölümü basamaklarla yükseltilmiştir. Ortada bulunan ana apside iki basamakla, yan apislere bir basamakla çıkılmaktadır. Ana apsis uzundur ve özel bir yerleşim düzenine sahiptir. İki koltuk, doğu duvarda üç yüksek niş bulunmaktadır. Orta nişte ayağı kollardan daha dar olan büyük bir Latin haçı oyulmuş, yan nişlerde ise uçları çatalı Latin haçı motifi oyulmuştur (Lemaigre Demesnil, 2010: 24-25; Thierry, 1994: 351). Burada sergilenen üç haç kazımasının Golgotha'yı temsil ettiği düşünülmektedir ve ahşap rölüklerin yerleştirilmesi için oluşturulmuş olduğu düşünülmektedir (Thierry, 1994: 357). Kutsal alanın sunağı büyük ve 1 x 0,9 m. ölçülerinde ve duvardan izole edilmiş şekilde düzenlenmişken yan apsislerin sunakları çok daha küçük ve izole halde değildir (Jerphanion, 1932: 586). Kuzey yan apsisin derinliği azdır, arka duvarına yastık bir sunak bulunmaktadır Güney yan apsis daha büyük ve derindir, bir sunak ve bir oturağa sahiptir. Sunağın üstündeki nişe haç motifi oyulmuştur (Ousterhout, 2019: 93). Üçlü kutsal alanın ilk örnekleri 4. yüzyıl'a kadar uzanmakta, ancak bu düzenlemenin yayılması özellikle 6. yüzyıl sonu ve 7. yüzyıl başında görülmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 27) (Çizim 3.32.). Naos bölümünde, ana apsis ile güneyde bulunan yan apsisin önünde, dikdörtgen biçimli bir mezar bulunmaktadır (Güneri, 2020: 63) (Resim 3.50.).

Çizim 3.32. Üzümlü Kilise Üçlü Apsis Düzenlemesi

(Tuncer, 2014: 99)

Resim 3.50. Üzümlü Kilise Üçlü Apsis Düzenlemesi

(Tuncer, 2014: 139)

Kuzeyde nef, *parekklesion* olarak da tanımlanmakta olup, 6,5 x 3,2 m. ölçülerinde, Zelve 2 Numaralı Kilise ile aynı boyutlardadır (Thierry, 1994: 351; Ousterhout, 2019: 93). Haçla oyulmuş alçak tavan doğuya doğru çökmektedir (Thierry, 1994: 351) (Resim 3.51.). Batı duvarında Erken Hıristiyan mimarisine özgü büyük bir ikili pencere bulunmaktadır. Pencerenin dış tarafında pencereyle aynı kotta, küçük bir mezar alanı bulunmaktadır. Kuzey ve batı duvarları seki ile çevrilidir. Apsis duvarının kuzeyinde ve güneyinde iki oturma yeri olarak kullanılan niş bulunmaktadır. Apsis duvarında kandillerin yerleştirilmesine hizmet eden çıkıntı bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 93; Lemaigre Demesnil, 2010: 25).

Resim 3.51. Üzümlü Kilise, Kuzey Nef, Tavan Düzenlemesi

(Tuncer, 2014: 147)

Kuzey *parekklesion* 'da bulunan apsis süslemesinin asma bezemesinden dolayı yerliler yapıya Üzümlü Kilise adını vermişlerdir (Thierry, 1994: 349). Güney neften ayırarak sadece kuzey mekâna Üzümlü kilise ismi de verilmektedir (Tuncer, 2014: 59). Apsis yuvarlağı içerisinde üzüm salkımları arasında Yusuf tasviri yer almaktadır (Güneri, 2020: 83). Kilisenin içerisindeki süslemelere bakıldığında beyaz, siyah, kırmızı ve yeşil renklerin kullanıldığı boyalar ile oluşturulmuş motifler bulunmaktadır. Desenler ve çok renkli süsleme Erken Hıristiyanlık Dönemi özelliği göstermektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 26,27). Bu motifler arasında en dikkat çekici süslemelerden biri güney nefte doğu duvarda kemer üzerinde bulunmaktadır. Kırmızı boya ile çizilmiş, biri yuvarlak pullu diğeri ise diğeri çıkıntılı pullara, sivri bir kafa ve keskin yüzgeçlere sahip iki balık motifi Malta haçının simetrik olarak iki yanında yer alır. HC XC *christogram*'ı yine aynı şekilde merkezdeki haçın iki yanında aşağı bölümde göze çarpar. Tüm bu kompozisyon Erken Hıristiyan sembollerini bir araya getirmektedir (Thierry, 1994: 351,356) (Resim 3.52.) (Çizim 3.33.).

Resim 3.52. Apsis Üst Duvar Süslemesi

(Tuncer, 2014: 155)

Çizim 3.33. Apsis Üst Duvar Süslemesi

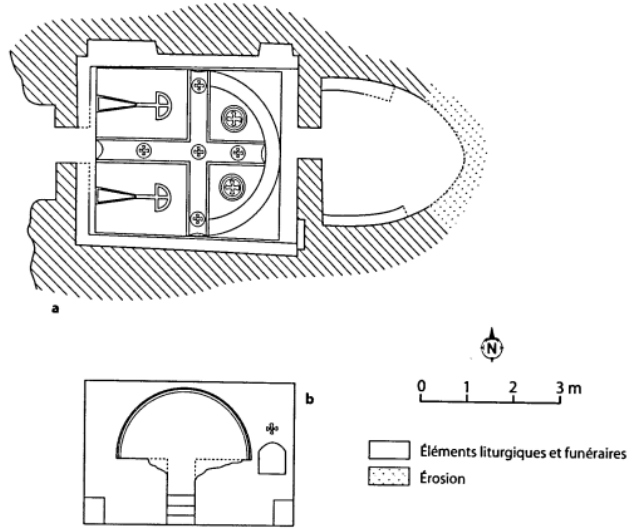
(Thierry, 1994: 350)

Kilisedeki diğer süslemeler arasında madalyon içinde ve kare içinde haçlar, iki sivri yaprak arasında bir çiçek tomurcuğu ile süslenmiş haç ve Malta haçları, stilize bir ağaç motifleri, nar yaprağı, balık kılçığı motifi, zikzak-baklava-balık pulu- dikey ve yatay çizgiler-üçgen motif sıraları bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 26; Güneri, 2020: 88). Giriş kapısının üzerinde bulunan duvar resimleri daha sonraki tarihlerde işlenmiştir Zelve’de bulunan kiliselerden İkonoklastik Dönem sonrası girişleri yenilenen tek yer burasıdır (Thierry, 1994: 357; Jerphanion, 1932: 586).

Zelve 6 Numaralı Kilise tarihlendirme konusunda net veriler sunmamaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 29). Yerli halk tarafından Putlu Kilise olarak bilinen yapı, manastırın çıkışında, doğu yamaçta yer almaktadır. Dikdörtgene yakın tek nefli yapı, 3,5-4 m. genişliğinde, 4,5 m. uzunluğundadır (Thierry, 1994: 361). Mimari dekorasyon basittir. Doğu duvarı hariç naosu çevreleyen seki ve iki nişle sınırlıdır üç basamak yükseltilmiş apsisin doğu kısmı düşmüş, sunağın ortadan kalkmasına yol açmıştır ancak iki yanında birer seki görülebilmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 27). Naos’ta iki tane *arcosolium*, dört adet mezar bulunmaktadır (Güneri, 2020: 544).

Oymalı bezeme daha gelişmiştir. Madalyon içinde Latin haçları ve kare içerisinde yine Malta haçı motifleri görülmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 27,28). Nefin tavanı üst kolları dikdörtgen tavan çerçevesine teğet bir yay, altında uzanan büyük bir yüksek kabartma izlenimi veren Latin haçı ve haç kollarının arasında doğuda kuzey ve güney boşluklarda madalyon içerisinde Malta haçı, batıda ise iki üçgen kaide üzerine dikilmiş bir üst kemer ile iki Latin haçı motifi bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 28; Thierry, 1994: 361) (Çizim 3.34.).

Çizim 3.34. Zelve 6 Numaralı Kilise a. Plan, b. Naostan Apsis Duvarı Cephe Çizimi

(Lemaigre Demesnil, 2010: 187)

Tavan, kuzey ve güney madalyonları ve *prothesis* niş etrafındaki haçlar Erken Bizans Dönemi kiliseleri ile benzerlik göstermektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 29). Thierry binanın boyutları, doğu duvarının yüksekliği, tavan süslemesine göre yapının İkonoklastik Dönem'e tarihlendirmektedir ancak Erken Dönem benzerlikleri 7. yüzyıl özelliği göstermektedir (Thierry, 1994: 361) (Resim 3.53.).

Resim 3.53. Zelve 6 Numaralı Kilise, Naostan Doğu'ya Bakış

(Güneri, 2020:546)

Ousterhout, güvercinlik, depo ve şarap yapım mekanlarını göz önünde bulundurarak Bizans Dönemi Zelve sakinlerinin mütevazı bir tarım toplumu olabileceği

görüştüğüdür (Ousterhout, 2019: 367). Zelve kiliselerinde haç önemli bir yer tutmakta, farklı şekilde süslenmiş, çerçevenilmiş ve farklı formlarda birçok haç motifi kilise duvarlarında kullanılmıştır. Thierry, kiliselerde imge kültürünün yerine yoğunluklu olarak haç kullanılmasını Zelve’de bulunan manastır topluluğunun ikon karşılığı olmasından ileri gelebileceğini aktarmıştır (Thierry, 1971: 139). İkonoklazm Dönemi öncesinde kazılmış olan kiliselerde süsleme olarak haçın yoğun kullanımı ve haç motifinin ilkel kullanım örneği manastır topluluğunun haç kültürüne olan bağlılığını kanıtlar niteliktedir (Thierry, 1994: 357). Zelve Vadisinde bulunan dini yapı örnekleri Geç Antik Çağ Kapadokya’sının kendine has kırsal özelliklerinin bünyesinde barındırması dolayısıyla önem taşımaktadır. Erken Bizans Dönemi’nden itibaren Zelve Vadisinde görülen yerleşim izleri Orta Bizans Döneminde belirginleşmektedir.

3.5. Çavuşin

Nevşehir ili sınırları içerisinde, Göreme (Korama) -Avanos (Venessa) yolu üzerinde, Avanos ilçe merkezine 5 km. uzaklıktaki Çavuşin yerleşimi ile ilgili bilgiler kısıtlı olup yerleşim hakkında ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır (Ek 10.). Yerleşimin Geç Antik Çağ’a kadar uzandığını gösteren, bilinen tek yapı Vaftizci Yahya Kilisesi diğer adıyla Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi’dir. Yamaçta, yüksek şekilde vadiye hâkim bir konuma sahiptir. Kilisenin oyulduğu kayada bulunan birçok oyulmuş mekân bulunmaktadır. Bu mekanlar ve kilisenin Geç Antik Çağ sürecindeki bağlantıları bilinmemekle birlikte kilisenin konumu ve özellikleri cemaat kilisesi olarak yerleşim ile bağlantılı önemli bir yer tutmalıdır (Resim 3.54.).

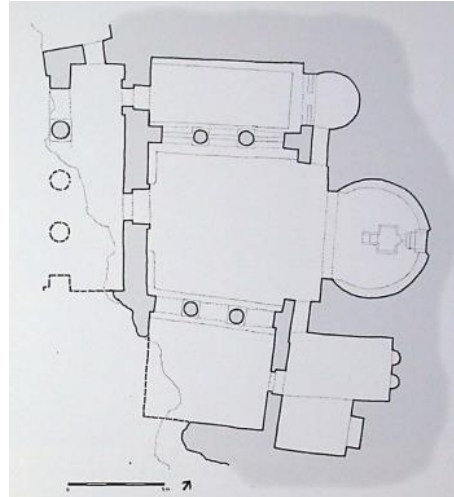
Resim 3.54. Vaftizci Yahya Kilisesi’nin Bulunduğu Kaya Kütlesi

(Şen Ekici, Akyol ve Kadioğlu, 2022: 923)

18,5 x 8 m. ölçülerindeki kilise, büyüklüğü ile cemaat kilisesi olduğu izlenimini vermektedir (Akyürek, 1998: 268; Ousterhout, 2019: 96). Yapı 5. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. 8,50 x 9 m. ölçülerindeki geniş merkezi nef, kuzeyde ve güneyde *stilobat* üzerinde yükselen kalın sütun ve silmeli kemer sıraları ile üç nef ayrılmıştır (Thierry, 1972: 199) (Çizim 3.35.) (Çizim 3.36.).

Çizim 3.35. Vaftizci Yahya Kilisesi'nin Kaidesinin Aksonometrik Görünümü
(Cuneo, 1971: 88)

Çizim 3.36. Vaftizci Yahya Kilisesi Planı
(Ousterhout, 2019: 97)

Orta nefin doğu cephesi at nalı biçiminde büyük bir *synthronon* apsis içermektedir. Tek basamaklı sekiye sahip bu bölümde merkezi eksene yerleştirilmiş bir taht bulunmaktadır. Tahtın üzerinde madalyon içerisinde haç motifi kazılmıştır (Resim 3.55.). Merkez eksende, koltuğun önünde bulunan ve günümüze ulaşmamış olan sunağın bulunduğu yerde, muhtemelen altında, zemine oyulmuş çukurun (*kripta*) ithaf röliklerinin yerleştirilmesi için düzenlenmiş olduğu düşünölmektedir. Açıklığın doğusunda oluşturulmuş üçgen deliğin emanetlere ulaşmak için kullanıldığı düşünölmektedir. Günümüzde bu çukura ulaşımı sağlayan merdiven ve doğusundaki boşluk, bir levha ile kaplanmıştır (Thierry, 1972: 200; Lemaigre Demesnil, 2010: 34). Aziz Hieron'un kopmuş elinin daha sonraki dönemlerde buraya getirilmiş olabileceği düşünölmektedir (Jolivet-Levy, 1991: 23) (Resim 3.56.).

Resim 3.55. Vaftizci Yahya Kilisesi, Orta Nef, Güneydoğuya Bakış

(Ousterhout, 2019: 97)

Resim 3.56. Vaftizci Yahya Kilisesi, Ana Apsisi, Kripta Çukuru

(Thierry, 1972: 83)

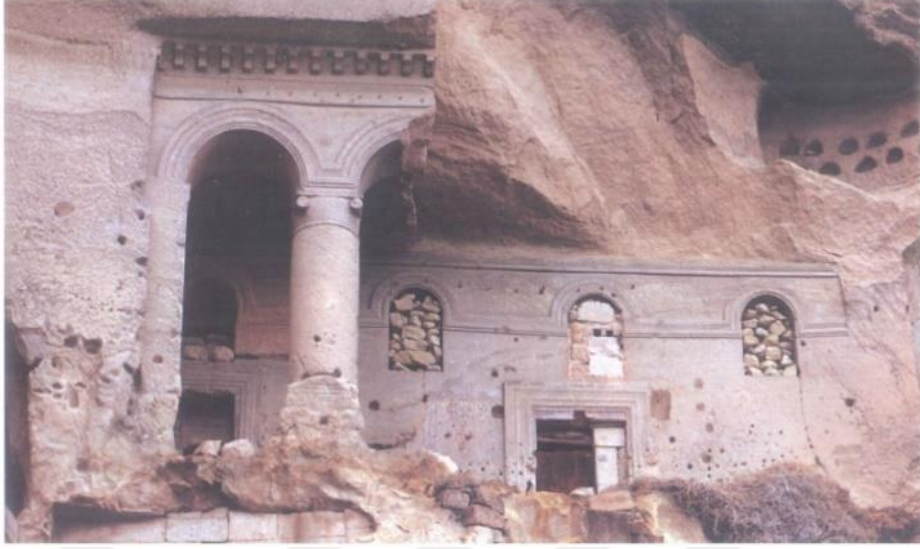
Ana nefin doğusu kuzeyde yan nefe, güneyde ise ek odaya açılan iki kapının bulunduğu bloklarla daraltılmıştır (Lemaigre Demesnil, 2010: 33). Kuzeyde bulunan nefin doğusunda ikinci bir apsis bulunmaktadır. Apsis kemeri yarım daire şeklinde düzenlenmiştir ve apsis kemeri silmeler ile detaylandırılmıştır. Thierry kuzeyde bulunan bu nef bölümünün kadınlar için ayrılmış olabileceği görüşündedir (Thierry, 1972: 200) (Resim 3.57.).

Resim 3.57. Vaftizci Yahya Kilisesi Kuzey Yan Apsis
(Lemaigre Demesnil, 2010: 244)

Ousterhout, güneyde bulunan ek odanın daha sonraki tarihe ait olduğunu belirtmiştir. Güney nef geniştir ve doğu duvarı oymalı levhalara sahiptir. Kornişler ince silmeler ile detaylandırılmıştır (Ousterhout, 2019: 98).

Batı cephede bugün yalnızca iki kapı ve dört pencere açıklığı görülebilmektedir. Yapının girişinde üç sütun, dışa açılan yarım daire biçimli kemerlerden oluşan bir portiko/narteks bulunduğu ancak 1975 yılında yıkıldığı bilinmektedir. Roma geleneğine uygun şekilde düzenlenen portiko'nun Helenistik ve Roma mezarının anıtsal görünüşüne sahip olduğu düşünülmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 31-32; Jolivet-Levy, 1991: 23; Thierry, 1972: 199). Yapının içinde bulunan sade sütun başlıklarının aksine, portikoda bulunan sütunların başlıkları volütlere sahip ion düzenlidir (Ousterhout, 2019: 100). Üç sütunlu revak şeklinde düzenlenen portikoda bir testere dişi frizinin altında, düz pervazlarla çevrili arkad bulunmaktadır. Yapının ön duvarı, kapıların etrafını ve pencere kemerini takip eden kabartma silmelerle detaylandırılmıştır (Thierry, 2002: 96) (Resim 3.58.).

Resim 3.58. Vaftizci Yahya Kilisesi, Portiko/ Narteks

(Thierry, 2002: Planche en couleurs 27)

Yapıda bulunan resim programları ana apsiste ve ana nefte bulunmaktadır. Thierry, resim programlarının 6. yüzyılın ikinci yarısına ve 7. yüzyılın başlarına bir kısmını ise İkonoklazm Dönemi sonrasına tarihlenirken Restle tüm süslemeleri 9. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirmektedir (Thierry, 1972: 201; Jolivet-Levy, 1991: 26).

3.6. Güllüdere ve Kızılçukur Vadisi

Çavuşin yerleşiminin güneyinde bulunan alan erozyon vadileri olarak anılmakta olup bu bölgelerde halk tarafından suyun temini ve korunması ile ilgili yapılar üzerine yapılan araştırmalarda özellikle tünel sarnıçlar tespit edilmiştir. Güllüdere ve Kızılçukur vadilerinde görülmesi de Kılıçlar vadisinde bulunan bu tünellerin kesin olarak bilinemesi de Geç Antik Çağ'da da kullanıldığı düşünülmektedir. Bu sarnıçların geniş bir oda değil, ince ve uzun tünel şeklinde düzenlendiği ve suyun depolanarak korunması amaçlı oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu tüneller suların toplanması ve dağıtılması için ek düzenlemeler ile desteklenmiştir. Günümüzde su altında kalması ve erozyona uğraması nedeniyle tamamına ulaşamayan bu su sistemlerinin varlığı Erozyon vadilerinde yapılan tarım ve sulama işleri ile yakından alakalıdır (Bixio vd., 2017: 152, 156) (Ek 10.).

Vadilerde görülen kayaya oyulmuş zirai yapıların tarihlendirilmesi güçtür ancak Geç Antik Çağ'dan itibaren başlayan ve Orta Çağ sürecinde devam eden tarım ve üretim burada bulunan mekanlarla uyum içerisinde. Kızılçukur ve Güllüdere vadilerinde bulunan Arılıklar bu yapılara örnektir. Güllüdere vadisinde bulunan güvercinlik üzerinde bulunan yazıt, okunamaz durumdadır ve harfler, epigrafik veriler sunmamaktadır. Buna karşın kullanılan haç sembolü 9. ve 10. yüzyıl bölge kiliseleri ile uyum içerisinde. Bununla birlikte Caesareia piskoposu Basileios, 4. yüzyılda Kapadokyalı çiftçilere güvercinleri evcilleştirmek ve güvercinliğe diğer güvercinlerin girmesini sağlamak için neler yapılması gerektiğini dile getirir (Mektup 10). Güvercinliklerin varlığı, tarımsal faaliyetlerde güvercin gübresinin kullanıldığını işaret etmektedir (Peker, 2023: 739-741,744) (Resim 3.59.) (Çizim 3.37.).

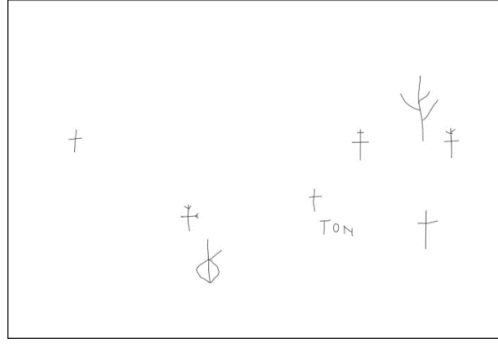
Geç Antik Çağ sürecinde ve daha sonrasında Orta Çağ boyunca köylerin çiftliklerin, taşra mülklerinin ve manastırların, üzüm bağları, üretim işlikleri ve su tesisleri ile olan yakın ilişkilerinin varlığı bilinmektedir (Peker, 2023: 739-740). Bahsi geçen bu yapılar ile birlikte Kızılçukur ve Güllüdere vadilerinin, Çavuşin sivil yerleşiminin tarım alanları ve bu sivil yerleşim ile ilişkilendirilmeleri bir varsayım olarak düşünülebilir. Diğer bir varsayım ise vadi içlerinde izole olmuş manastır topluluklarına ait tarım ve üretim mekanları olabileceği yönündedir.

Resim 3.59. Güllüdere Vadisinde Bulunan Güvercinlik Cephesi

(Peker, 2023: 741)

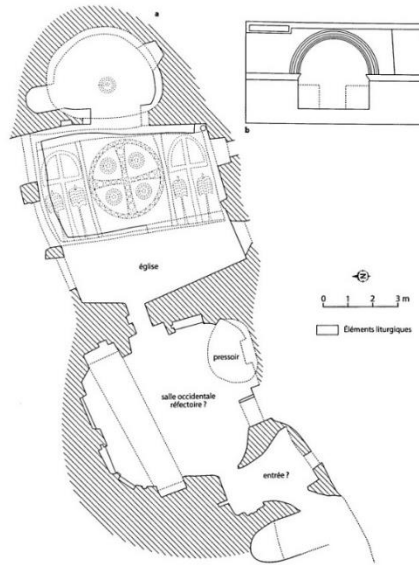

Çizim 3.37. Güllüdere Vadisinde Bulunan Güvercinlik Cephesindeki Motif ve Yazıt

(Peker, 2023: 742)

Kızılçukur ve Güllüdere vadilerinde Geç Antik Çağ'a işaret eden yapı grubu kiliselerdir. Erken Hıristiyanlık Dönemi özellikleri gösteren iki adet kilise bulunmaktadır. Bunlar Güllüdere Vadisinde bulunan Üç Haçlı kilise diğeri ise Kızılçukur vadisinde bulunan Haçlı kilisedir.

Güllüdere vadisinin orta kesiminde, sağ kıyıda kayalıklara oyulmuş Üç Haçlı Kilise, birlikte oyulmuştur (Jolivet-Levy, 1991: 31). Kilise ismini naos bölümünde tavanı süsleyen kabartma düzenlemesinden almaktadır. Lemaigre Demesnil kilisenin batısında yemekhane olarak tanımlanan oda ve mezar ekleri ile birlikte, bir manastır kompleksi olduğunu belirtmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 37) (Çizim 3.38.).

Çizim 3.38. Üç Haçlı Kilise a. Plan, b. Doğu Duvar Cephesi

(Lemaigre Demesnil, 2010: 189)

Kilisenin enlemesine düzenlenmiş nefi düzensiz bir dikdörtgen oluşturur, zemindeki bir eğimle iki boşluğa ayrılır. Nefin kuzeyindeki mekanlar geç tarihlidir. Naosun kuzey duvarının doğu kısmı, naosta yapılan değişiklikler sırasında tahrip olmuştur. Nefin doğusunda bulunan alanın düzenlemesi batısından farklıdır. Doğu alanın çevresini, naosun batı kısmına uzanan bir seki takip eder. Doğudaki nef bölümünün tavanı, kabaca bir dörtgenle sınırlanan ve üç bölüme ayrılan bir düzenlemeye sahiptir. Merkez bölüm büyük bir madalyon içerisine yerleştirilmiş Yunan haçı ile detaylandırılmıştır. Haçın merkesi madalyon içerisinde yerleştirilmiş Malta haçı ile detaylandırılırken, haç kollarının her birinde dört adet daire bulunmaktadır. Haçı çevreleyen madalyonun içi dış kısımları zıt yönlere bakan yaprak motifleri ile kazılmıştır. Merkez haçın kolları arasında üç oluğu bulunan dört adet yuvarlak bulunmaktadır. Kuzeyde ve güneyde bulunan tavan bölümünün ortasında, kemer kısmı doğuya bakacak şekilde batıda kaide üzerinde yükselen kemerli Latin haçı kabartması bulunmaktadır. Kuzeydeki haçın içi çift ayraç ile doldurulmuş, kemeri ise çizgilerle detaylandırılmıştır. Güney haçın içi düğüm motifi ile kemer kısmı ise bir incinin etrafında buluşan birbirine geçen köşeli çift ayraç motifleri ile detaylandırılmıştır. Herk iki bölümdeki kemerli haçın iki yanına palmye ağacı kabartması oluşturulmuştur (Lemaigre Demesnil, 2010: 37-41) (Resim 3.60.). Bu tavan düzenlemesi Aziz Sergios kilisesinin tavanı ile benzerlik göstermekte olup aynı atölye tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir (Ousterhout, 2019: 88).

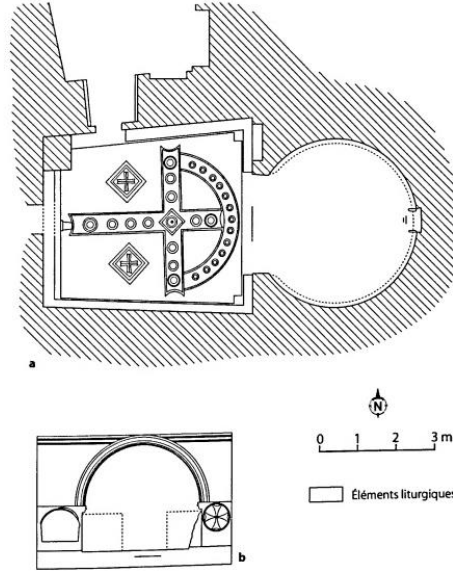

Resim 3.60. Üç Haçlı Kilise, Naos, Tavan Süslemesi

(Ousterhout, 2019: 87)

Günümüzde tahrip olmuş olan apsis yarım daire şeklinde düzenlenmiştir ve yarı daire biçimli kemer ile naos'a açılmaktadır (Jolivet-Lévy, 1991: 31). Apsiste oluşan tahribattan dolayı doğuda oluşan yarıktan kiliseye giriş sağlanabilmekte olup yapının batıdaki orijinal girişinden geriye yalnızca zemin isleri kalmıştır (Lemaigre Demesnil, 2010: 37).

Haçlı Kilise, Kızılcukur Vadisinin tabanından yükselen konik oluşumun kuzey yüzüne oyulmuştur. Yerden birkaç metre yüksekte kazılmış olan Kilisenin girişinde kemerli bir sundurma ve onun önünde ise yamuk bir kapalı alan bulunmaktadır. Bu mekânın doğu ve güney duvarında birer *arcosolium* bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 47-48). Kilise tek nefli olup, yaklaşık 5,4 x 4,8 m. ölçülerindedir (Çizim 3.39.). Nefin doğu duvarı batı duvarından daha geniştir ve naosun kuzeybatı köşesinde bir kaya kütlesi bulunmaktadır. Batı duvarda iki açıklık bulunmaktadır (Thierry, 1994: 245; Lemaigre Demesnil, 2010: 48). Nefi kısmen çevreleyen sekilerin içerisine kazılmış kurnalar yakın tarihli olup güvercin yumurtasına yönelik oluşturulmuştur (Thierry, 1994: 246).

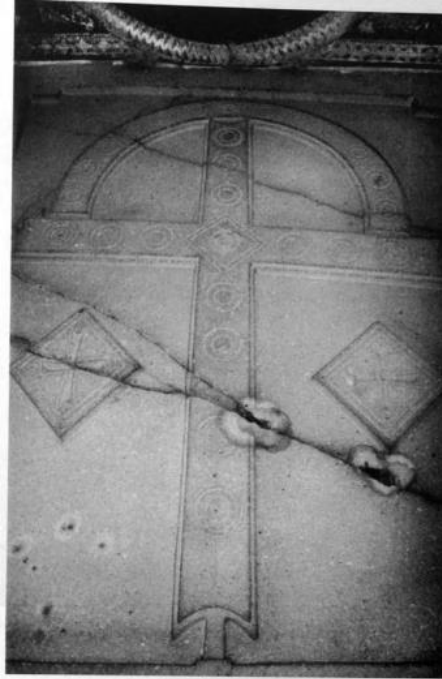

Çizim 3.39. Haçlı Kilise a. Plan, b. Doğu Duvar Cephesi

(Lemaigre Demesnil, 2010: 191)

Yapının Erken Dönem özellikleri gösteren mimari unsuru nefi kaplayan tavanında bulunan kemerli bir Latin haçı motifi ve bu haçın kuzey ve güneyine yerleştirilmiş

eşkenar dörtgen içerisindeki Yunan haçı motiflerini içeren kabartmalardır (Resim 3.61.). Zelve 6 Numaralı Kilise'nin tavanında bulunan büyük haç kabartması ile benzer özellikteki düzenlemenin kemer kısmı doğuya gelecek şekilde düzenlenmiş haçın batı tarafında küçük bir kaide kısmı bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 88; Thierry, 1994: 246). Kabartmanın batıya uzanan haç kolu doğuya uzanan haç kolundan daha uzundur. Haç merkezinde silmeler ile detaylandırılmış eşkenar dörtgen içine yerleştirilen daire bulunurken doğuya uzanan kolda iki, batıya uzanan kolda dört kuzey ve güney kollarda ise üçer adet yuvarlak bulunmaktadır. Kemerin içinde ise on üç adet yuvarlak yerleştirilmiştir. Büyük Haç kabartmasının iki yanında bulunan Eskenar dörtgen haç kabartmaları Zelve 4 No.lu kilisesinin ana nefinde doğu duvarındaki yan haçlar ile benzerlik göstermektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 49). Thierry yapının girişinin savunma amaçlı düzenlendiğini belirtmekle birlikte tavanda bulunan kabartma detaylarını göz önünde bulundurarak yapının ilk yapım evresini Arap akınları ve İkonoklazm Dönemi'ne yani 7. yüzyıl sonu ile 10. yüzyıl başına tarihlendirmektedir (Thierry, 1994: 246). Lemaigre Demesnil tavan kabartma detaylarını erken Hıristiyanlık Dönemine tarihlendirirken doğu duvarın güneyine yerleştirilen daire içerisindeki Malta Haçı motifini İkonoklazm Dönemine tarihlendirmektedir (Lemaigre Demesnil, 2010: 49).

Resim 3.61. Haçlı Kilise, Naos, Tavan Süslemesi

(Lemaigre Demesnil, 2010: 257)

Kilisenin büyük ve geniş apsis naos bölümünden iki basamak yükseltilmiştir. 3 m. derinliğinde ve 2 m. genişliğindeki apsis, yarım daire şeklinde düzenlenmiştir. Apsis duvarını çevreleyen bir seki, sırt kısmı düz, silmelerle detaylandırılmış ve kemerli niş şeklinde düzenlenmiş bir tahtla kesintiye uğramaktadır (Thierry, 1994: 245-246) (Resim 3.62.). Sunak günümüze ulaşmamıştır. Apsis içerisinde Vaftizci Yahya Kilisesine benzer bir çukur bulunmaktadır ancak bu çukurun yakın tarihli olduğu düşünülmektedir (Jolivet-Levy, 1991: 50; Lemaigre Demesnil, 2010: 48).

Resim 3.62. Haçlı Kilise, Apsis Koltuk Düzenlemesi

Çekim: H. Sena Akyazı, 2018

Apsis içerisindeki ayırt edilmesi zor haç kazımlarının üzeri resim programı ile örtülmüştür. Doğu duvarda da resim programı görülebilmektedir. Naos'un doğu duvarının kuzeyinde bir adet niş bulunmaktadır (Thierry, 1994: 245-246). Thierry, kilisenin apsis süslemesi ikonografisine göre arkaik grupta sınıflandırıldığını ve kilisenin İkonoklastik Dönem'de kazıldığını belirtmiş, duvar resimlerini 10. yüzyıla tarihlendirmiştir (Thierry, 1994: 254; Thierry ve Thierry, 1964: 254).

3.7. Soğanlı Vadisi

Soğanlı vadisinde bulunan Bizans yerleşimleri Vadi girişinin güneyinde, batıya ve kuzeye uzanan vadi kollarının birleştiği yerde bulunmaktadır (Ek 11.). Antik Soandos yerleşimi, Orta Bizans Dönemi özellikleri göstermekle birlikte tarımsal yerleşim özellikleri taşımaktadır. Kaya kütlelerinde vadi kollarına uzanan alanlarda bulunan

düzensiz mekanlar çok katlıdır (Ousterhout, 2019: 384). Vadide dağınık olarak konumlan 9 adet şarap işliğı tespit edilmiştir ancak vadi yerleşiminin uzun süreli iskanından dolayı bu işliklerin tarihlendirilmesi yapılamamaktadır (Güneri, 2013: 120,122). Soğanlı Vadisi hakkında yazılmış bir dönem kaynağı bulunmamaktadır. Yerleşimin Geç Antik Çağ'a kadar uzandığını gösteren tek yapı Ak Kilise'dir. Kilise'nin iki vadinin kesişim noktasında, yukardaki konumu nedeniyle yerleşimdeki topluluğa hizmet eden bir köy kilisesi olduğu düşünülmektedir. Kilisenin bulunduğu yerin arkasında vadi kollarında ve Balık Vadisinin bulunduğu yere doğru uzanan köy evleri gibi verileri bu yerleşimin bir Bizans köyü (khorion) olduğunu göstermektedir (Karaca, 2019: 251-52, 273, 296).

Rodley, Kilise çevresinin inziva yeri olarak kullanılmış olabileceğini aktarmıştır (Rodley, 1985: 226). Ousterhout, kilise yapısının doğusunda bulunan kaya mezarlarından yola çıkarak, burada kaya oyma bir Bizans yerleşimi olabileceği ve yapının bir cemaat kilisesi işlevi görmüş olabileceğini aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 74) (Resim 3.63.).

Resim 3.63. Soğanlı Vadisinde Bulunan Ak Kilise Kalıntıları

(Rott, 1908: 133)

Resim 3.64. Ak Kilise Dış Apsis Düzenlemesi

(Ousterhout, 2019: 75)

Ak Kilise'den günümüze yalnızca parçalar ulaşmıştır (Yırşen, 2022: 114) (Resim 3.65.). Yapının Jerphanion tarafından kayıt altına alındığı dönemde oldukça tahrip olmuş halde olduğu bilinmektedir (Jerphanion, 1925: 40). Ak Kilise ismi yapı duvarlarını oluşturan sert tuf bloklarının beyaz renginden dolayı verilmiştir (Rott, 1908: 132). Restle yapının 6. yüzyıl başlarına tarihlenebileceğini aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 74; Restle, 1979: 171).

Düzgün kesme taş ile inşa edilmiş yapının iç ölçüleri Hans Rott tarafından 10,8 x 5,3 m. olarak verilmiştir (Rott, 1908: 133). Yapı günümüze ulaşmadığından araştırmacılar literatüre kaydedilmiş bilgiler üzerinden aktarım yapmaktadır ve yapının üst örtüsü konusunda kesin bilgi edinilememektedir. Jerphanion, yapı duvarlarının tonoz için zayıf olduğunu belirtmiş, Rott ise bir iz göremediğini belirtmiş ancak moloz külesinin ve duvar kalınlığının tonoz örtüyü işaret ettiğini belirtmektedir. Restle ise Jerphanion'un çektiği fotoğrafta görülen kuzey duvar örgüsünden yola çıkarak yapının tonoz ile örtülü olamayacağını, düz ahşap tavan ile örtülü olabileceğini öne sürmüştür (Jerphanion, 1925: 41/1; Rott, 1908: 133; Restle, 1979: 25; Ousterhout, 2019: 74).

Resim 3.65. Ak Kilisenin Bulunduğu Yer

(Karaca, 2019: 395)

Doğu'da naos bölümünden bir kemer ile ayrılan apsis içten at nalı biçiminde yarım kubbe ile örtülü, dıştan ise beş cephelidir (Ousterhout, 2019: 74). Jerphanion'un çektiği fotoğrafta görülebilen tek pencere açıklığı apsisin doğu duvarında alçak şekilde konumlandırılmıştır (Restle, 1979: 25; Jerphanion, 1925: 41). Rott, apsis kemeri üzerinde madalyon içinde haç kabartması olduğunu ve apsis kubbesinin içinde konumlandırılmış freskoda aziz heyeti arasında Pantokrotor İsa tasvirinin olduğunu belirtmiştir (Rott, 1908: 133; Restle, 1979: 26) (Resim 3.66.). Apsisin dış cephesinde iki adet üç kademeli friz bulunmaktadır. İki alt kademe frizleri düz silme şeklinde düzenlenmişken üst kademe testere dişi sırası ile detaylandırılmıştır (Yırşen, 2022: 117; Ousterhout, 2019: 74) (Resim 3.64.).

Resim 3.66. Ak Kilisenin Kalıntıları, Kuzeydoğuya Bakış

(Restle, 1979: Tafeln 10)

3.8. Başköy (Ortaköy) ve Güzelöz (Mavrucan) Köyü Çevresi

Kayseri ilinin Yeşilhisar ilçesinde yer alan Başköy ve Güzelöz yerleşimlerinin bulunduğu, Mavrucan Dere ya da Baş Dere olarak anılan vadinin, 20. yüzyıl başlarında Türkler tarafından Dereköy, Rumlar tarafından ise Potamia adıyla anıldığı bilinmektedir. Potamia vadisi, Orta Çağ'da ve öncesinde önemli bir kavşak noktasını oluşturmaktadır. Buna göre vadiye ulaşan yollar, güneyinde Soğanlı (Soandos) ve Yeşilhisar (Kyzistra), batıda Derinkuyu (Malakopea) ve Aksaray'ı (Kolonea), kuzeyinde ise Ürgüp (Agios Prokopios), Mustafapaşa (Sinastos), Taşkınpaşa (Tamissos) ve Şahinefendi (Sobessos'u) yerleşimleri ile bağlantılıdır (Peker ve Uyar, 2014: 514; Hild ve Restle, 1981: 231) (Ek 12.).

Başköy ve Güzelöz yerleşim çevresinde yapılan araştırmalarda Bizans Dönemine ait yapılar ile karşılaşmıştır. Nilüfer Peker ve Tolga Uyar tarafından yapılan yüzey araştırmalarında Geç Antik Çağ'a tarihlenen bir kilise literatüre kazandırılmış, kiliseler, zirai yapılar ile ilgili keşifler ve durum tespitleri gerçekleştirilmiştir.

Bölgenin tarım yerleşimi olduğuna işaret eden mekanlar Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir. Güzelöz yerleşiminde tespit edilen toplam 15 şarap ışığı bulunmaktadır. Bu ışıklar ile bağlantılı olarak üzüm bağları ve drenaj kanalları ile yerleşimin tarımla ilgilene Bizans yerleşimi olduğu ve yerleşim tarihinin Geç Antik

Çağ'a uzanmış olabileceği önerilebilir. Mavrucan Dere'de, biri üzüm işlikleri ve olası bağın konumlandığı yamaçta ve diğeri vadinin doğu yamacının eteklerinde su kanalları ve olasılıkla su biriktirme alanları olarak kullanılmış olan kaya odalar bulunur (Peker, 2021: 58-59) (Resim 3.67.).

Resim 3.67. Güzelöz, Doğu Yamaçtaki Su Kanalı

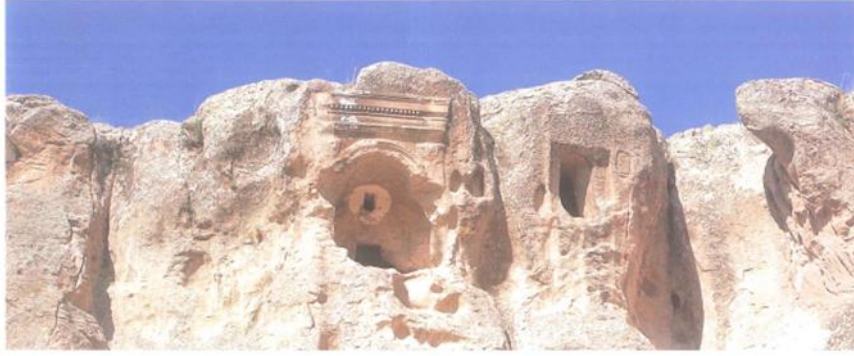
(Peker, 2021: 59)

Güzelöz yerleşimini ortasından kesen ana yolun yamacında kaya oyma Helenistik ve Roma Dönemi mezarları bulunmaktadır (Resim 3.68.). Zarif cephelere sahip bu mezarların ölçüleri küçük olmakla birlikte basit şekilde düzenlenmiştir. Bu mekanların konumları, Via Appia'da (Appia Yolu) bulunan anıt mezarların konumları gibi bir Roma geleneği olarak görülebilir (Ousterhout, 2019: 476). Benzer bir örnek küçük Asya'nın Roma Dönemi'ndeki en önemli kentlerinden olan Hierapolis'in (Pamukkale) nekropolis'i konumu için de verilebilir. Mezar mekanlarından birinin girişinde anıtsal antik mezar cephe düzenlemesi örneği olarak korniş ve saçak detaylandırmaları görülebilmektedir (Thierry, 2002: 237/ mikrofilm 3) (Resim 3.69.).

Resim 3.68. Güzelöz Yerleşimi, Nekropol

(Ousterhout, 2019: 477)

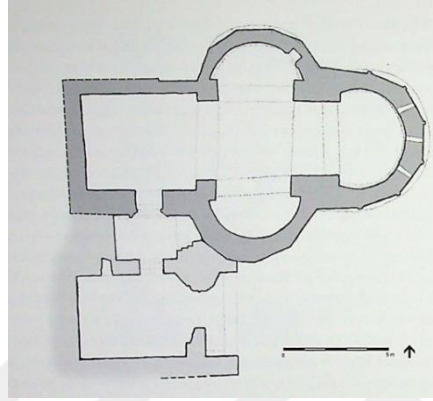

Resim 3.69. Güzelöz Yerleşimi, Anıt Mezar

(Thierry, 2002: Planche en couleurs 32)

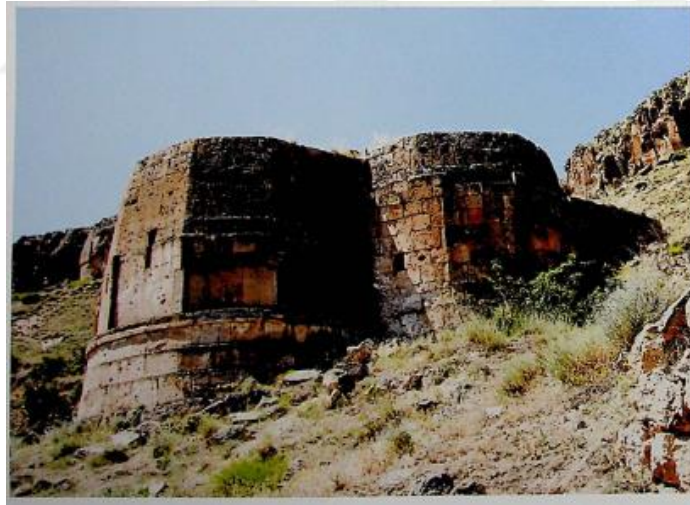
Bölgedeki yerleşimin kagir kiliseler ile başladığı ve bu yapıların çevresinde geliştiği düşünülmektedir. Güzelöz’de bulunan Aziz Georgios Kilisesi, 1907 yılında Rott ve Gregoire tarafından ziyaret edilmiş ve köy Aziz Georgios’un doğduğu yer olarak tanımlanmışlardır ancak bu bilgi doğrulanmamaktadır. Yapı detaylı şekilde incelenmemiş, özgün biçiminin nasıl olduğu açıklık kazanmamıştır ancak Erken Hıristiyanlık Dönemi’nde üç yapraklı yonca (trikonkhos) planlı yapıların bulunduğu bilinmektedir (Çizim 3.40.) (Resim 3.70.). 14 x 8,2 m. iç ölçülerine sahip yapı Paolo Cuneo tarafından Erken Hıristiyanlık Dönemi’ne tarihlendirilse de Restle yapıyı 13. yüzyıla tarihlendirmektedir. Nilüfer Peker ve Tolga Uyar tarafından yürütülen araştırmalarda naos bölümünde görülen üç sıra tabakasının en üst katmanı 13. yüzyıla tarihlendirilmiş dolayısıyla yapının bu tarihten daha erken yapıldığı sonucuna

ulaşmıştır. Kilise duvarlarının alt kısımlarından yola çıkarak yapının Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmesi uygun bulunmuştur (Peker ve Uyar, 2011: 252; Ousterhout, 2019: 151). Bununla birlikte Orta Bizans yapısının temel seviyesine yakın taş sıralarının düzgünlüğü yapının ilk evresinin Orta Bizans'tan daha öncesine uzanma ihtimalini de akla getirmektedir.

Çizim 3.40. Güzelöz'de bulunan Aziz Georgios Kilisesi, Plan

(Ousterhout, 2019: 150)

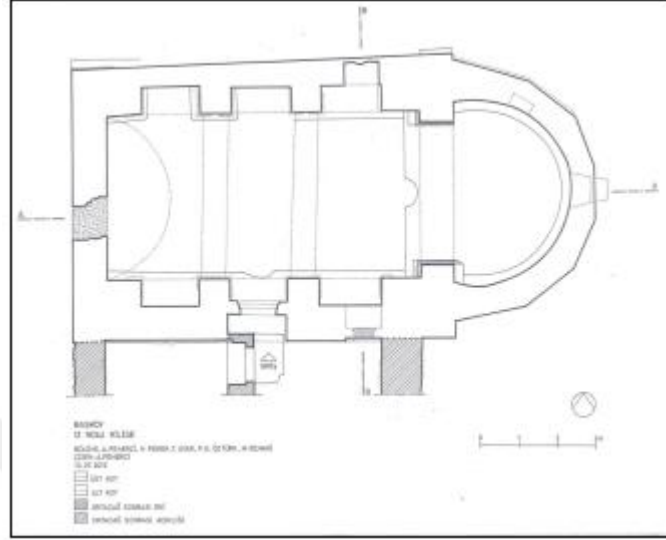

Resim 3.70. Güzelöz'de bulunan Aziz Georgios Kilisesi, Kuzeydoğu Yönünden Bakış

(Ousterhout, 2019: 150)

Bir başka Erken Dönem özelliklerine sahip kilise Başköy'de yerleşimin içinde bir evin samanlığı olarak kullanılmakta olup özgün adı bilinmemektedir. Nilüfer Peker ve Tolga Uyar'ın yaptığı araştırmalarda literatüre kazandırılan yapı Başköy 12 Numaralı Kilise olarak adlandırılmıştır. Günümüzde yapının mevcut olan tek nefli plan düzenlemesinden dolayı kilise tarafımızca tek nefli kiliseler grubuna dahil edilmiştir.

Kilise'nin dikdörtgen naos bölümü 4 x 8 m. ölçülerindedir (Peker ve Uyar, 2014: 110; Yırşen, 2022: 119) (Çizim 3.41.).

Çizim 3.41. Başköy 12 Numaralı Kilise Planı

(Peker ve Uyar, 2014: 114)

Resim 3.71. Başköy 12 Numaralı Kilise Apsisi

(Peker ve Uyar, 2014: 115)

Yapılan araştırmalarda yapının üç yapım evresi olduğu düşünülmektedir. Yapının içten yarım daire dıştan beş cephe ile çevrelenmiş apsisinin ilk yapım evresine ait olabileceğini aktaran Peker ve Uyar, naos bölümünün ilk evrede daha geniş olabileceğini belirtmiştir (Resim 3.71.). Erken Döneme ait olan ve benzer mimari plan özelliklerine sahip kagir kilise örnekleri ile bağlantılı olarak Başköy 12 numaralı

kilisenin 4. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilebileceği önerilmiştir. Yapının ikinci yapım evresinde boyutlarının küçültüldüğü, üçüncü yapım evresinde ise kemerin dıştan duvar ile kapatılarak tek nefli hale getirildiği düşünülmektedir. Yapının güney ve kuzey yönünde bulunan günümüz sivil yapıları, kilisenin ilk yapım evresi ile ilgili plan özelliklerini gizlemektedir (Peker ve Uyar, 2014: 110-111). Günümüzde güney duvarda bulunan kapı girişinin geç tarihli olduğu düşünülmektedir (Yırşen, 2022: 120).

3.9. Özkonak Kompleksi

Özkonak köyünün yaklaşık 2 km. güneybatısında, İdiş Dağı'nın ilk kayalık çıkıntılarında bir vadinin dibinde Venasa yerleşiminin dışında konumlanan kompleks Belha Manastırı olarak da anılmaktadır. Kaya oyma mekanlardan oluşan yapının kilisesi 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Thierry, ilgili yayınında Özkonak Kompleksinin birçok mekândan oluşan manastır yerleşimi olduğunu aktarmıştır ancak Ousterhout, Kilise hariç olmak üzere, kompleksin manastır olduğuna işaret edecek herhangi bir unsur bulunmadığını aktarmaktadır (Resim 3.72.). Cooper ve Decker bu kompleks planının seçkinlere ait konutlara benzediğini ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilebileceğini aktarmıştır (Thierry, 1987: 40-45; Cooper ve Decker, 2012: 188-189; Ousterhout, 2019: 365).

Resim 3.72. Özkonak Kompleksi. Avludan Kabul Salonuna Bakış

(Thierry, 2002: Planche en couleurs 26)

Girişin doğusunda bulunan ve ikincil kazılar ile değiştirilmiş uzun bir oda bulunmaktadır. Bu odanın ahır görevi görmüş olabileceği düşünülmektedir (Cooper ve Decker, 2012: 190). Kompleksin güneydoğu köşesinde bulunan orijinal giriş ile avluya ulaşılmaktadır. Avlunun kuzeyinde günümüzde restore edilmiş olan doğu batı doğrultuda uzanmış, revaklı bir portiko bulunmaktadır. Tonozla örtülmüş bu alanın arkasında, uzun ve yüksek şekilde oluşturulmuş, kuzey güney doğrultuda beşik tonoz ile örtülmüş kabul salonu bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 364). Salonun girişi, iç mekânı aydınlatmaya yardımcı olan kemerli bir pencereye sahiptir. Salonun batısında bulunan tonozlu bir tünel ile ikinci katta bulunan mutfağa ulaşılmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 14). Mutfahın dikkat çekmeyecek şekilde konumlandırılmış olmasının yanında Kabul salonu ile olan bağlantısı dikkat çekicidir. Mutfak bölümünün yapının ilk yapım evresinde yerleştirildiği düşünülmektedir (Cooper ve Decker, 2012: 190-191) (Çizim 3.42.).

Çizim 3.42. Özkonak Kompleksi, Plan

(Cooper ve Decker, 2002: 189)

Portiko'nun doğusuna yerleştirilmiş 8,1 x 3,6 m. ölçülerinde, tek nefli ve kaburgalı beşik tonoz ile örtülmüş kilise bulunmaktadır (Cooper ve Decker, 2012: 190). Uzun ince şekilde düzenlenmiş nef bölümü 7,5 m. yüksekliktedir. Nefin kuzeyinde ve güneyinde derin gömme sütunlar ile oluşturulmuş karşılıklı üç kör niş bulunmaktadır. Bu düzenleme yapıya üç nefli bazilika görüntüsü vermektedir. Gömme sütunların yüzeyleri Durmuş Kadir Kilisesindeki dizayn ile benzer şekilde sütuncuklar ile detaylandırılmıştır. Niş kemerleri kalın silmeler ile süslenmiş olup kemer aralıklarına ion başlıklı sütuncuklar yerleştirilmiştir. Tonoz başlangıcının altında bantlar ile ayrılmış paneller bulunan frizli bölüm bulunmaktadır. Bantlar tonoz bölümünde de kullanılmıştır (Ousterhout, 2019: 88) (Resim 3.73.). Naosun kuzey duvarının doğu ucuna *prothesis* niş yerleştirilmiştir. Zeminden bir basamak yükseltile bema bölümü naos bölümünden alçak bir tepmlon ile ayrılmış olup, naosa ek 2,2 m. derinliğindedir. *Synthronon*'da taht bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 11). Kilise, Avcılarda bulunan Durmuş Kadir kilisesi ile benzerlikleri nedeniyle 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Ousterhout, 2019: 88).

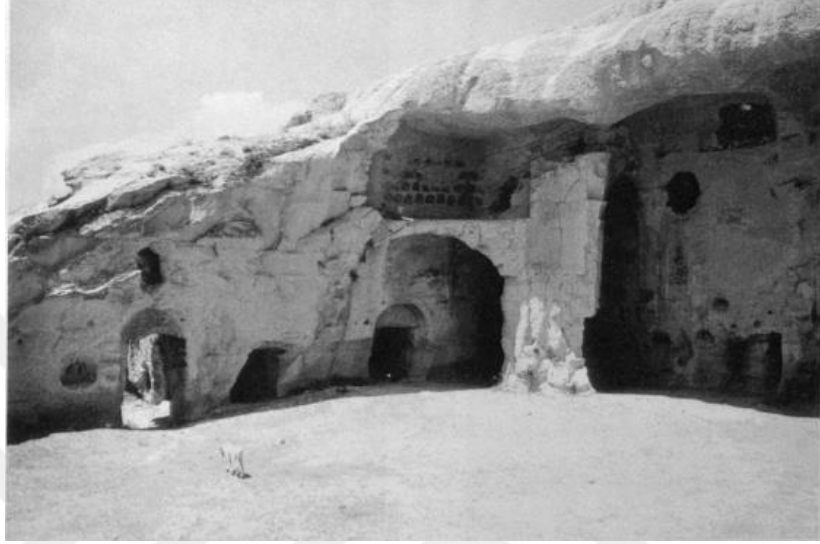

Resim 3.73. Özkonak Kompleksindeki Kilise Naos, Kuzeybatıya Bakış

(Lemaigre Demesnil, 2010: 228)

Avlunun doğusunda, kilisenin güneyinde bulunan odanın ne amaçla kullanıldığı anlaşılamamıştır. Avlunun batısında ise doğu batı doğrultuda, paralel olarak

yerleştirilmiş, iki uzun dikdörtgen mekân bulunmaktadır. Bu mekanların hane halkına hizmet ettiği, kadınlara ve erkeklere ait ayrı odalar olduğu düşünülmektedir. Büyük boyutlu bu odalar yaklaşık olarak 11 x 4 m. ölçülerindedir (Cooper ve Decker, 2012: 190) (Resim 3.74.).

Resim 3.74. Özkonak Kompleksi, Avludan Paralel Düzenlenmiş Odalara Bakış
(Lemaigre Demesnil, 2010: 227)

İkinci katta bulunan küçük odaların durumu kesin olarak bilinmese de bu odaların bağlantılı olmaması sebebiyle hizmetli mekanları, depo veya yardımcı işlevler için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu odaların özenli bir şekilde süslenmediği görülmektedir (Cooper ve Decker, 2012: 191).

Ana mekanların bulunduğu büyük avlulu seçkin kompleksi ile aynı tepe oluşumuna oyulmuş, yamacın batısında yüksekte konumlandırılan ilkel bir avlu ile bu avluya bitişik birden fazla yemliği bulunan iki ahır bulunmaktadır. Bu mekanların kuzeyinde, aynı kaya oluşumunda bulunan iki apsisli bazilikal planlı bir kilise ve bağlantılı olduğu düşünülen iki mezar bulunmaktadır. Kilise ve mezarların daha sonraki dönemlerde oluşturulduğu düşünülmektedir (Cooper ve Decker, 2012: 191-192).

Cooper ve Decker, kompleksin bu özel düzenlemesinin Kapadokya Bölgesi'ndeki elit konutları için bir şablon özelliği taşıdığını belirtmektedir. Kapadokya'nın Roma eyaleti haline gelmesi ile bölgeye gelen seçkinlerin köklü kültürel beklentileri ve

bölgenin doğal özelliklerinin birleşimi, Geç Antik Çağ sürecinde yöreye has elit yerleşim düzenlemelerinin oluşmasına sebep olmuş olmalıdır (Cooper ve Decker, 2012: 193-193).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEKİL YAPILAR

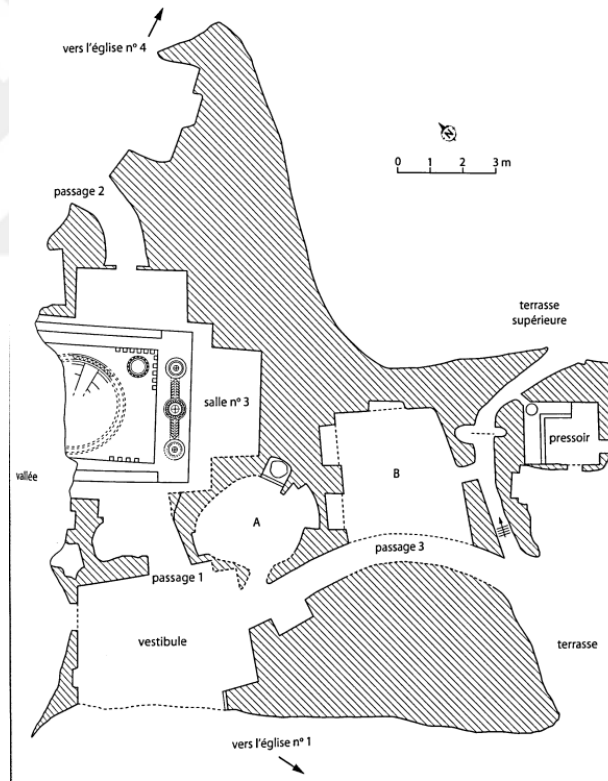
Kapadokya Bölgesi'nde bulunan Geç Antik Çağ yapılarının bir kısmı döneme ait yerleşim izlerinin günümüze ulaşmadığı veya tamamen yerleşim yerlerinden uzakta konumlandırılmıştır. Yapıların tarihlenebilmesi için bölgenin yerel dönem özelliklerinin süsleme, mimari üslup, kagir yapıların yapım teknikleri, kaya oyma mekanların yontma teknikleri ve dekorasyon özellikleri ile bir bütün oluşturması önemlidir.

Bu bölümde ele alacağımız ve tekil olarak nitelendirdiğimiz yapıların bağlamlarının bugüne kadar yapılan araştırmalarda tam olarak ortaya konulamamış olduğunu görmekteyiz. Bu yapılar geniş Kapadokya peyzajına dağılmış ve izole anıtlar mıydı? Yoksa yakın veya uzak çevrelerindeki çoğu zaman bugüne ulaşmamış arkeolojik ve sosyal kontekstin birer parçası mıydılar? Bu sorulara kesin yanıtlar vermek her ne kadar mümkün gözükmesede ilerleyen paragraflarda Kapadokya kırsalındaki hem kagir hem de kaya oyma tekil örnekler üzerinden bazı olasılıklar tartışılacaktır.

Bölgedeki sivil halkın kullandığı kagir mekanların büyük çoğunluğu günümüze neredeyse sadece temel izleri ile ulaşmış veya tamamen yok olmuştur. Kayaya oyulmuş mekanlar ise, kagir yapılardan daha uzun süre ayakta kalabildiklerinden, bu alanlar birçok kez farklı amaç için kullanılmış, bu nedenle değişim ve dönüşümlere uğramış ve sivil mimari alanındaki mekanlar hakkında kesin bilgi edinmek zorlaşmıştır.

4.1. Ortahisar Balkanderesi Kubbeli Oda ve I Numaralı Kilise

Ortahisarda bulunan Balkanderesi Vadisinde Erken Dönem özellikleri taşıyan iki yapı bulunmaktadır. Bu yapılar birbirlerine yakın peribacalarına oyularak oluşturulmuştur ve bir manastır kompleksinin parçası olmaları muhtemeldir. Bölgede istisna olarak karşılaşılan ve günümüze ulaşan kalıntılar arasında işlevinin ne olduğunun anlaşılması mümkün olmayan ancak dönem özelliklerinin bir kısmını içinde barındıran Kubbeli Oda, Ortahisar yakınlarında Balkanderesi Vadisinde bulunmaktadır. Kaya oyma mekânın erozyon ve tahribattan dolayı yok olmuş kısımları dışında 4 m. genişliğine ve 5,25 m. uzunluğa sahiptir (Lemaigre Demesnil, 2010: 108). Ousterhout, Lemaigre Demesnil'in çalışmasında yayınladığı planın tamamen hatalı olduğunu aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 83) (Çizim 4.43.).

Çizim 4.43. Kubbeli Oda ve Aynı Kaya Kütesindeki Diğer Mekanlar, Plan

(Lemaigre Demesnil, 2010: 209)

İç mekânın kaya oyma dekorasyonu ve süsleme motifleri yapının tarihlendirilebilmesi için önem taşımaktadır. Mekânın süsleme detayları dikkat çekici ve zengindir. Yapıya bugünkü adını veren kubbenin bir kısmı tahrip olsa da merkezinden açılan

kaburgalarla detaylandırıldığı görülebilmektedir. Kubbe düz tavan yüzeyinden başlayarak oluşturulmuştur ancak merkez ekseninde değildir (Ousterhout, 2019: 83-85).

Tavan düzenlemesi tavanın düz olan kısmına geçişi sağlayan girintiler ile kademelendirilmiş silmeler ve testere dişi sırasıyla detaylandırılmıştır (Resim 4.75.). Testere dişleri ve silmelerin arasındaki boşlukların bir kısmında altı köşeli rozetler, palmiye ve stilize edilmiş ağaç motifleri ve çeşitli haç motifleri bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 108). Bazı testere dişleri haç şeklinde oyulmuşken bazılarının içerisinde haç motifi kazınmıştır. Yavan düzenlemesinin batı tarafında günümüze iki tanesi ulaşan üç madalyon, süsleme şeridi ile birbirlerine bağlanmıştır ve içinde haç motifi bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 85).

Resim 4.75. Kubbeli Oda, Güney Yönüne Bakış

(Ousterhout, 2019: 84)

Odanın kuzey, güney ve doğu duvarlarında *arcosolium*'ları andıran büyük, kemerli girintiler bulunmaktadır. Kemerlerinin üzeri ince silmeler ile detaylandırılmıştır. Kuzeyde bulunan girintinin duvarına dikdörtgen bir açıklık yapılmış bu odayı başka bir odaya bağlayan geçit yerleştirilmiştir (Lemaigre Demesnil, 2010: 109). Güney duvarlardaki girintinin üzeri yarım daire şeklinde düzenlenmiştir. Bu girintinin yanında bulunan payenin üzerinde aşağıda zikzak motifi ile çevrelenmiş içi günümüzde boş olan bir çelenk bulunurken, yukarıda kabartma şeklinde oluşturulmuş muntazam bir palmiye ağacı motifi bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 85) (Resim 4.76.). Doğu duvarda bulunan girintinin içerisinde büyük silmeli çerçevesi

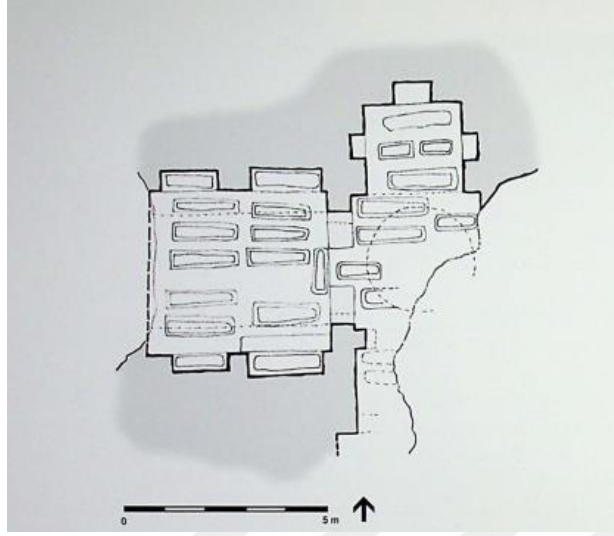
olan madalyon içerisinde haç kabartması, bu haçın merkezinde ise yine yivli bir çerçeve ve haç kazıması bulunur (Lemaigre Demesnil, 2010: 110).

Resim 4.76. Kubbeli Oda, Güneybatı Yönüne Bakış

(Lemaigre Demesnil, 2010: 288)

Balkan Deresi Vadisinin girişinde yer alan yüksek bir külahın tabanına kazılmış kısmen yıkık durumdaki bir başka yapı ise I Numaralı Kilise adıyla bilinen serbest haç planlı kilise bulunur (Thierry, 2002: 246/ mikروفilm 12) (Çizim 4.44.). Yapı 5. yüzyıl gibi erken bir tarihe işaret eder. Merkez karesinde bulunan kubbe kagir kiliselerde görülenin tersine taşıyıcısız olarak doğrudan tavana kazılıdır (Lemaigre Demesnil, 2010: 107). Serbest haç planlı kilisenin girişi, doğudaki apsis bölümü ve güney transept büyük oranda yok olmuştur. Nefin günümüze kalan boylamasına uzunluğu 5,4 m. genişliği enine 4,1 m.'dir. Kuzey haç kolu bir beşik tonozla örtülü olup Güney haç kolu ve transept karesi alçak düz tavana sahiptir. Nefin her iki yan duvarında ikişer tane *arcosolium* mezar bulunmaktadır, Nef ve transept karesi, alçak, geniş bir *parapet* ile birbirinden ayrılmıştır ve kuzey transeptin her bir duvarında bulunan geniş bir nişler, oturak olarak yorumlanmaktadır (Ousterhout, 2019: 101,104).

Çizim 4.44. Balkan Deresi Vadisi, I Numaralı Kilise, Plan

(Ousterhout, 2019: 102)

Yapı boya ile oluşturulmuş süslemelere sahiptir. Bu süslemeler kubbeli transept karesinde ve güney transept'te bulunmaktadır. Süslemeler tavanda ve duvarlarda bölümlere ayrılmış şekilde farklılıklar göstermektedir. Kuzey transeptin günümüze ulaşan tavan kısmında, farklı renklerde oluşturulmuş (kırmızı, sarı, yeşil, beyaz) beş iplikli geçme ile çevrelenen rozetler içerisinde taçyapraklar bulunurken, boş alanlar haç içerisinde dört taç yaprak ile detaylandırılmıştır. Korniş kısmı üstte ve altta farklı düzenlenmiştir. Üst kısım, Helenistik Dönem süslemesi olan ve kırmızı ve sarı renklerde oluşturulmuş palmet süslemelerinin aralarından çıkan sarı renkli deniz kabuğu süslemesi ile oluşturulmuş bir firiz şeklindedir. Kornişin alt kısmında iki boyutlu etkisi veren zikzak şeritleri görülebilmektedir. Kubbe çevresinde ağırlıklı olarak bitkisel süsleme kullanılmıştır. Kubbeyi çevreleyen bordür ince gövdeli asma salkımları ve yaprakları gerçekçi şekilde dağınık olarak betimlenmiştir. Bu süslemeler dışında küçük birçok geometrik ve bitkisel detay bulunmaktadır (Thierry, 2002: 246/ mikrofilm 12) (Resim 4.77.).

Resim 4.77. Balkan Deresi Vadisi, I Numaralı Kilise, Kubbe

(Thierry, 2002: Planche en couleurs 30)

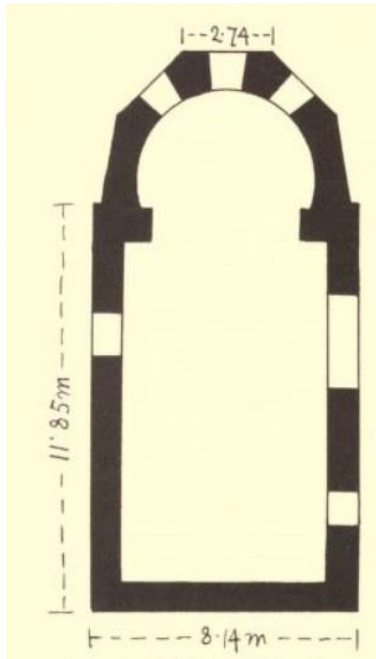
Kubbe içerisinde ise, günümüze ulaşabilmiş kısmıyla batıda önünde melekler ve havarilerle resmedilmiş olan Meryem Orans duruşundadır. İsa betimi ise doğuda tahtta oturmuş sağ elini kaldırmış halde tasvir edilmiştir. Meryem betiminin yukarısında bugün okunamayan iki uzun yazıt bulunmaktadır (Thierry, 2002: 246/ mikrofilm 12). Kubbedeki bu sahnesinin, Göğe Yükseliş tasvirin Erken Dönem versiyonu olabileceği düşünülmektedir (Ousterhout, 2019: 104). Nicole Thierry süslemelerdeki boyanın kötü durumu ve renk paletinden yola çıkarak süslemelerin Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne tarihlendirilebileceğini belirtmiştir. Yapının mimari düzenlemesi Thierry'nin verdiği bu tarih aralığı ile uyum içerisinde (Lemaigre Demesnil, 2010: 108). Yapı 6. yüzyıl veya 7. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir (Thierry, 2002: 246 /mikrofilm 12).

4.2. Hırkaköy Yedikapulu Kilisesi

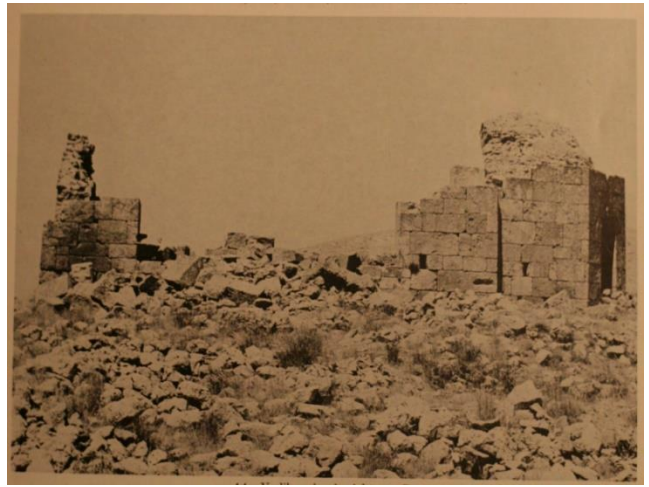
Kayseri'nin Kocasinan İlçesine bağlı Hırkaköy'de bulunan Kurşunlu Dağı'nın tepesindeki, yerleşimden uzak kilise literatürde Yedikapulu olarak geçmektedir. Yapının bu isimle anılması ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte yapıda yedi kapı

veya yedi açıklık olarak tanımlanabilen herhangi bir arkeolojik veri bulunmamaktadır (Strzygowski, 1903: 28; Yirşen, 2022: 104-105).

Tek nefli plana sahip yapının naos bölümü dikdörtgen formdadır. Strzygowski yapının dış ölçülerini 11,85 x 8,14 m. olarak vermektedir (Strzygowski, 1903: 28). İç ölçüleri yaklaşık olarak 11,45 x 6,5 m.'dir (Yirşen, 2022: 106) (Çizim 4.45.). Hild ve Restle yıkılmış olan üst örtünün beşik tonoz olabileceğini aktarmıştır (Hild ve Restle, 1981: 305). Duvar kalıntıları kısmen izlenebilmektedir ancak apsis yarım kubbesi dışında yapı büyük oranda tahrip olmuştur (Resim 4.78.). Apsis 3,5 m. derinliğindedir ve içten yarım daire dıştan beş cepheli olup kemerli üç pencereye sahiptir. Restle'nin ve Strzygowski'nin planında görülen üç açıklıktan biri kuzey duvarın doğusunda diğer ikisi ise güney duvarın doğusunda ve batısında bulunmaktadır. Restle güneyde bulunan iki açıklığın pencere işlevi görmüş olabileceğini aktarırken, Strzygowski bu açıklıklara merdiven ile ulaşılabilceği görüşündedir (Restle, 1979: 27; Strzygowski, 1903: 28; Yirşen, 2022: 106-107). Restle yapının güneyinde bulunan ve neredeyse tamamen yıkılmış bir eklentiden bahsetmekte ve bu eklenti ile birlikte kalıntıların küçük bir manastır yerleşiminin parçası olabileceğini aktarmaktadır (Restle, 1979: 27; Hild ve Restle, 1981: 305).

Çizim 4.45. Yedikapulu Kilisesi, Plan
(Strzygowski, 1903: 28)

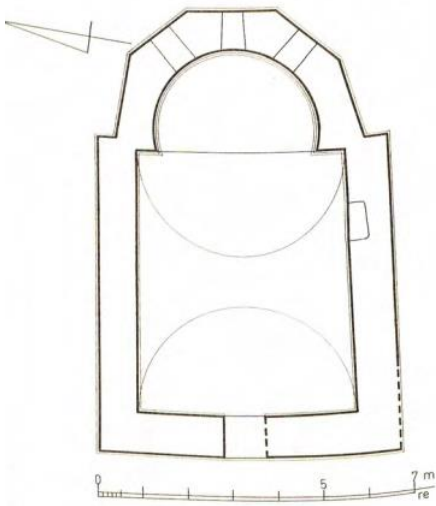

Resim 4.78. Yedikapulu Kilisesi, Güneyden Bakış
(Restle, 1979: Tafeln 14)

4.3. Hasan Dağı Anatepe Kilisesi

Hasan Dağı'nın kuzey eteklerinde, Helva Dere'nin batısında yer alan Anatepe'deki kilise oldukça iyi korunmuştur. Tek nefli kilisenin iç mekânı 4,8 x 8,1 m. ölçülerindedir (Ousterhout, 2019: 74) (Çizim 4.46.). Batıda giriş kapısı, kapının üzerinde ise küçük bir pencere bulunmaktadır. Sade şekilde düzenlenmiş yapının üst örtüsü beşik tonozdur. Doğuda bulunan apsis içten hafif at nalı dıştan ise beş cepheli şekilde düzenlenmiştir. Nicole ve Michel Thierry, yapıda kullanılan bu apsis düzenlemesini 5. yüzyıl başına tarihlendirmektedir (Thierry ve Thierry, 1963: 20). Apsis duvarlarının orta üç cephesinde, yuvarlak kemerli üç küçük pencere bulunmaktadır. Orta pencerede bulunan küçük gözün rölikler için kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Yapıda süsleme olarak, apsinin dış cephesindeki pencerelerin üzerinden geçen dış sırası kullanılmıştır (Resim 4.79.). Yapı 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmekte, etrafında başka bir yapı kalıntısı gözlemlenmediği için anma kilisesi olarak yapıldı düşünülmektedir (Restle, 1979: 23; Rodley, 1985: 226; Ramsay ve Bell, 2008: 331). Yapı daha sonraki dönemlerde restore edilmiş ve 20. yüzyıl başlarına kadar dini törenler için kullanılmıştır (Thierry ve Thierry, 1963: 21).

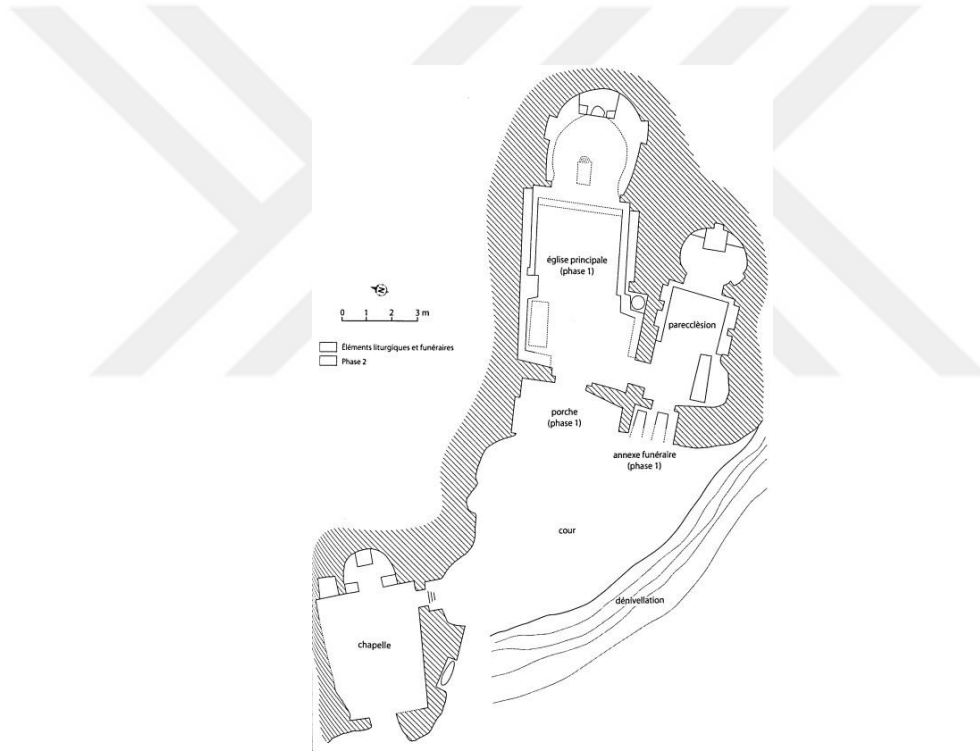
Çizim 4.46. Anatepe Kilisesi, Plan
(Restle, 1979: Plane 3)

Resim 4.79. Anatepe Kilisesi, Güneyden Bakış
(Restle, 1979: Tafeln 2)

4.4. Ürgüp Susam Bayırı Pancarlık Kilisesi

Ürgüp'ün güneyindeki Susam Bayırı Vadisi'nin yamacında, yüksek bir yere kazılmış olan mekanlar yeterli şekilde incelenmemiştir. Bu mekanlar dışında kuzey doğuda bulunan Pancarlık kilisesinin ilk yapım evresi Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Jolivet-Levy, 1991: 220; Lemaigre Demesnil, 2010: 102). Kiliseye en yakın yerleşim yeri Sinasos ve Ortahisardır. Kilisenin yakın çevresinde ve alt kısmında bulunan mekanlar yapı ile birlikte incelenmemiştir. Kesin bir veri olmamakla birlikte bu yapılar ile kilisenin bir manastıra ait olabileceği değerlendirilebilir (Çizim 4.47.).

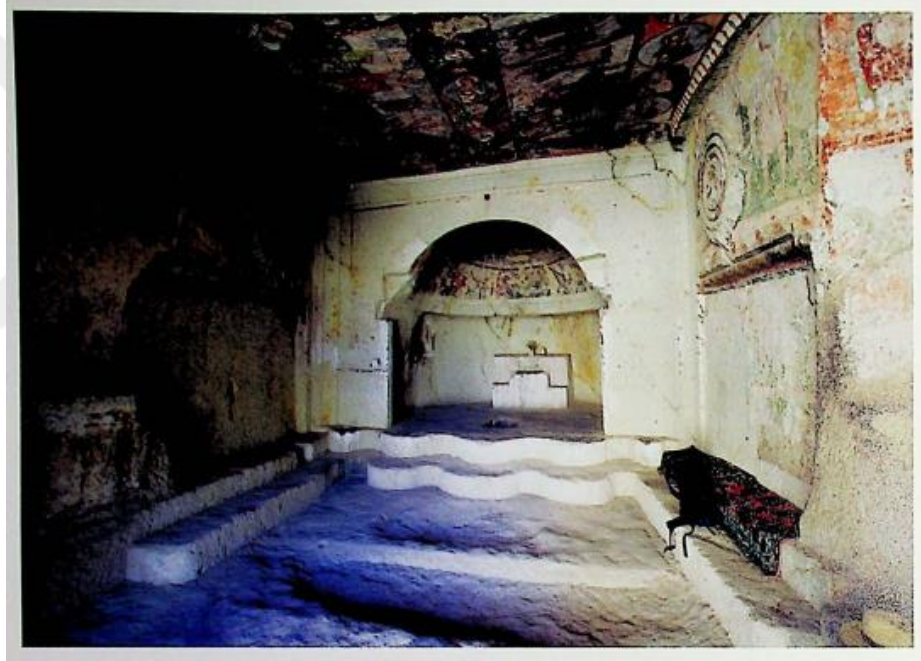
Çizim 4.47. Pancarlık Kilisesi ve Çevresindeki Mekanlar, Plan

(Lemaigre Demesnil, 2010: 207)

Tek nefli yapı kabaca oyulmuş dikdörtgen bir naosa sahiptir, tavanı düzdür (Jolivet-Levy, 1991: 219; Jerphanion 1936: 22) (Resim 4.80.). Yapının iç mekân boyutları değişiklik göstermekte olup nef, en geniş yerde, yaklaşık olarak 7,1 x 5,5 m. ölçülerindedir. Doğuda bulunan alanda dalgalı basamak şeklinde düzenlenen yükselti 19. yüzyıla aittir. Kilisenin 9. ve 10. yüzyılda boyandığı ve değişikliklere uğratılıp

litürjik donatılarını kaybettiği düşünülmektedir (Ousterhout, 2019: 90; Jolivet-Levy, 1991: 222).

Nef, doğuda ve batıda farklı şekilde detaylandırılmıştır. Ousterhout, bu alanların farklı kullanımlara hizmet etmek için farklı tasarlanmış olabileceğini aktarmıştır (Ousterhout, 2019: 90). Doğuda bulunan alan sekiler ile çevrelenmiştir ve çıkıntılı silmeler ile detaylandırılmıştır. Güney ve kuzey duvarlarda madalyonlu haç kabartması bulunmaktadır. Güney duvarın daha batısında vaftiz kurnası bulunmakta, kuzey duvarda ise yapım amacı bilinmeyen blok yükselti bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 91; Lemaigre Demesnil, 2010: 104-105; Jerphanion, 1936: 18).

Resim 4.80. Pancarlık Kilisesi, Naos, Doğuya Bakış

(Ousterhout, 2019: 90)

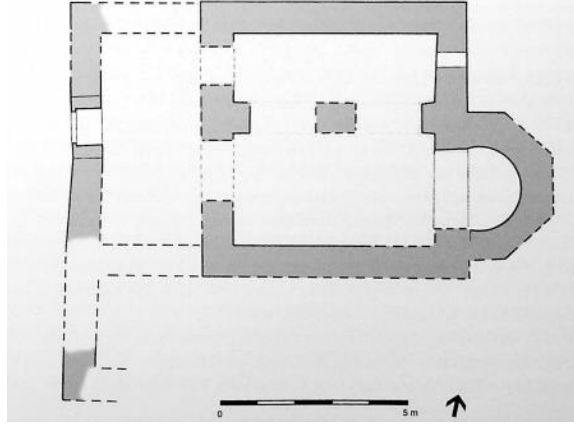
Batıda bulunan alanın narteks olabileceği düşünülmektedir (Ousterhout, 2019: 90). Bu alanın kuzey ve batı duvarlarında üst kademede küçük kemerli girinti frizi bulunmaktadır. Kuzey duvar dibinde bulunan seki, batı duvarda mezar ile sonlanmaktadır. Mezarın, yapının ilk inşa evresine ait olup olmadığı tartışmalıdır. Natalia Teteriatnikov mezarın kilise kurucusuna ait olabileceğini belirtirken, Ousterhout bu mezarın ilk evreye ait olmadığını belirtmiştir (Teteriatnikov, 1993: 157; Ousterhout, 2019: 89-90; Lemaigre Demesnil, 2010: 104).

Doğuda, *synthronon*'un merkezi ekseninde, sonraki dönemlerde oluşturulmuş sunağın önünde bulunan koltuk düzenlemesi orijinaldir. Yine merkez ekseninde zeminde küçük dikdörtgen bir bölüm kazılmıştır. Lemaigre Demesnil bu bölümün kutsal rölikler için kullanılmış olabileceğini aktarırken, Ousterhout bu bölümün kilisenin ithaf röliklerine hizmet ettiği görüşündedir. Apsis tepesinde İsa bezemesinin altında bulunan haçlı madalyon kısmen görülebilmektedir (Ousterhout, 2019: 91; Lemaigre Demesnil, 2010: 104-105).

Yapının güneyinde bulunan *parekklesion* 11. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Ousterhout, 2019: 89-90). Yapı girişinin güneyinde, *parekklesion* bölümü için kazılan kapı ile kısmen tahrip olmuş haçlı madalyonun bulunduğu bölüm, tonozlu bir mezara aittir. İki mezar yazıtı bulunmaktadır. Jerphanion, Keşiş Ioannes'in mezar yazıtında kullanılan ifadeleri Antik Çağ'ı anımsattığını belirtmiştir. Mezar eklentisinin yapının ilk evresinde yerleştirildiği düşünülmektedir (Jolivet-Levy, 1991: 222; Ousterhout, 2019: 91; Jerphanion, 1936: 19-20).

4.5. Çavdarlık'taki Kilise

Hasan Dağı'nın batı yamacında Karacaören Köyü'nün yukarısında 20. yüzyılın başlarında dahi harap Çavdarlık'taki Kilise iki nefli kiliselere bir örnektir. Yapının pek çok ayrıntısı belirsizdir. Yapının iki nefi, naos bölümü ve kuzey yan nef aynı dönemde yapılmış ancak narteks ve güneybatı bitişik oda yapıya daha sonradan eklenmiştir (Restle, 1979: 28). Apsis dahil en geniş yerden yapının iç ölçüleri 5,8 x 7,9 m. olarak kaydedilmiştir (Çizim 4.48.). Batıda bulunan narteks bölümünden ana nef ve yan nefte iki giriş bulunmakta, yan nefin doğusunda ise bir pencere bulunmaktadır. Ousterhout, kaba işçiliği ve yan nefin duvar örgüsüyle bütünleşmemiş olmasından dolayı narteksin daha ileri tarihli bir eklenti olduğunu belirtir. Ana nef ile yan nef bir paye ve iki kemer açıklığı ile birbirinden ayrılmıştır. Apsis içten at nalı, dıştan ise beş kenar ile çevrelenmiştir (Ousterhout, 2019: 76). Ramsay ve Bell yapının etrafında bulunan harabelerden dolayı manastır olabileceğini aktarmıştır (Ramsay ve Bell, 2008: 389).

Çizim 4.48. Cavdarlık'taki Kilise, Plan

(Ousterhout, 2019: 75)

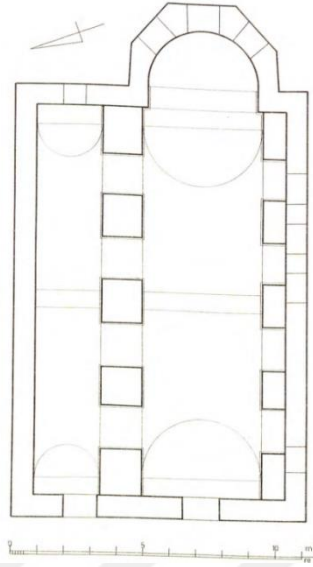
4.6. Tilköy'deki (Diokaisareia) Aziz Andreas Kilisesi

Nevşehir ilinin Derinkuyu ilçesine bağlı Tilköyde, köy çeşmesinin yanında yer alan iki nefli Aziz Andreas Kilisesi günümüze ulaşmamıştır. Cavdarlıkta bulunan kilisede olduğu gibi güneyde bulunan nef, ana nef, kuzeyde bulunan nef ise yan nef olarak kullanılmıştır (Resim 4.81.). Rott, yan nefte 20 sıra mezar bulunduğunu ve bu mezarların yoğunluklu olarak batıda konumlandırıldığını belirtmiştir (Rott, 1908: 287; Ousterhout, 2019: 76). Ana nefin güney pencereleri daha sonraki dönemlerde kapatılmıştır. Restle'nin çiziminde apsis dıştan yarım daire dıştan ise beş kenarlıdır (Çizim 4.49.). Üç pencere açıklığı bulunmaktadır (Restle, 1979: 31). Yapının çevresi ile olan bağı bilinmemekle birlikte Ousterhout mezarlar ile olan ilişkisinden dolayı bu kilisenin mezar yapısı olarak yorumlandığını belirtmiştir (Ousterhout, 2019: 96).

Resim 4.81. Aziz Andreas Kilisesi, Naos, Doğuya Bakış

(Restle, 1979: Tafeln 34)

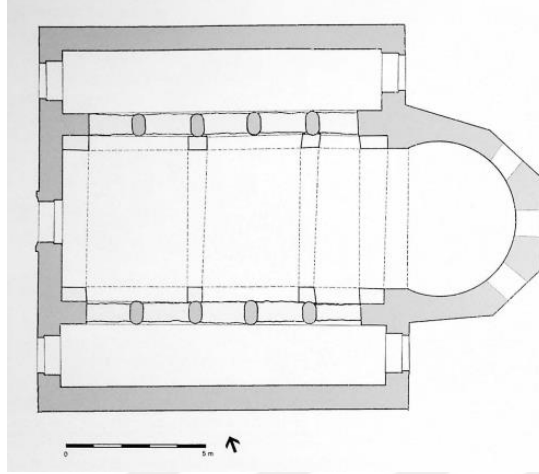
Çizim 4.49. Aziz Andreas Kilisesi, Plan

(Restle, 1979: Plane 12)

4.7. Eski Andaval Aziz Konstantinos Kilisesi

Kaynaklarda Andabalis, Adualis, Ambabalis gibi isimlerle anılan kagir Aziz Konstantinos Bazilikası, Eski Andaval'da bugünkü Niğde'nin (Nahida) 8 km. kuzeydoğusunda, Aktaş Kasabası, Yeni Mahalle'sinde yer almaktadır (Hamilton, 1842: 294). Hans Rott, kilise yakınında bulunan bir su kaynağı'nın kiliseye hizmet etmiş olabileceğini belirtmiş ve bu su kaynağının eski dönemlerde kutsal bir kimliğinin bulunabileceğini belirtmiştir (Rott, 1908: 103). Eni boyundan geniş olan yapının iç ölçüleri 12,2 x 11,6 m.'dir (Çizim 4.50.). Yapının üç nefli ilk yapım evresi 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Orta nefin doğusuna yerleştirilen apsisin içten at nalı şeklinde dıştan ise beş kenarlıdır. Apsiste kemerli ve dıştan geometrik süslemeli üç pencere bulunmaktadır. Yapıya daha sonraki dönemlerde narteks bölümü eklenmiştir (Restle, 1979: 36; Rott, 1908: 103-107). 11. yüzyılda orta nefin iki yanında, kuzey ve güneyde bulunan kemer açıklıkları doldurularak yapı tek nefli hale getirilmiş ve beşik tonozla örtülmüştür. Orta nefte, daha sonra harap olan çatıyı desteklemek için yeni sütunlar ve kemerler eklenmiştir (Rott, 1908: 107; Strzygowski, 1903: 67). Yapının üst örtüsünün ilk yapım evresinde ahşap olduğu düşünülmektedir. Restle tarafından yayınlanan fotoğraflarda orta nefi yan neflerden ayıran kemer açıklıklarının üzerinde, yan nefe

bakan duvarlarda ahşap kiriş açıklıkları görülmektedir (Ousterhout, 2019: 76-77; Restle, 1979: 36) (Resim 4.82.).

Çizim 4.50. Aziz Konstantinos Kilisesi, Plan
(Ousterhout, 2019: 76)

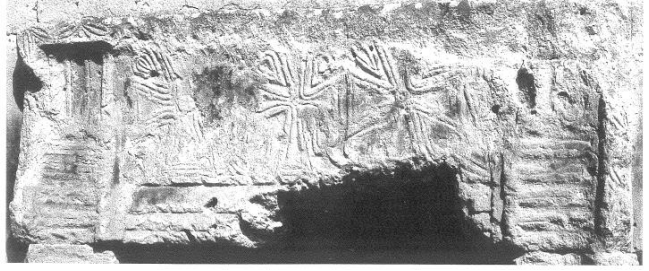
Resim 4.82. Aziz Konstantinos Kilisesi, Güneydoğudan Bakış
(Thierry, 2002: Planche en couleurs 24)

Batıda bulunan üç kapıdan yalnızca orta nef ve kuzey nef açılan kapılar günümüze ulaşmıştır. Orta nef giriş kapısının üzerindeki lento ve söveler süslemelidir ve yukarısında kemerleri süslü iki pencere açıklığı bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 76-77; Restle, 1979: 36). Bu kapı ve pencere çevresi süslemeleri Ahameniş Pers İmparatorluğu'nun eski oluklarını anımsatmaktadır (Thierry, 2002: 96) (Resim 4.84.) (Resim 4.83.).

Resim 4.84. Aziz Konstantinos Kilisesi, Pencere Kemerinin Süslemesi

(Thierry, 2002: Planche en couleurs 24)

Resim 4.83. Aziz Konstantinos Kilisesi, Kapı Lentosunun Süslemesi

(Thierry, 2002: 96/a)

4.8. Uçhisar Aziz Basileios Kilisesi

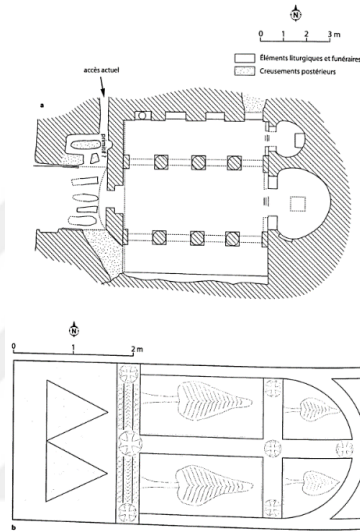
Nevşehir Uçhisar'da bulunan Aziz Basileios Kilisesi, 3 Numaralı Kilise olarak bilinmektedir. Vasıl Deresi'nin batı yamacında, düzgün konik oluşumun içine oyulmuştur. Kilisenin yakınında bulunan yamaç yerleşiminin Geç Antik Çağ'daki durumu ve kilise alanının çevresindeki Bizans Dönemi sivil yerleşim ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Kilise girişinin önünde beşik tonozlu sundurması narteks bulunur. Bu sundurmanın zemininde dört adet çocuk mezarı bulunurken narteksin önünde güney duvara oyulmuş bir *arcosolium* bulunmaktadır. Girişin güneyinde bulunan açıklıktan ikinci bir evrede oluşturulmuş olan mekân bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 101; Lemaigre Demesnil, 2010: 69-70).

Kilise apsis hariç 6,5 x 7,3 m. ölçülerindedir (Ousterhout, 2019: 101; Lemaigre Demesnil, 2010: 69). Naos bölümünü kuzeyde ve güneyde neflere ayıran üçer adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar orta seviyeye kadar devam etmektedir. Kemer sıraları ile sütunların arasına, *parapetler* (korkuluk duvarı) ile birbirine bağlanan sütünceler yerleştirilmiştir. Bu kademeli düzenleme, yapının galeri katına sahip olduğu izlenimini vermek için oluşturulmuştur (Ousterhout, 2019: 101; Lemaigre Demesnil, 2010: 70). *Parapet*'lerin içi büyük bir dikdörtgenin içine oyulmuş kademeli olarak küçülen dikdörtgenler ile detaylandırılmıştır (Resim 4.85.). Kemerlerin üzerinden ise kalın bir

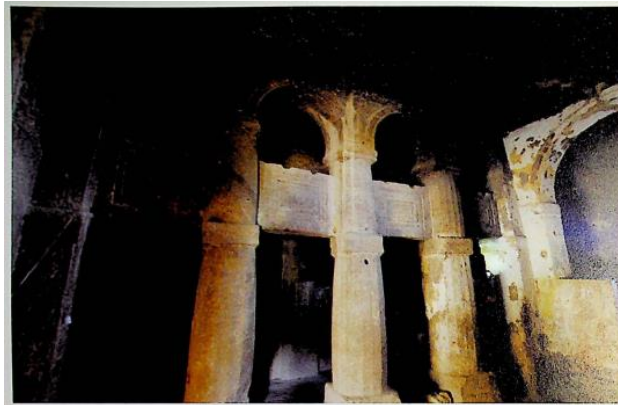

bant bulunmaktadır (Lemaigre Demesnil, 2010: 71). Orta nefin tavanında kemerli haç kabartması işlenmiştir. Kabartma haç kollarının arasına yerleştirilen palmye yaprakları veya selvi ağacına benzeyen süslemeler ve madalyon içerisinde Malta haçı işlemleri ile detaylandırılmıştır (Ousterhout, 2019: 101; Lemaigre Demesnil, 2010: 71). Kuzey nefin kuzey duvarında içinde sekiler bulunan nişler oluşturulmuştur. Güney nefin güney duvarı kaba işçilikle oluşturulmuştur ve alçak bir seki bulunmaktadır (Ousterhout, 2019: 101) (Çizim 4.51.).

Çizim 4.51. 3 Numaralı Kilise (Aziz Basileios Kilisesi), a. Plan, b. Tavan Süslemesi

(Lemaigre Demesnil, 2010: 196)

Resim 4.85. Aziz Basileios Kilisesi, Naos, Kuzeydoğuya Bakış

(Ousterhout, 2019: 100)

Orta nefte ana apsis kuzey nefte ise bir yan apsis bulunmaktadır Bema bölümü naos zeminden yükseltilmiş ve alçak temponlar ile ayrılmıştır. Ana apsisin ortaya

yerleştirilmiş sunak günümüzde yok olmuştur. Apsis duvarının güneyinde bulunan niş oturma yeri görevi görmektedir. Kuzey apsisin sunağı doğuda duvarına yapışık şekilde konumlandırılmıştır (Ousterhout, 2019: 101; Lemaigre Demesnil, 2010: 70).

4.9. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi

Kayserinin 25 km. kuzeydoğusunda, Antik Çağ'da Manda-Mande adıyla anılan, Küçük Bürüngüz'e bağlı Üskübü (Subaşı) köyünde bulunan, Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, 1948-1950 yılı civarında yıkılmıştır (Restle, 1979: 63). Yapı ile ilgili tanımlar yazılı kaynaklar ve görseller aracılığıyla aktarılmıştır (Resim 4.86.). Yapı 5. yüzyılın sonları ya da 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir (Ousterhout, 2019: 78). Kilise ilgili araştırmalardan ilki Hans Rott'a aittir. Restle literatürdeki bilgilere eklemeler yapmış ve çizimlerle desteklemiştir (Rott, 1908: 192; Restle, 1979: 63).

Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Sarı Kilise ve Meryem Ana Kilisesi olarak da anılmaktadır. Skupi isminin kökeni kesin olarak bilinmese de bugünkü adıyla Subaşı köyü ile birlikte Ağırnas ve Gesi yerleşimlerini kapsayan bölgenin çağdaş dönemde piskoposlar tarafından geçici ikamet yeri olası ile bağlantılı *episkope* tanımından türetilmiş olabileceği düşünülmektedir (Restle, 1979: 65; Yırşen, 2022: 93). Kırk Şehitler (*martyr*) tanımı ise Rott'un bölgeyi ziyaretinde yöre sakinlerinin aktarımına dayandığı bilinmektedir olup, 3.-4. yüzyıllarda 40 Hristiyan Roma askerinin işkence edilerek öldürülmesi ile ilgilidir (Rott, 1908: 192).

Resim 4.86. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Doğudan Bakış

(Rott, 1908: 195)

Kilisenin ithafı ile bir diğer olasılık ise Yapıda bulunan nefin kuzeyinde paye üzerine yerleştirilen üç satırlık mermer kitabede iki kez geçen Panagia ifadesinden dolayı yapının Panagia'ya ihtaf edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Restle, 1979: 65). Kitabe yapıya sonradan eklenen mekanlar ile ilişkilendirilen bir inşa kitabesi olduğu düşünülmektedir. Yazıtta geçen Theophilos isminin Manda/Monde manastırının başrahibi olduğu ve bu sebeple ikinci inşa sürecinde kilisenin manastır yerleşimi ile bağlantılı olduğu görüşü mevcuttur (Yırşen, 2022: 95).

Yazıt;

“1. Ἐγὼ ὁ πάππας Θεόφιλος ὁ ἁμαρτολὸς [ἡγοί-] μενος Μαιονης προσέ-] φυγα τὴν Παναγία[ν. ἸΩ-] κοδόμησα τὸν τόπο[ν] καὶ τὰ κελλία [καὶ] τὸν νάρθηκα καὶ τ[ὰς] θύρας συνεκτίσα τῆς Θ[εο-] τόκου καὶ σταυρὸν [ἀνά [λ]ωσα, τῆς ἐκκλησί[ας]:

1. Ben günahkâr para Theophilos Ma ione'nin Panagia'sına sığıyorum. Ya da = Ben para ve Maione'nin gü- naha sapan (kulu) Theophilos Panagia'ya sığıyorum. Yeri, odayı, nartheks'i inşa ettim ve Theotokos'un kapılarını yerleştirdim, çarmıhı yıktım, ekklesia'nın (kararı ile.)

2. Κράτος καὶ τὰ λοι- πὰ ἅπερ χρῆζον, καὶ τὴν ἔξοδον καὶ τὸν κόπον ὁ Κύριος γίγνωσκει.:

2. İktidarı/gücü ve onun kehanet edeceği geri kalan şeyleri ve ölümü/sonu ve isturabı (yalnızca) Tanrı bilir.

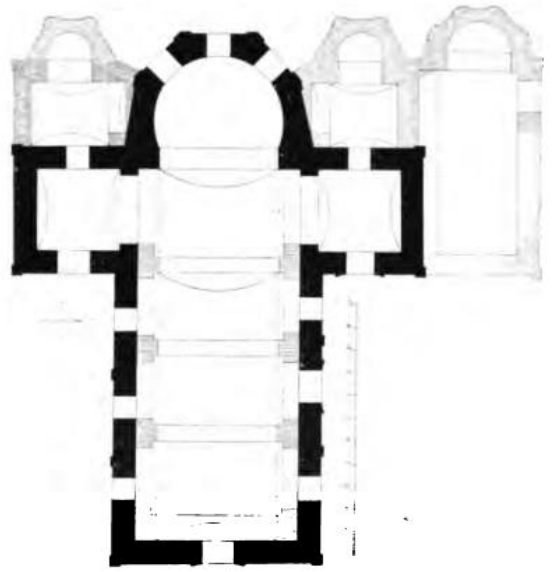
3. Ἴνα εὖρο ἄνεσιν τῶν πολλῶν μου σφαλμάτων.:

3. Benim pek çok felaketi- min/günahlarımın bir çözümü/affi olsun diye.” (Yırşen, 2022: 94)

Serbest haç planlı kilise dıştan, apsis dâhil 23,15 x 17,8 m.'dir. Kuzey ve güneye bakan haç kolları 5,7 x 4,8 m. iken, batı haç kolu 14 x 9 m. ölçülerindedir (Yırşen, 2022: 92-96). Üç cephede bulunan haç kolu da beşik tonoz ile örtülüdür. Yapının üst örtüsünü oluşturan kaburgalı beşik tonozlu transept kollarını desteklemek için, iç mekânın yan duvarlarına plasterler eklenmiştir (Ousterhout, 2019: 78). Doğu batı yönündeki nef tavanı yüksek, kuzeyde ve güneyde bulunan transept kollarının tavanı alçaktır. Nef içerisine T şeklindeki sütunlar yerleştirilmiş ve bunların üzerine, apsis duvarına kadar uzanan kemerler düzenlenmiştir (Restle, 1979: 64).

Doğuda içten at nalı biçiminde dıştan beş cepheli 5 m. derinliğinde geniş bir apsis yer almaktadır. Apsisin doğudaki üç orta cephe duvarında üç yuvarlak kemerli 1,9 m. yüksekliğindeki üç pencere bulunmaktadır (Restle, 1979: 64-66). Doğu Cephede dışta apsisteki pencere aralarına ve transept dış köşelerine duvar payeleri yerleştirilmiştir. Restle'nin doğu cephe çiziminde haç merkezinin bulunduğu doğu alınlığında kemerli bir pencere açıklığı daha bulunmaktadır.

Rott'un planına göre doğuda bulunan mekanlar ikinci bir evrede yapıya eklenmiştir (Çizim 4.52.). Yapıların özgün fonksiyonları bilinmemektedir. Bu mekanların at nalı biçimli apsisi bulunmaktadır. Güney haç koluna bitişik olan bölüm *parekklesion* olarak tanımlanmakta olup 3,5 x 8 m. ölçülerindedir. Bu mekanların yapının ilk inşaa evresinden kısa bir süre sonra eklenmiş olabileceği düşünülmektedir. Yapının ilk inşaa evresinde narteks bulunmamaktadır (Rott, 1908: 192; Ousterhout 2019: 78; Yirşen 2022: 98).

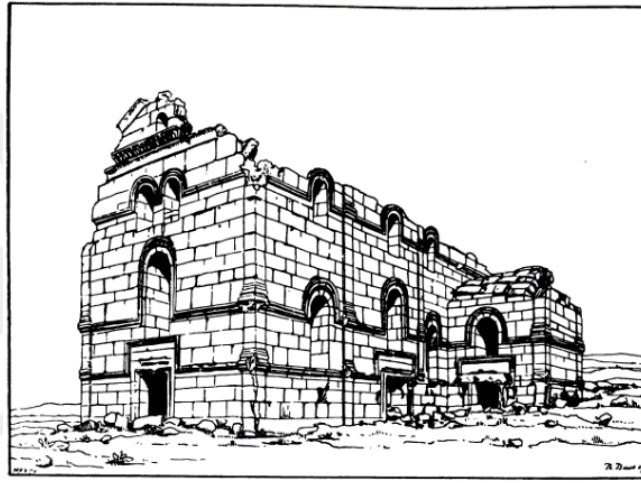

Çizim 4.52. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Plan

(Rott, 1908: 194)

Gravür çizimine göre, haç kollarının batı duvarına kapı açıklıkları yerleştirilmiştir (Ousterhout, 2019: 78). Yüksek düzenlenmiş yapının alt seviyesinde, transept haç kollarının doğusunda birer adet pencere açıklığı bulunurken batıda kapı açıklıklarının

üzerinde kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı haç kolunun üst seviyesinde kuzey ve güneyinde üçer adet toplam altı pencere bulunmaktadır. Gravüre göre batı haç kolunun güney cephesinin doğusunda bir kapı açıklığı olduğu görülmektedir (Çizim 4.53.). Batı cephesinde kapı açıklığının üzerinde kemerli bir pencere, pencerenin üzerinde ise iki küçük kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır (Yirşen, 2022: 97). Dış cephe pencere ve kapı açıklıkları üzerinden geçerek hareketlendirilen silmelerle detaylandırılmıştır. Rott, koro köşelerinin palmetler, rozetler, akantuslar ve ipliklerle süslenmiş güzel pilaster başlıkları olduğunu aktarmıştır (Rott, 1908: 196).

Çizim 4.53. Skupi Kırk Şehitler Kilisesi, Gravür

(Rott, 1908: 193)

Rott'un aktarımına göre, nefin tabanının altında, batı duvarından kilisenin eksenine yönünde başlayarak, yerin birkaç metre altında mahzen benzeri bir geçit bulunmaktadır. Beşik tonoz örtülü bu alt mekânda her 1 m.'de bir kırmızı haç çizimi bulunmaktadır (Rott, 1908: 197). Alt mekân ile ilgili bilgi Restle'nin kayıtlarında da bulunmaktadır (Restle, 1979: 63).

Rott ve Restle, bahsi geçen yazıtın dışından yapıda başka yazıtların da bulunduğunu aktarmıştır. Bu yazıtlar günümüze ulaşmamıştır. Apsis kemerinin üzerinde madalyon içerisinde olduğu düşünülen tek satırlık yazıt yakarış metni içermektedir;

“Κ(υρί)ε ἐλέησον . . . Παῖ[σιον(?)]: Ey efendimiz Paisios'a merhamet et.” (Yirşen, 2022: 94)

Güney haç kolunun batısında bulunan yazıtta yapıyla ilgisi bilinmeyen iki isim ve yakarış metni bulunmaktadır;

“Υγεία Αγαπητοῦ καὶ Θεοδοσίου : Agapetes ve Theodosios'un sıhhati için” (Yırşen, 2022: 95)

Hans Rott'un kuzey duvarın ikinci payesinde bulunduğunu belirttiği bir diğer yazıt adak metni içermektedir;

“Υπερ εὐχῆς Θωμά Δράκονα: Thoma Drakon'un adağının/yeminin yerine getirilmesi için” (Yırşen, 2022: 95)

Kuzey haç kolunda bulunan kırmızı boya ile oluşturulmuş yazıtta inanca ve ibadete vurgu yapan bir metin bulunmaktadır;

“ἐκ τῆς συνοχῆς μεγάλης ἀπορίας τε καὶ ζάλης καὶ κινδύνου οὐν πόθῳ προστρέχοντες καὶ πίστει προσκυνοῦσιν εὐρόντες ἔλεος καὶ σῶσμα τῆς ψυχῆς: Büyük ıstıraplardan ve zorluk ve sıkıntılardan ve tehlikelerden pişmanlığa koşanlar ve ruhunun merhametini ve sıhhatini bulanlar inancı-na/dinine ibadet ediyorlar.” (Yırşen, 2022: 95)

Güney haç kolunun duvarındaki yazıtta yapıda Meryem ikonasının bulunduğu işaret eden bir metin bulunmaktadır;

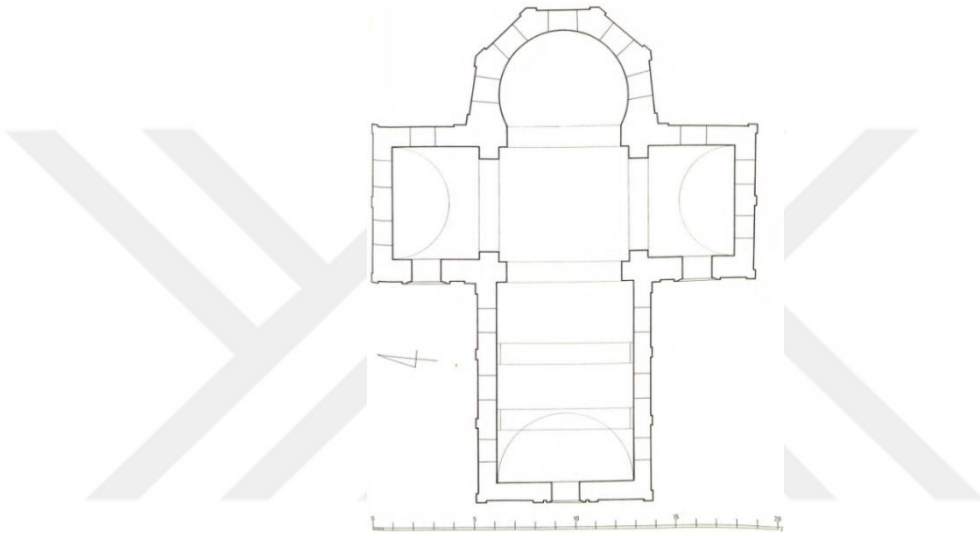
“Ἡ πανάχραντος μήτηρ τοῦ Κυρίου ἐπεσκίασεν ἐν τόπῳ τῷ ἁγίῳ καὶ κατώκησεν ἐν τῷ ναῷ: Efendimizin kirlenmemiş/bakire (Panakhrantos) annesi bu kutsal yerde saklanıyor ve tapınakta ikamet ediyor” (Yırşen, 2022: 95)

4.10. Tomarza'daki Panagia Kilisesi

Kayseri'nin 40 km. güneydoğusunda, küçük bir ovada yer alan Tomarza kilisesi ilk olarak 1906 yılında Hans Rott tarafından ziyaret edilmiştir. Yapı 1921'de yıkılmıştır (Thierry, 2002: 96). Yapıyla ilgili tanımlar yazılı kaynaklar ve görseller aracılığıyla aktarılmaktadır. Yapı 5. yüzyılın sonları ya da 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir (Ousterhout, 2019: 78; Hill, 1975: 158). Günümüze ulaşmayan Serbest haç planlı yapının nefi, transept kolları ile birlikte, yaklaşık 6,75 x 16,52 m. ölçülerinde olup haç kolları, 16,91 m. genişliğindedir (Ousterhout, 2019: 78) (Çizim 4.54.). Nefin her iki yanında 2,8 m. yüksekliğinde üç pencere toplamda altı pencere bulunurken, her iki transep kollarında kuzey ve güney cephelerde iki doğu cephede ise

bir adet pencere bulunur. Bu kolların batı cephesinde altta bir adet kapı bu kapıların lentolarının üzerinde ise yine pencere açıklıkları bulunmaktadır (Restle, 1979: 69).

Kuzey transept kolunun iç tarafında doğu duvarda bir adet yakarış içeren yazıt bulunmaktadır. “*Κυριε βοήθει το[ν] δοῦλό[ν] σου Θεοφίλοκτο[ν] καὶ λύτρω[σ]ο[ν] αὐτόν ἀπὸ πάσης ἀνάγκης. Ey efendimiz, kulun Theophoiloktos'u ve onun kefaretilini tüm sıkıntılardan koru.*” (Rott, 1908: 186; Hill, 1975: 158)

Çizim 4.54. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Plan

(Restle, 1979: Plane 42)

Yapının apsisi, yine Skupi Kırk Şehitler Kilisesi ile benzer şekilde içten atnalı biçimde düzenlenmiştir ve merkezi içerde yaklaşık 5 m. derinliğindedir. Dıştan 5 cepheli olan apsisin her cephesinde birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Yırşen, 2022: 60; Ousterhout, 2019: 78; Hill, 1975: 155). Pencerelelerin net yüksekliği 2,55 m'dir (Restle, 1979: 69). Apsiste pencere aralarına dışa çıkıntı yapacak şekilde yerleştirilen duvar payeleri saçak altında akantus yapraklı başlıklar ve bitkisel süslemeler ile detaylandırılmıştır (Resim 4.87.).

Resim 4.87. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Apsis Pencereleri

(Hill, 1975: Figure 6)

Kemerli pencerelerin üzerinden yapıyı dıştan dolaşan silmeler dış çephede net olarak görülebilmektedir. Yapının dışında ayrıca korniş ve dişli saçak düzenlemesi bulunmaktadır (Resim 4.88.). Yapıda, köşelere ve pencere aralarına yerleştirilmiş payeler dışa çıkıntı yapmaktadır ve pencere silmeleri ile kesişimde kornişe kadar oymalı akantus yapraklı başlık şeklinde detaylandırılmıştır.

Resim 4.88. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Saçak Düzenlemesi

(Hill, 1975: Figure 18)

Transept karesi üzerine yerleştirilmiş bir kule ile birlikte yapının üst örtüsü kaburgalı beşik tonoz şeklinde düzenlenmiştir (Ousterhout, 2019: 80). Restle kulenin 1,85 m. yüksekliğinde dört pencereye sahip olduğunu ve çatısının yalnızca ahşap olabileceğini belirtmiştir (Restle, 1979: 69) (Resim 4.89.).

Resim 4.89. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Güneyden Bakış
(Rott, 1908: 181)

Skupi Kırk Şehitler Kilisesi'nde olduğu gibi batıda transepte açılan kapıları bulunmaktadır (Hill, 1975: 155; Ousterhout, 2019: 78). Batıda bulunan açıklık cephesindeki profiline göre 1,6 m. genişliğinde bir kapı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapı kaba taş bir sütunla desteklenmektedir. Kırık olduğu gözlemlenen lanto, sepet benzeri delikli ve örgülü çelenk kabartmaları ve orta alanda tahrip olmuş bir haç ile süslenmiştir. Bunun üzerinde yüksek saplı akantus yaprakları ile oluşturulmuş bir friz bulunmaktadır. Kapı söveleri, lantonun alt kısmı ile devam edecek şekilde yivli bir yaprak, geven kordonu, kuş, geyik, aslan ve keçinin de görüldüğü hayvan frizi ile süslenmiştir (Rott, 1908: 185) (Resim 4.90.). Thierry, yapıda yer alan kapılarda bitki ve hayvan figürlü süslemelerinin Suriye sanatını anımsattığını belirtmiştir (Thierry, 2002: 96).

Resim 4.90. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Batı Haç Kolu, Kapı Lentosu

(Hill, 1975: Figure 23)

Güney transeptin kapısının lentosunda ve sövesinde şerit iplik, boncuklu çubuk ve bükülmüş yaprak deseni ve arşitravda üç çelenk kabartması ile süslenmiştir. Bu çelenkler kuşlar tarafından gagalanan meyve ve yaprakları çevreler. Ortadaki alanda haç motifi bulunmaktadır. Kuzey transept'in batısında bulunan kapı pervazı tahrip olmuştu. Yalnızca, yaprak olan iplik deseni görülür (Rott, 1908: 186). Yapının kapılarında görülen süslemeler Antiocheia ve Isauria bölgesinde görülen süslemeler ile benzerlik göstermekte ve bu sebeple Hill, kilisenin, 6. yüzyılda Caesareia çevresinde gelişen grup anıtın erken bir örneği olmasını muhtemel görmektedir. Güney etkisi ile birlikte yapının Anadolu'ya özgü bir özelliği olarak yapıda kullanılan taş rengi dikkat çekicidir (Hill, 1975: 162) (Resim 4.91.).

Resim 4.91. Tomarza'daki Panagia Kilisesi, Güney Haç Kolu, Kapı Lentosu

(Hill, 1975: Figure 25)

Yapının batısında Rott tarafından giriş holü olarak adlandırılan üç sütun kalıntısı bulunmaktadır (Resim 4.92.). Rott tarafından, Suriye’de bulunan ikinci yüzyıl örnekleri ile benzer olarak erken bir Hıristiyan mezar anıtı ile ilişkilendirir (Rott, 1908: 187). Sütunlardan ikisinin sütun başlığı fotoğraflarda görülebilmektedir ve akantus yaprağı detaylıdır. Kayıt altına alındığı dönemde en iyi durumdaki sütun, 3 metreyi biraz aşan gövdeye sahiptir. Ousterhout, bu sütunları Suriye’deki örneklerle ve sütuncu azizin (stilites) sütunu ile ilişkilendirmektedir (Ousterhout, 2019: 80).

Resim 4.92. Tomarza’daki Panagia Kilisesinin Batısındaki Üç Sütun

(Hill, 1975: Figure 27)

4.11. Sivrihisar Kızıl Kilise

Aksaray ilinin Güzelyurt (Gelveri) ilçesinin Sivrihisar köyünde bulunan Kızıl Kilise çevresinden kopuk dağlık bir vadiye bulunur. Yapıda kullanılan volkanik parlak kırmızı renktedir taş malzeme kiliseye Türkçe adını vermiştir (Rott, 1908: 280). Erken Dönem yapıları arasında günümüze en iyi şekilde ulaşan kilisenin bulunduğu arazi Nazianzoslu Gregorios’un ailesine ait olan Arianzos ile bağdaştırılır (Ramsay ve Bell 2008: 376; Ousterhout, 2019: 80). Kasmağının ahşap kirişlerinde C-14 analizleri yapılmış ve yapının 6. yüzyıl ortalarına tarihlenebileceği görülmüştür (Ousterhout, 2019: 83) (Resim 4.93.). Rott, yapıdaki yan nefinde azizlerin ve soyluların mezarların bulunduğunu dolayısıyla yapının anma kilisesi hizmet vermiş olabileceğini belirtmiştir (Rott, 1908: 278,281-282). Yapının aynı zamanda hac ziyareti ile ilişkilendirildiği bilinmektedir (Restle, 1979: 63; Ousterhout, 2019: 83, 600; Doğan, 2008: 61). Kutsal

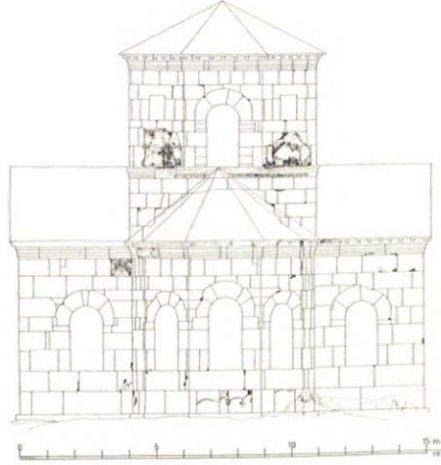
Şehitler'e adanmış bir kilise ile özdeşleşen yapının Erken Dönem'de batılı ziyaretçilerinin Gregorios ile ilişkilendirmediği görülmele birlikte Gelveri'de yaşayan Rum halkının kilise adını Aziz Panteleimon Manastırı olarak zikrettikleri bilinmektedir (Ousterhout, 2019: 59-60). Yapının yakınında Rott'un ayazma olarak adlandırdığı bir su kaynağının yapının özel işlevini destekler niteliktedir (Rott, 1908: 281; Ousterhout, 2019: 83).

Resim 4.93. Sivrihisar Kızıl Kilise, Güneydoğudan Bakış

(Ousterhout, 2019: 81)

Latin haçı planlı kilisenin apsisi beş cepheli olup içten atnalı şeklinde dıştan beş cepheli olarak düzenlenmiştir (Çizim 55.4.). Rott, apsis koltuklu bir *synthronon* kalıntıları olduğundan bahsetmektedir ancak günümüzde bu kalıntılar gözlemlenemez (Rott, 1908: 280) (Resim 4.94.). Bell tarafından aktarılan fotoğrafta da görüldüğü üzere apsis bir basamak yükseltilmiş bulunmaktaydı (Ramsay ve Bell, 2008: 381). Bu basamak günümüzde görülememektedir. Merkez üç cephede üç adet kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır (Restle, 1979: 61). Ortadaki pencere yan pencerelere göre daha büyüktür. Apsis mekanının kuzey ve güney duvarında niş bulunur.

Çizim 4.55. Kızıl Kilise, Doğu Cephe

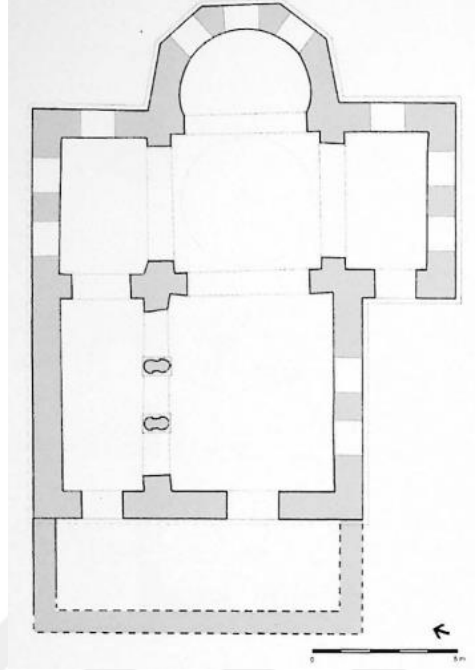
(Restle, 1979: Plane 38)

Resim 4.94. Kızıl Kilise, Naostan Apsise Bakış

(Ramsay ve Bell, 2008: 384).

Kilisenin ölçüleri yaklaşık olarak 12,5 x 5,15 m'dir (Çizim 4.56.). Hans Rott, apsis hariç kilisenin toplam net uzunluğunun 12,45 m. olduğunu, Gertrude L. Bell ise 12,75 m. olduğunu belirtirken Restle kuzeyden 12,50 m., güneyden ise 12,63 m. olduğunu aktarmıştır (Restle, 1979: 58). Trasept kolları ve batı haç kolu beşik tonozla örtülüdür. Transept kollarının doğu duvarlarında birer adet, kuzey ve güney duvarlarında ise aşağı seviyede ikişer yukarı seviyede birer adet olmak üzere toplamda sekiz adet kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı haç kolunun kuzeyine eklenen bir yan nef bulunmaktadır ve yarım tonozla örtülüdür (Ousterhout, 2019: 80). Yan nef batı haç koluna iki sütun üç kemer açıklığı ile bağlanmıştır. Yan nefin kuzey duvarında pencere açıklığı bulunmaz. Payelerde bulunan izler nedeniyle yapının, ilk inşa döneminde yan nefin *parapet*'ler ile diğer neften ayrıldığı düşünülmektedir (Resim 4.95.). Bölünmüş bu alanın bir gömü işlevi görmüş olabileceğini düşünülmektedir. Yapının dışında profilli korniş saçak altından kilise çevresi boyunca devam etmektedir (Ousterhout, 2019: 60).

Çizim 4.56. Kızıl Kilise, Plan

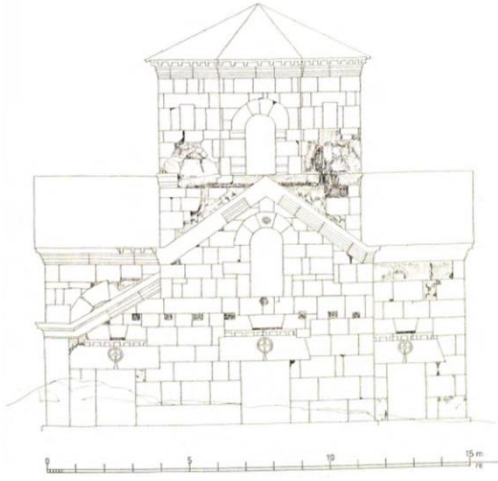
(Ousterhout, 2019: 80)

Resim 4.95. Kızıl Kilise, Sütunlardaki İzler

(Doğan, 2008: 127)

Batı haç kolunun batısında, kuzey yan nefinin batısında ve güney transept kolunun batısında üç adet olmak üzere kapı açıklığı bulunur. Bu kapı açıklıklarının lento merkezinde bir adet madalyon içerisinde haç motifi kazılıdır (Restle, 1979: 58; Ramsay ve Bell, 2008: 376). Batı haç kolunda bulunan kapının üzerinde kemerli bir pencere açıklığı bulunur (Çizim 4.57.). Batı haç kolunun güneyinde iki adet kemerli pencere açıklığı bulunur.

Çizim 4.57. Kızıl Kilise, Batı Cephe

(Restle, 1979: Plane 38)

Merkez kare, tonoz bingiler ve sekizgen bir kasnağın üzerinde yükselen kesme taş ile oluşturulmuş kubbe ile örtülüdür (Ousterhout, 2019: 80,82). Tonoz bingilerin dıştan bir yarım küre şeklinde kubbeye oturduğu görülür (Ousterhout, 2019: 228). Sekizgen kasnağın dört cephesinde kemerli pencere açıklığı ara cephelerde ise küçük kare bir açıklık bulunmaktadır (Resim 4.97.). Merkez kasnağının dıştan saçak sırası Ak Kilise ve Kubbeli Oda'daki dış sıralarına benzer şekilde düzenlenmiştir (Ousterhout, 2019: 85). Dış sırasının altında silme detayları bulunur. Bu silmeler yapıyı dıştan çevreleyen saçak altı kısmında da görülür (Resim 4.96.).

Resim 4.97. Kızıl Kilise, Merkezi Mekândan Kubbeye Bakış

(Ousterhout, 2019: 81)

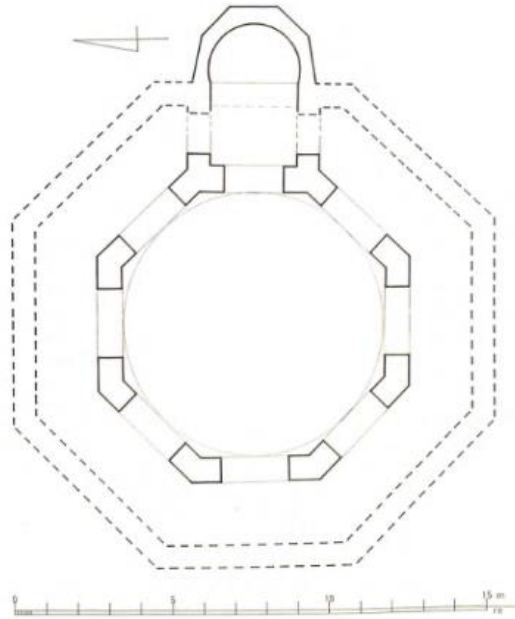
Resim 4.96. Kızıl Kilise, Kubbe Saçak Sırası

(Doğan, 2008: 127)

Yapının iç bölümünde günümüzde yalnızca kalıntıları izlenebilen duvar resimleri bulunmaktadır. Bu duvar resimleri merkezi mekân, apsis ve haç kolu kemerlerinde izlenmektedir. Resimlerin ikonografik çözümlemesi ve tarihlendirilmesi tahribattan dolayı yapılamamaktadır (Doğan, 2008: 45).

4.12. Gökçetoprak Suvasa Kilisesi

Nevşehir ilinin Gülşehir ilçesine bağlı Gökçetoprak köyü eski adıyla Suvasa'da bulunan kilise, Hans Rott tarafından belgelenmiştir. Köyde bir kaya yerleşiminin bulunduğu bilinmektedir. Yapı yaklaşık 1940 yılına kadar kısmen ayakta kalmıştır. Yapının taş malzemesi daha sonraki dönemlerde bir okul inşası için kullanılmıştır. Rott tarafından belgelendiği dönemde dahi büyük oranda tahrip olmuş yapının tamamı hakkında bilgi edinilememektedir. Kayıt altına alındığı şekli ile içten ve dıştan sekizgen (oktogonal) plana sahiptir (Çizim 4.58.). Çekirdeği oluşturan iç mekânın üzeri 8 m. çapında kubbe dıştan kesme taş plakalarla oluşturulmuş primidal çatı ile çevrilidir. Doğuda bulunan dıştan beş cepheli içten at nalı şeklinde düzenlenmiş apsisin 19. yüzyıl'a kadar izleri görülebilmektedir Apsis genişliği 2.8 m.'dir (Restle, 1979: 80; Alp, 2021: 170).

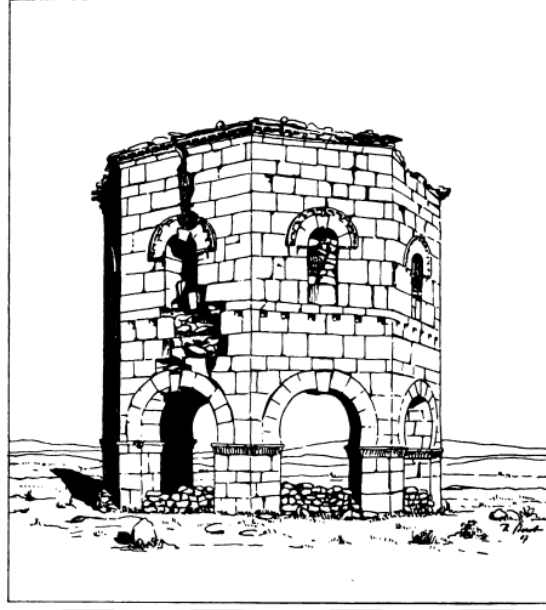
Çizim 4.58. Suvasa Kilisesi, Plan

(Restle, 1979: Plane 46)

Geç Roma ve Geç Antik yapılarında sık karşılaşılan bu plan tipinin Avrupa'daki benzer bir yapı olarak Ravenna'da Büyük Teoderik Mozelesi verilebilir. Yapının anma kilisesi olduğu değerlendirilebilir ancak Bell ve Ramsay sekizgen ve yuvarlak planlı yapıların Avrupa'da yalnızca vaftizhaneler ve şehitlikler için kullanıldığını ve bölge kiliseleri için kullanılmadığını, Doğu'da ise aynı durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bu duruma örnek olarak Aziz Gregorios'un babası tarafından yaptırılan ve Aziz Gregorios'un ünlü vaazında anlatılan Nazianzos'taki sekizgenin, bir bölge kilisesi için tasarlanmış olduğunun altı çizilmiştir (Ramsay ve Bell, 2008: 430).

Kilise kalıntılarını oluşturan iç çekirdek sekiz adet köşeli sütun ve kilit taşı belirgin bağlantı kemerler üzerinde yükselen, sekizgen bir kasnak şeklindedir. İç sekizgenin sekiz köşe sütunlarının sütun başlıkları dikey dil desenleri ve sarmaşık, akantus yaprakları ve kuşlarla süslenmiştir. Kalıntıların üst kısmında her kemer açıklığının üzerinde kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Rott'un gravür çizimine göre pencere kemerlerinin üzeri dıştan süslemelidir (Çizim 4.59.). Pencere açıklığının altında bulunan delikler doğuda apsisin bulunduğu alanda kesilmektedir. Bu durumdan hareketle yapının bir sekizgen çekirdeğin çevresinde yine sekizgen bir sütunlu ve beşik tonozlu revak düzenine sahip olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu koridor apsisin bulunduğu cephede dikdörtgen bir mekân ile kesilmektedir. Rott, köyde bulunan ve kiliseden geldiği söylenen büyük mermer sütun parçaları ve dil süslemeli başlıklardan yola çıkarak, yapının sütunlu bir revakı olabileceğini aktarmıştır. Restle ise bu sütunların başka bilinmeyen bir yapıdan gelmiş olabileceğini belirtmiştir (Rott, 1908: 249; Restle, 1979: 81; Alp, 2021: 170). Thierry merkez sekizgenin dıştan ve kutsal alanla genişletildiğini belirtmektedir. Bu genişletmeye sekizgen planlı yapı örneği olarak San Vitale Kilisesi, tetraconch plan tipine göre ise Apamea Katedrali ve Zwarnotz Ermeni *martyrium*'u verilebilir (Thierry, 2002: 85). Sekizgen plan tipi Hıristiyan sebolizminde İsa'nın sekiz günde ölümünden uyanması yani yeniden doğum, değişim ve kurtuluş gibi anlamları içinde barındırmaktadır. Bu anlam çerçevesinde form olarak özellikle vaftizhanelerde ve *martyrium*'larla özdeşleştirilmiştir (Alp, 2021: 34; Ousterhout, 2019: 44-46).

Çizim 4.59. Suvasa Kilisesi, Gravür

(Rott, 1908: 250)

Rott'a ait fotoğrafta yapının iç mekânından bir kısım görülebilmektedir. Fotoğrafa göre kilit taşı belirgin kemerli pencere açıklığının hemen üzerinden yapının üst örtüsünün başlangıcı olan taş bloklar görülebilmektedir. Bu pencerenin hemen altında girintili bir korniş yapı çevresini dolanmaktadır. Sekizgenin üst örtüsüne geçişte, köşelerde tek parça halinde uzun bloklar bulunmaktadır (Restle, 1979: 81) (Resim 4.98.).

Resim 4.98. Suvasa Kilisesi, İçten Görünüm

(Rott, 1908: 252)

Yapı 5. yüzyıla tarihlendirilmekte olup güneydoğu iç duvarında yer alan bir tahrip edilmiş yazıtın ilk yarısında 13. yüzyılda boyandığı ile ilgili yazıt bulunmaktadır (Rott, 1908: 251).

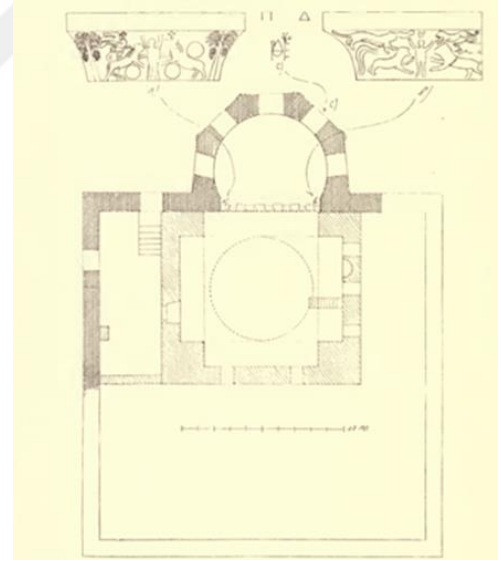
4.13. Çardak Köyü Kilisesi

Nevşehir'in Çardak Köyü'nde bir üç nefli Erken Hıristiyanlık Dönemi kilisesi bulunmaktadır (Çizim 4.60.). Bu kilise daha sonraki dönemlerde değişikliğe uğramış, günümüzde bir camiye dönüştürülmüştür. Günümüzde de aynı işlevini korumaktadır. Kiliseden ayakta kalabilen kuzey duvarının bir kısmı ve apsisin cami yapısına entegre şekilde düzenlendiği görülmektedir (Resim 4.99.). Yapının yakınında kaya yerleşimi bulunması, yapının cemaat kilisesi olma ihtimalini güçlendirse de kalıntıların bulunmayışının yanında izole Erken Dönem kiliseleri gibi anma kilisesi veya manastıra ait bir yapı olarak hizmet vermiş olabileceği de değerlendirilebilir.

Resim 4.99. Çardak Köyü Kilisesi
Doğudan Bakış

(Strzygowski, 1903: 69)

Çizim 4.60. Çardak Köyü Kilisesi, Plan, Kemer
Başlıkları Detay

(Strzygowski, 1903: 68)

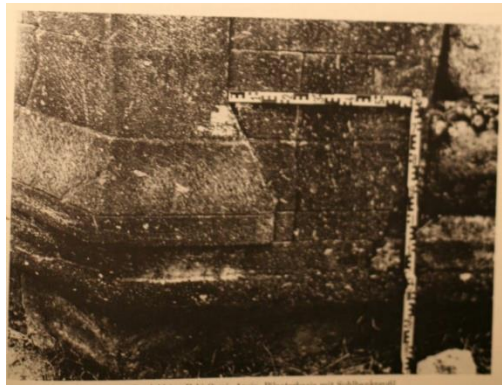
Apsis yarım kubbesi hafif volkanik kayadan, diğer duvarlar ise koyu renkli trakitten düzgün kesme taştan oluşmaktadır (Rott, 1908: 248). Restle, Smirnov tarafından yapılan planda uzunluğun 20,2 m., genişliğin 20 m. olarak alınabileceğini belirtmiştir. Restle, kuzeyde ayakta kalabilmiş pencerelerden yola çıkarak, duvarda dört adet daha pencere olabileceğini belirtmiştir (Restle, 1979: 35) (Resim 4.100.).

Resim 4.100. Çardak Köyü Kilisesi, Kuzey, Pencere Açıklığı

(Restle, 1979: Tafeln 36)

Apsis derinliği ise 6,93 m.'dir (Restle, 1979: 34). İçten at nalı dıştan beş cepheli olan apside beş adet büyük boyutlu derin pencere bulunmaktadır (Strzygowski, 1903: 69) (Resim 4.102.). Pencere kemerleri dıştan profilli kemerler ile çevrili olup kemerin başlangıçlarında pilaster başlıklarına kesit olarak benzeyen basit konsollar bulunur. Pencerenin alt pervazı hizasında apsis çevresini dolanan ve tüm yapıyı çevreliyormuş gibi görünen çıkıntılı bir profil apsis kasnağının üzerinde bulunur. Apsisin saçak altı hizasında iki parçalı bir korniş bulunur. Apsisin beş cephesinin dört köşesinde başlıklı sütunceler bulunur (Restle, 1979: 35) (Resim 4.101.). Ekiz apsisin dış cephesinde bulunan süslemelerin Geç Dönem özellikleri gösterdiğini bu sebeple kilisenin iki ayrı inşa dönemi geçirmiş olabileceğini belirtmiştir. Kilise yapısının ilki inşa evresini Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirirken, ikinci evrenin 19. yüzyıl özelliklerini gösterdiğini belirtir (Ekiz, 2007: 143/4)

Resim 4.101. Çardak Köyü Kilisesi, Sütunce Kaidesi

(Restle, 1979: Tafeln 42)

Resim 4.102. Çardak Köyü Kilisesi, Apsis

(Ekiz, 2007: 147)

Apsis kemerinin başlıkları dış sütun başlıkları gibi kesit ve tasarım olarak basittir ancak Erken Dönem özellikleri gösteren kabartmalarla vurgulanmıştır (Restle, 1979: 35). Bu kabartmalardan kuzey başlıkta merkezde bulunan Daniel, sıçrayan aslanların arasında (sağdakinin başında haç varmış gibi görülmektedir) orans pozisyonunda dururken görülür. Bunun çevresinde üç büyük disk, melek figürleri ve hurma ağaçları (palmiye ağacı) bulunur. Güneyde bulunan başlıkta ise benzer şekilde ortada duran Daniel'in, başının üzerinde çapraz haç bulunmakta olup çevresinde ona doğru atlayan aslan ve birçok hayvan figürü olduğu görülür (Strzygowski, 1903: 70) (Resim 4.104.). Ayrıca kilisenin içinde, girdap şeklinde girift yaprak ve üç kademeli dal örgü ile detaylandırılmış bir korniş parçası bulunur (Restle, 1979: 35) (Resim 4.103.).

Resim 4.104. Çardak Köyü Kilisesi,
Kuzey Apsis Kemer Başlıkları

(Ekiz, 2007: 147)

Resim 4.103. Çardak Köyü Kilisesi, Korniş
Parçası

(Restle, 1979: Tafeln 45)

4.14. Buzluk (Persek) Kilisesi

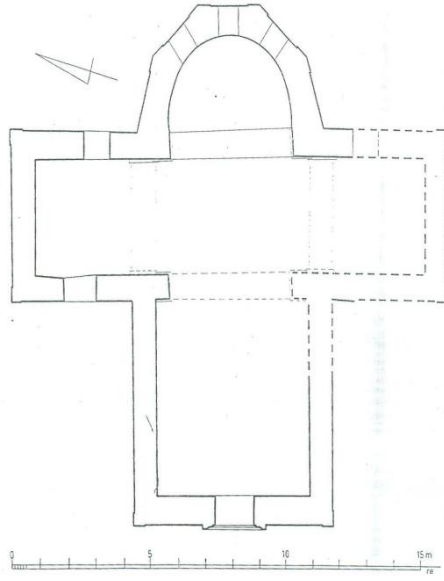
Kayseri'nin Tomarza ilçesinin yaklaşık 10 km. kuzeydoğusunda günümüz Kapıkaya köyü civarında konumlandırılan kilise günümüze ulaşmamıştır. Yapı ile ilgili tanımlar yazılı kaynaklar ve görseller aracılığıyla aktarılmıştır. Restle yapıyla ilgili yaptığı araştırma döneminde Köpekli olarak geçen, yapıya yaklaşık 1 km. uzaklıktaki günümüz Turanlı köyü civarında taş ocağı bulunduğunu ve bu taş ocağının dibinde buz olduğundan bahsetmiş ve Buzluk (buz deliği) isminin kökenini bu ocağa atfetmiştir (Restle, 1979: 49). Persek isminin ise bölgenin taşlık topoğrafya ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Yırşen, 2022: 78). Yapının yakınında tonozlu bir sarnıç bulunmaktadır ve su kilisenin çok aşağısında küçük bir çukurda toplanarak gölet oluşturur (Restle, 1979: 49) (Resim 4.105.). Sarnıcın varlığı kilisenin bir manastır ile ilişkilendirilmesine olanak sağlar ancak kesin ve net veriler bulunmamaktadır.

Resim 4.105. Buzluk (Persek) Kilisesi Yakınında Bulunan Sarnıç

(Restle, 1979: Tafeln 198)

Serbest haç planlı yapının tansept haç kolları batı haç kollarından daha kısa ve dar düzenlenmiş, uzunluğu dıştan yaklaşık 4,2 m. olup, genişliği yaklaşık olarak 5,10 m.'dir. Batı haç kolunun dıştan ölçüleri 7,1 m. genişlik, 6,7 m. uzunluk olarak kaydedilmiştir. Merkezi bölüm ise 3,3 x 5,5 m.'dir (Yırşen, 2022: 78-79) (Çizim 4.61.). Üst örtüsü kayıt altına alındığı dönemlerde de yok olmuş yapının merkezi mekânı Rott'a göre kubbeye örtülmüş olabilir (Rott, 1908: 189).

Çizim 4.61. Buzluk (Persek) Kilisesi, Plan

(Restle, 1979: Plane 27)

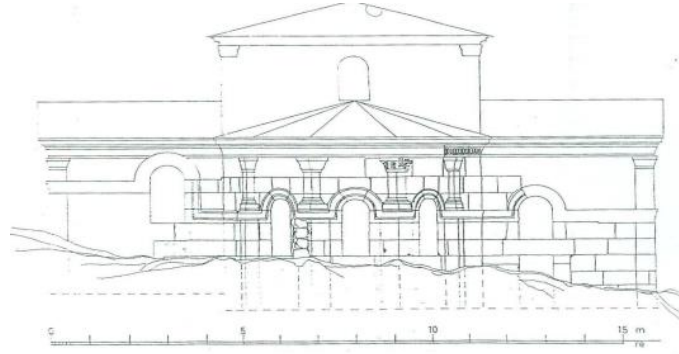
Yapının apsisi içten atnalı şeklinde olup dıştan beş cephelidir. Genişliği 4,5 m. derinliği ise yaklaşık 2,8 m. olarak ölçülen apside, orta cephe duvarlarına üç adet kemerli pencere açıklığı yerleştirilmiştir (Yırşen, 2022: 79) (Resim 4.106.). Pencerelelerin kemerlerini çevreleyecek seviyede tüm cepheyi dolaşan profilli konsol bulunmaktadır. Konsolların üzerinden, yine pencere arasından saçaklara kadar devam eden biri akantus yaprağı ve figürlü başliğa sahip köşe sütunceleri bulunmaktadır (Çizim 4.62.). Saçak altında dil motifleri içinde damlaların bulunduğu kazıma tekniği ile yapılmış silme vardır. Pencerelelere kemerlerinin üzerinde bağlantılı silme düzenlemesi bulunur.

Orta apsis penceresinin güneyinde bulunan paye başliğının üzerinde bir yazıt bulunmaktadır;

“Κύριε ό κατοικῶν τὸ[ν] αἰῶνα βοήθε[ι] ἅπαν[τα].

Tüm zamanlarda yaşayan Ey efendi- miz, yardım et!”

Rott, kitabenin bulunduğu yerin yakınında tavanda palmet ve kuş bezemelerinin olduğunu belirtmiştir (Rott, 1908: 189; Restle, 1979: 49)

Çizim 4.62. Buzluk (Persek) Kilisesi, Doğu Cephe
(Restle, 1979: Plane 29)

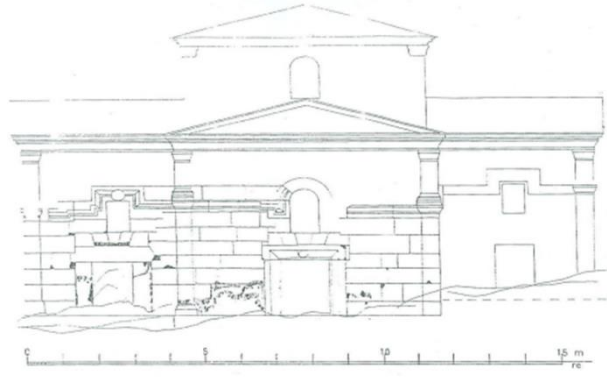

Resim 4.106. Buzluk (Persek) Kilisesi, Apsis
(Restle, 1979: Tafeln 86)

Restle'nin planında görüldüğü üzere güney haç kolu ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Kuzey haç kolunun doğu duvarında bir açıklık bulunurken batı duvarında ise kapı olması olası bir açıklık görülmektedir. Bu kapının üzerinde dikdörtgen bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney haç kolunda da aynı düzenlemenin olduğu düşünülebilir. Batı haç kolunun küçük bir kısmı yine görülemezken bu haç kolunda pencere açıklığı görülmemektedir (Resim 4.107.). Merkez ekseninde, batı haç kolunun batı duvarında yapının girişi görülmektedir kapı dıştan profilli olduğu görülmektedir. Kapı lentosunda haçlı bir madalyon bulunmaktadır (Rott, 1908: 189). Restitüsyon çizimine göre kapının üzerinde dikdörtgen bir açıklık bulunmaktadır. Restle'nin restitüsyon çizimine ve yayınladığı fotoğraflara göre yapının köşelerinde apsis cephesinde görüldüğü gibi profilli konsol

üzerinden saçak kısmına kadar köşe sütunceleri kullanıldığı görülmektedir (Çizim 4.63.).

Çizim 4.63. Buzluk (Persek) Kilisesi, Doğu Cephe
(Restle, 1979: Plane 28)

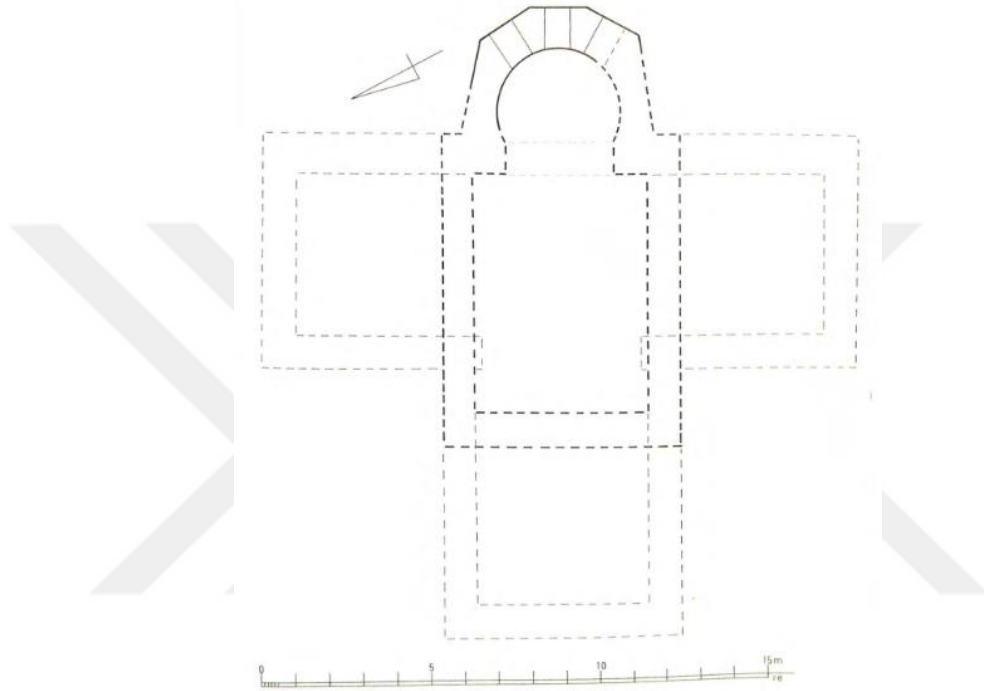

Resim 4.107. Buzluk (Persek) Kilisesi, Batı Haç Kolu Kapısı
(Restle, 1979: Tafeln 81)

4.15. Satı Köyü'ndeki Kilise

Kayseri ilinin Develi ilçesi sınırları içerisinde bulunan ve Satı Köyünün 5 km. batısında, Hacılı Dağı'nın kuzey yamacında yer alan kiliseden günümüze sadece apsis kalıntıları ulaşmıştır. Yapı çevresi ile ilgili yeterli veri ve kalıntının varlığına ilişkin bilgi bulunmamaktadır ancak dağın yamacındaki konumu yapının yerleşim bağlamından uzak bir anma kilisesi olarak hizmet vermiş olabileceğini gösterir. Yapı ile ilgili ilk araştırmalar Rott tarafından yapılmış olup Restle de yapıyı inceleyerek

kayıt altına almıştır (Rott, 1908: 172; Restle, 1979: 55). Yapı ile ilgili literatür bilgileri kısıtlı olup az sayıda yakın dönem çalışmaları bulunmaktadır (Çelebioğlu, 2008: 34; Yırşen, 2022: 51). Yapı, Rott tarafından serbest haç planlı kiliseler grubuna dahil edilmiştir ancak Restle tarafından yapılan araştırmalarda da aktardığı üzere yapı ikinci bir evrede tek nefli hale getirilmiştir (Restle, 1979: 56) (Çizim 4.64.).

Çizim 4.64. Satı Köyü'ndeki Kilise, Plan

(Restle, 1979: Plane 34)

Apsis kalıntılarının da ikinci evrede batı haç kolunun bir kısmı üzerinde düzenlenen tek nefli ikincil evreye ait olduğu düşünülmektedir. Apsis derinliği 2.70 m.'dir. İtten at nalı dıştan beş cepheli olan apsisin iki penceresi görülebilmektedir. Pencere kemerleri dış cephede derin yivli profiller ile detaylandırılmış olup, sövelerin düz olduğu görülmektedir. Restle apsis genişliği 3,2 m. olan yapının ve bu hali ile Kapadokya'daki aynı dönem kiliseleri arasında en küçük ikinci apsis'e sahip olduğunu belirtmektedir (Restle, 1979: 56). Apsisin güney köşesinde bulunan saçak altı seviyesindeki süslemeli korniş duvarın geri kalanında devam etmemektedir. Bu sebeple yapının ilk yapım evresine ait olabileceği düşünülmektedir. Rott'a ait fotoğrafta apsis duvarının etrafını çevreleyen testere dişli saçak görülebilmektedir (Resim 4.108.). Restle, Rott tarafından tarif edilen ve aktardığı fotoğrafta orta

konumdaki pencere ile kuzey pencere arasında görülen pilaster başlığına ait dört akantus yaprak desenli bir parçanın, kilisenin altındaki moloz yığınının içinde olduğunu belirtmiştir (Rott, 1908: 172; Restle, 1979: 56).

Resim 4.108. Satı Köyü'ndeki Kilise, Kuzeydoğudan Bakış, Apsis

(Rott, 1908: 173)

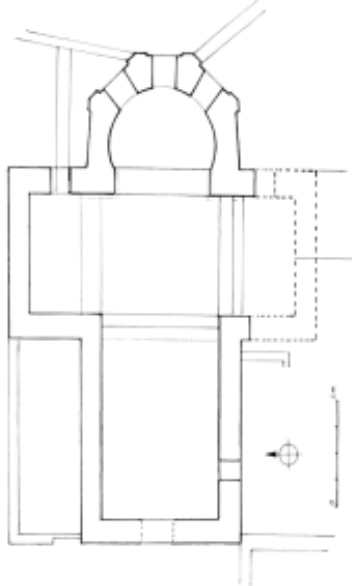
Rott, serbest haç planlı ilk evre kilisesinin apsis hariç batı haç kolu uzunluğunun 12,5 m., kuzey ve güney haç kollarının uzunluklarının 5,3 m. olduğunu belirtmiş, yapının genişliğinin ise 4,7 m. olduğunu aktarmıştır (Rott, 1908: 172). Restle yapının ilk yapım evresine ait batı haç kolunun boyutlarını Sivrihsardaki Kızıl Kilise ile karşılaştırmış ve iki yapı arasında benzerlikler olduğu aktarmıştır (Restle, 1979: 57). Yapı kahverengi-kırmızı trakit ve mermer-beyaz kireçtaşı kullanılarak yapılmıştır. Apsisin korniş kısımlarında ve çeşitli yerlerde görülen boya izlerinin varlığı bilinmektedir. Rott, mavi kırmızı ve beyaz renklerin kullanıldığını belirtmekte olup dekoratif bir programın varlığını önermek güçtür (Rott, 1908: 172). Restle iki kat sıva tabakasının varlığından söz etmektedir (Restle, 1979: 57).

4.16. Han Köyü'ndeki Kilise

Tomarza'dan 46 km. Pınarbaşı'ndan 40 km. uzaklıktaki, iki kasaba arasındaki yolun solundaki bir dere boyunca bir bazalt uçurumun altında bulunan kilise Thierry tarafından literatüre aktarılmış olup daha öncesinde kervansaray olduğu düşünülmektedir (Thierry, 1990: 43). Yapının çevresi ile olan bağı ile ilgili herhangi bir bilgi ve veri bulunmamaktadır.

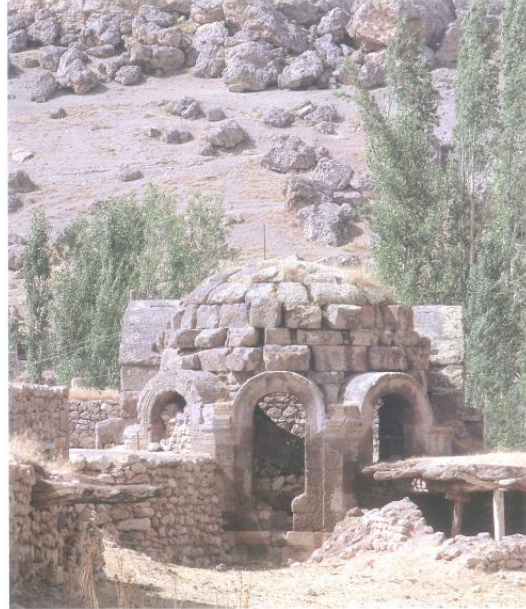
İyi kesilmiş koyu gri trakitten oluşan mevcut kalıntılar arasında batı kolu (büyük oranda değiştirilmiş), merkez mekân ve apsis farklı yüksekliklerde korunmuştur. Yapının özgün tasarımı daha sonradan oluşturulan samanlık ahır ve konut yapıları ile büyük oranda yok olmuştur. Yapı apsis dahil Thierry'nin verdiği ölçülere göre yaklaşık olarak yaklaşık 18,5 x 13,5 m. ölçülerindedir (Thierry, 1990: 46) (Çizim 4.65.). Transept haç kolları aynı ölçülerde olup dıştan uzunlukları yaklaşık olarak 11,25 x 6,50 m.'dir. Batı haç kolunun ölçüleri ise dıştan yaklaşık 8 x 6 m.'dir. Merkezi mekân ölçüleri ise kareye yakın yaklaşık 5,25 x 5,35 m.'dir. Thierry'nin planı incelendiğinde transept haç kollarının doğusunda birer adet pencere açıklığı görülmektedir. Yapının girişi muhtemelen batı haç kolunun batısında bulunmaktadır. Thierry, transept kollarının batı duvarlarında kapı olabileceğini ancak kesinlik olmadığını belirtmiştir (Thierry, 1990: 48; Yirşen, 2022: 87).

Yapının apsisi içten at nalı dıştan beş cepheli düzenlenmiştir. Orta üç cephede kemerli pencere açıklıkları ve apsisi kapatan kubbe günümüze ulaşmıştır. Apsis derinliği yaklaşık olarak 4,15 m.'dir (Thierry, 1990: 47). Apsis pencere kemerleri kademeli silmeler ile detaylandırılmıştır (Resim 4.109.).

Çizim 4.65. Han Köyü'ndeki Kilise, Plan

(Thierry, 1990: Schema 3)

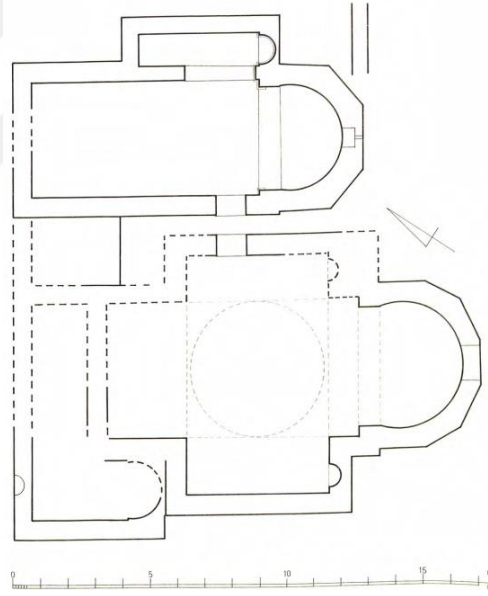

Resim 4.109. Han Köyü'ndeki Kilise, Apsis

(Thierry, 2002: Planche en couleurs 5)

4.17. Süt Kilise

Mokissos yerleşiminin batısında bulunan manastırın bir parçası olan Süt Kilise adını bulunduğu alanda yazın eriyen karlar nedeniyle almıştır. Kuzeyinde tek nefli bir kilise ile batıda bulunan duvar ile bağlanmaktadır (Çizim 4.66.). Kuzey kilisesinin kuzeyinde, duvar kalınlığında bir apsisi olan küçük bir şapele sahiptir. Bu kilisenin güney duvarında iki kilise arasında geçişi sağlayan dar bir geçit bulunmaktadır. Güneyde bulunan haç planlı kilise batıda tahrip olmuştur. Güney haç kolunun doğusunda küçük apsis bulunmaktadır. Ana apsis dıştan yedi cepheli içten atnalı biçiminde düzenlenmiştir. Ortasında bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Güneybatı köşesinde bulunan iki katlı daha sonraki bir döneme aittir (Ramsay ve Bell, 2008: 370,375; Restle, 1979: 84).

Çizim 4.66. Süt Kilise, Plan

(Restle, 1979: Plane 50)

4.18. Komana Şar Roma Anıt Mezarı (Kırık Kilise)

Kayseri'nin 85 kilometre güneydoğusunda, Şar'da (Komana) bulunan kagir Roma Anıt Mezarı, yazıtları nedeniyle 4. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir (Resim 4.110.). Anıt, 9,25 x 18 m. ölçülerindedir. Yapı daha sonraki dönemlerde haç planlı bir kiliseye dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm 1967 yılında İngiliz kazılarında ortaya çıkarılmıştır.

Yapının batı cephesi üst katta üç sıra kemer ile alt katı ise sütunceler ile detaylandırılmıştır. Alt katta tonozlu bir mezar odası bulunmakta, buradan bir tünel ile ikinci bir tonozlu mezar odasına geçiş sağlanmaktadır ancak bu oda yapı kiliseye çevrilirken hasar görmüştür. Yapının kiliseye çevrilme tarihi girişte bulunan rampanın kaldırımları olarak kullanılan Hıristiyan mezar taşları nedeniyle geç bir döneme atfedilmektedir. Mezar anıtı, Gereme’de bulunan mezarla kıyaslanabilir özelliklere sahiptir (Ousterhout, 2019: 73; Restle, 1979: 86-87).

Resim 4.110. Roma Anıt Mezarı (Kırık Kilise), Güneybatı Yönünden Bakış

(Ousterhout, 2019: 72)

SONUÇ

Kapadokya Bölgesi'nde 3. ve 6. yüzyıl arasına var olmuş ve günümüze ulaşan yerleşimlerin yapı izleri, dönem özellikleri ve kronolojik tarih verileri ile birlikte değerlendirilebilmektedir. Roma imparatorluğunun Kapadokya Bölgesi üzerindeki etkisi, Geç Antik Çağ aralığında yaşanan sosyal, idari ve siyasi değişimler ile şekillenmiş, dönem insanının mekânsal çevresini oluşturmasında büyük oranda etkili olmuştur. Bu değişimler dışında bölge insanının günlük hayatındaki mekânsal ihtiyaçları ve estetik anlayışı, yerleşimler ve bu yerleşimlerin kimliğini oluşturan mimari verilerin incelenmesi ile anlaşılabilir.

Çalışmamızda, günümüze ulaşmayan fakat kayıt altına alınmış yapılar ile günümüze ulaşan mimari bulgular, dönem özelliklerini içinde barındıracak şekilde modern ve tarihi kaynaklar vasıtasıyla ele alınmıştır. Geç Antik Çağ Kapadokya'sındaki yerleşim özelliklerinin belirlenmesi, bölgeye özgü mimarinin çevresi ile olan bağlamının anlaşılması amaçlanmıştır. Dönem yapılarının tek tek ele alınması ve yerleşimler hakkında yeterli arkeolojik verinin bulunmaması tarihsel çerçevede bölge insanının mekânsal yerleşim organizasyonunun bütünsel olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Kapadokya Bölgesi'ndeki yerleşim alışkanlıkları ve mimari izler arasındaki bağlantı geniş açılı bir Geç Antik Çağ tablosu oluşturulmasına engel teşkil etmemektedir.

“Kent Yerleşimi” tanımı, tarihi verilerle desteklenecek şekilde özellikle başkentlik statüsü almış olan üç büyük ölçekli yerleşimin incelenmesinde kullanılmıştır. Kent yerleşimlerinin her biri, stratejik konumu ve kendine has mekânsal yerleşim organizasyonu ile birbirinden ayrılmaktadır. Caesareia ve Tyana kentlerinin Roma Öncesi Dönem'de de varlığı bilinen konumsal yerleşim seçimini miras aldıkları görülmektedir. Bu kentler tarihsel süreçte var olan yerleşim seçimini devam ettirmiş

ve yol ağlarının önemli bir parçası olarak Geç Antik Çağ'da da varlığını sürdürmüştür. Helvadere Kasabasına konumlandırılan Mokissos yerleşimi hakkında detaylı bilgi bulunmamasıyla birlikte bu kentin de Antik Çağ'dan itibaren varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Volkanik Erciyes ve Hasan Dağ bölgesinin topoğrafyasını etkileyen en belirgin unsurdur. Özellikle Caesareia ve Mokissos yerleşimi bu iki dağın eteklerindeki belirleyici coğrafi konuma sahiptir. Tyana kenti ise Torosların Bolkar dağları arasındaki konumu ile coğrafi olarak yerleşimsel ihtiyaçların karşılandığı bir alanda bulunur.

“Kırsal Yerleşimi” tanımı, bahsi geçen yerleşimlerin tarihsel yazılı verilerinin bulunamaması nedeniyle, mimari bulguların kronolojik değerlendirmesi ve çevre organizasyonu ile bağlantılı olarak benzer dönem özelliklerini barındıran küçük ölçekli yerleşimleri incelerken kullanılmıştır. Bölgenin özelliklerine göre yerel alışkanlıkların yoğunluklu olarak gözlemlendiği kırsal yerleşimlerin her biri, farklı karakteristik ihtiyaçlarla şekillendirilmiştir. Kırsal yerleşimlerde konum seçimleri bölgesel merkezlere yakın ve tarımla uğraşılması sebebiyle doğal kaynaklara erişimin kolay olduğu alanlarda yoğunlaşır. Kırsal alanlarda özellikle Kızılırmak nehrinin varlığı ve uzantıları, yaşamsal ihtiyacın karşılanmasında ve tarımsal üretim için önemli yer tutmaktadır.

Belirli bir mekânsal yerleşim organizasyonunun parçası olmayan ancak dönem özelliklerini içinde barındıran mimari yapı kalıntıları ise yakın çevresi ile ilişkilendirilmiştir. Bu yapıların dönem içerisindeki işlevi, çevresi ile olan bağı incelenmiştir. Volkanik topoğrafya, kırsal alanlardaki mekansal organizasyonu şekillendiren önemli bir faktör olarak, bölgeye özgü bir düzen oluşturacak şekilde, kagir ve kaya oyma mimarinin bir arada bulunmasına neden olmuştur.

Topoğrafik Etki

Yerleşimleri oluşturan mimari, coğrafi özellikler ve volkanik topografya ile uyum içerisinde, kaya oyma ve kagir yapı olarak iki farklı mimari mekân kurgulama örneğini barındırır. Kent yerleşimlerinde kaya oyma mimari örneklerine rastlanmamaktadır. Küçük ölçekli yerleşimlerde ve kırsal alanda bulunan mimari örneklerde ise hem kaya oyma hem de kagir yapı örnekleri görülmektedir. Sobessos ve Gereme yerleşimlerinde

döneme ait kagir mimari örnekleri bulunmaktadır. Soğanlı Vadisinde, Başköy ve Güzelöz yerleşimlerinde kagir mimarinin yanında kaya oyma mekanların da olduğu gözlemlenmiştir. Göreme, Avcılar, Çavuşin yerleşimleri ile birlikte Zelve, Güllüdere ve Kızılçukur Vadilerinde kaya oyma mimari örnekler bulunur. Özkonak Kompleksi tamamen kaya oyma mekânsal kurgusu ile ender bir yere sahiptir. Her iki inşa geleneğinde de yapıların zaman içerisinde uğradığı doğal ve beşerî tahribat, birçok yapının yok olmasına veya dönem izlerinin silinmesine neden olmuştur.

Yapı Türleri

Geç Antik Çağ'dan günümüze ulaşan yapı çeşitlilikleri sınırlıdır ancak konut yapıları, su tesisleri, üretim mekanları, savunma yapıları ve dini yapıların mimari verileri izlenebilmektedir.

Barınma mekanları olarak ele alınan konutlar, kent ölçeğindeki yerlerde geniş alana yayılmış şekilde bulunmalıdır ancak Kapadokya'da bulunan kent ölçeğindeki yerleşimlerde konut yapılarının izleri yalnızca Mokissos yerleşiminde takip edilebilmektedir. Kırsal alanlarda konut yapıları ile ilgili az sayıda veri bulunmakta olup Mokissos yerleşimi ile bağlantı kurulabilecek kagir konut örnekleri Sobessos yerleşiminde, birbirine bağlı şekilde konumlandırılmış mekanlardan oluşan yapı grubudur. Mokissos'ta bulunan konut yapılarının üst örtü sistemi günümüze ulaşmıştır bu sebeple kent içindeki konut yapılarının üst örtüye göre düz çatılı ve tonoz-kubbe örtülü olarak gruplandırılması, oda düzenlemelerinin bütünlük oluşturmaktadır. Sobessos'ta bulunan konutların üst örtüsünün günümüze ulaşmamış olması ve birbirine bağlı mekânsal düzeni, Mokissos'ta bulunan konut yapıları ile ortak bir değerlendirmeye izin vermemektedir.

Kaya oyma konut yapıları farklı dönemlerde birden çok formada değiştirilebileceğinden kesin tarihlendirme yapılması güçtür. Çavuşin'de bulunan Vaftizci Yahya kilisesinin çevresinde birçok kaya oyma mekân bulunmaktadır ancak bu mekanlarda erozyon nedeniyle zaman içerisinde gerçekleşen deformasyon, mekânsal analize ve dönem tarihlendirmesine izin vermemektedir. Yalnızca Özkonak'ta bulunan kaya oyma mekân kurgusu, elitlere hizmet etmiş kompleks bir konut olma ihtimali barındırır. Avlu alanının etrafında bir şapel, bir salon, iki oda ve

mutfak bölümü ve belirgin işlevlere sahip olmayan farklı kaya oyma mekanlar tespit edilmiştir. Mekanların birbirleriyle olan mimari ilişkisi manastır düzeninden çok kompleks bir konut olabileceğine işaret eder. Özkonak'ta bulunan bu kompleks Kapadokya'da Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne tarihlenebilecek başka seçkin konutu olmaması nedeniyle kesin bir işlev tanımına izin vermemektedir.

Yerleşimlerin en önemli yaşamsal ihtiyacı olan suyun temini, taşınması ve kullanımı ile ilgili yapılar bölgenin coğrafi özelliklerine göre şekillenmiştir. Büyük ölçekli yerleşimlerde su temini ve depolanması ile ilgili yapı örnekleri Tyana kentinde havuz, Mokissos kentinde ise sarnıç yapıları ile gözlemlenmektedir. Kırsal alanda su yapıları hem yerleşim hem tarımsal bir amaca hizmet etmektedir. Gereme yerleşiminde sarnıç yapılarının varlığı bilinmekte ancak bu yapılarla ilgili detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Kızılçukur ve Güllüdere vadileri çevresinde bulunan kaya oyma tünel sarnıçların varlığı bu vadilerin tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yerleşimsel amaca hizmet etmiş olmalıdır.

Yerleşimlere suyun ulaştırılması amacıyla yapılan mimari örnekler kısıtlıdır. Kent ölçekli yerleşimlerde yalnızca Tyana kentinde bulunan su kemerlerinin mimari verileri günümüze ulaşmıştır. Kırsal yerleşimlerde Tyana kentindekine benzer mimari veri bulunmamakla birlikte yalnızca Güzelöz yerleşiminde suyun taşınması amacıyla oluşturulmuş kaya oyma su tünelinin varlığı bilinmektedir. Tyana kentinde bulunan su kemerlerinin tarihlendirilmesi yapılan arkeolojik çalışmalarda ulaşılan sikkeler ile belirlenmiştir ancak Güzelözde bulunan su tüneli belirli bir tarihlendirmeye izin vermemektedir.

Yerleşimlerde suyun kullanım alanı hamam yapılarıdır. Caesareia ve Gereme yerleşiminde bulunan ve hamam olduğu düşünülen yapı kalıntıları hakkında detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan hamam yapısı izlerine Tyana ve Sobessos yerleşiminde rastlanmaktadır. Tyana hamamı kareye yakın bir plana sahiptir ve kent ölçeği ile bağlantılı olarak daha donanımlı ve büyüktür, Sobessos'ta bulunan hamam ise L planlı olup daha küçük ölçeklidir. Tyana'da, Sobessos hamamından farklı olarak *basilica thermarum* ve *legnaia* bölümleri bulunmaktadır.

Kapadokya'da yerleşimlere veya manastırlara bağlı olabilecek üretim işliklerinin varlığı bilinmektedir. Tyana yerleşiminde yapılan kazılarda işlik olarak kullanılmış olduğu düşünülen yapı izlerine rastlanmıştır ancak Caesareia ve Mokissos yerleşimlerinde bu işlevdeki yapıların varlığına ilişkin herhangi bir veri günümüze ulaşmamıştır. Sobessos yerleşiminde fırınlı bir işlik izine rastlanırken, Güllüdere ve Kızılçukur vadilerinde tarımsal üretimle ilişkili olarak güvercinliklerin oluşturulduğu görülmektedir. Soğanlı Vadisinde ve günümüz Güzelöz yerleşiminde bulunan şarap işlikleri de kırsal alanlarda üretim odaklı yerleşim kültürünün bir parçasıdır.

Yerleşimlere bağlı savunma yapılarının varlığına ilişkin bilgiler yalnızca büyük ölçekli kent yerleşimlerinde bulunmaktadır. Antik kaynaklarda belirtildiği şekliyle Caesareia ve Mokissos yerleşimlerinde kenti çevreleyen surların varlığı bilinmektedir. Caesareia'da bulunan İustinianos Dönemi surlarının konumu kesin olarak bilinmemektedir. Günümüz Kayseri Kalesi ve çevresindeki sur kalıntıları ile İustinianos Dönemi surları arasında kurulan bağ, kesin bir tarihsel sınıflandırmaya imkân vermemekte ve verilen bilgiler varsayımdan ileri gitmemektedir. Bunun yanında Caesareia kentinin yerleşim özellikleri ve tarihi kaynaklarda bahsi geçen tanımlama ile boyut olarak tezatlık oluşturmaktadır. Mokissos yerleşiminde yalnızca akropol çevresinde sur yapıları izlenebilmektedir. Kenti çevreleyen bir sur yapısının izine rastlanmamıştır ancak yerleşim içinde bir adet olmak üzere kent çevresinde askeri amaçlı kalelerin varlığı bilinmektedir. Tyana kentinde bulunan sur düzenlemesi hakkında verilerin kısıtlı olması nedeniyle yerleşimin savunma düzeni ile ilgili belirgin bir sonuca ulaşılamamaktadır.

Bölgede bulunan dini yapı örnekleri mezar mekanları, vaftizhaneler ve kiliselerdir. Mezar mekanları yerleşimlerde nekropol olarak adlandırılan belirli bir alan içinde veya kiliselerle bağlantılı olarak bağlamsal bir çerçevede karşımıza çıkmaktadır. Bölgede bulunan mezar mekanları U şeklinde veya paralel düzenlenmiş ölü yataklarına sahiptir. Farklılıklar olmakla birlikte iç mekânın tonozlu bir üst örtü ile örtülmüş olduğu görülmektedir. Mezar mekanları dışında, kiliselerin çevresine yerleştirilmiş *arcosolium* düzenlemeleri görülmektedir. Büyük ölçekli yerleşimlerde günümüze en iyi şekilde ulaşmış olan mezar mekanları Mokissos kentinde, yerleşimin çeşitli

noktalarında görülmektedir. Kentte Hıristiyanlık öncesi ve sonrası mezar yapılarının bulunması kentin Geç Antik Çağ öncesindeki yerleşim izlerine işaret etmektedir. Kentte bulunan mezar mekanlarının, Antik mezarlar örneklerinde görülen anıtsal bir düzenlemesi bulunmaz. Mokissos kentindeki mezar yapılarından daha özenli inşa edilmiş mezar yapısı Gereme yerleşiminin içinde bulunmaktadır. Mokissos'ta bulunan mezar mekanlarına göre Geremedeki mezar yapısı günümüze daha iyi şekilde ulaşmıştır. Nekropol olarak değerlendirilebilecek kırsal alan örnekleri günümüz Göreme Açık Hava Müzesinin yanında bulunmaktadır. Geç Antik Çağ'a tarihlendirilebilecek özelliklere sahip kaya oyma mezar mekanları barındıran nekropol alanının yerleşimsel bağı bilinmemektedir ancak bölgenin tarihsel süreçteki dini yapı yoğunluğu nekropol alanının belirli bir zümreye hizmet etmiş olabileceğini göstermektedir. Güzelöz'de bulunan kaya oyma nekropol alanında, bir mezar girişinde görülen Antik mezar cephe düzenlemesi, nekropolün tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Nekropol alanının yolun kenarındaki konumsal tercihi ve mezar mekanının cephe düzenlemesi, mimari anlamda kırsal alanlardaki Romalılık etkisinin yerel bir örneğidir.

Tyana kentinde bulunan apsisli vaftizhane Geç Antik Çağ'a tarihlenen bölgedeki müstakil tek örnektir. Tyana vaftizhanesi dışında, Sobessos yerleşiminde villada yapılan kazılarda bir vaftiz teknesi bulunması sebebiyle, villanın güneybatı köşesindeki mozaikli mekânın vaftizhane olduğu düşünülmektedir. Her iki yerleşimde bulunan vaftiz teknesinin de havuz bölümünün dört yapraklı yonca şeklinde düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Tyana kentinde bulunan vaftiz teknesinin dıştan haç biçimli olduğu Sobessosta bulunan teknenin ise dikdörtgen bir dış kalıba sahip olduğu görülür. Tyana kentinde bulunan vaftiz teknesinin mermer Sobessos yerleşimindeki teknenin ise oyulabilir tüften (İgnimbirit) oluşturulduğu görülmektedir. Bölgede başka Erken Dönem'e tarihlendirilebilecek vaftizhane veya vaftiz teknesi kalıntısı ile ilgili bir veri bulunmamaktadır.

Bölgede bulunan Geç Antik Çağ'a ait kilise yapıları kırsal ve kent yerleşimlerinde yoğunlukta olmakla birlikte yerleşimlerden uzak konumlarda da bulunmaktadır. Çalışmamızda kırkın üzerinde kilise ve şapel detaylı olarak incelenmiştir. Dönem içerisinde gerçekleşen sosyal ve idari değişimlerin en belirgin etkileri dini yapılar

üzerinde gözlemlenir. Kiliseler, diğer yapı türlerine göre, dönem izlerinin takip edilebildiği daha geniş bir yelpazeye sahiptir.

Kiliselere Yapısal Tipoloji

Bölgede bulunan kiliseler tek nefli, iki nefli, bazilikal sekizgen, üç yapraklı yonca (trikonkhos) ve serbest haç planlıdır. Üç yapraklı yonca plan tipi yalnızca Güzelöz'de bulunan Aziz Georgios Kilisesinde görülmüştür. Yonca ve Sekizgen plan tipi dışında diğer tüm plan tiplerinin kaya oyma mimari örnekleri de bulunmaktadır. Kagir iki nefli kilise örneklerinde kaya oyma örneklerden farklı olarak ana nef, yan neften sütun ve kemer sırası ile ayrılmaktadır. Zelvede bulunan Üzümlü kilisede kagir kiliselerden farklı olarak kuzey nefte apsis düzenlemesi görülmektedir. Üç nefli kiliselerin naos bölümü tek nefli ve iki nefli plan tipindeki örneklerden farklı olarak enlemesine genişlemektedir. Orta nef yan neflerden sütun ve kemer sıraları ile ayrılmaktadır. Uçhisar Aziz Basileios Kilisesinde diğer üç nefli kiliselerden farklı olarak ana nefi yan neflerden ayıran kemerli sütunlar yüksek tutulmuş ve üst seviyede *parapetler* yerleştirilmiştir. Durmuş Kadir Kilisesinde yan neflerin doğusunda yan apsis uygulaması görülürken, Vaftizci Yahya ve Aziz Basileios Kilisesi'nin ise yalnızca kuzey nefinin doğusunda yan apsis uygulaması görülmektedir. Kagir üç nefli yapıların hiçbirinde yan apsislerin varlığına işaret eden bir bulguya ulaşılmamıştır. Serbest haç plan tipindeki kilise örneklerinde Avcılarda bulunan 2c Numaralı Kilise'nin Yunan haçı düzenlemesi bulunurken diğer bütün haç planlı kiliselerde T plan düzeni görülür. Balkanderesi Vadisinde bulunan 1 Numaralı Kilise'nin doğu bölümü günümüze ulaşmadığından kesin verilere ulaşılamamaktadır. 2c Numaralı Kilise dışında Erken Döneme tarihlenen haç planlı kiliselerin hiçbirinde yan apsise rastlanmaz.

Apsislerin boyutları kilise ölçülerine ve işlevine göre farklılık göstermektedir. Erken Dönem kagir ve kaya oyma kilise apsislerinin çoğunluğu içten at nalı biçiminde düzenlenmiştir ve üzeri yarım kubbe ile örtülmüştür. Apsisler genellikle yine at nalı biçimli kemerler ile naos bölümüne açılmaktadır. Kagir kiliselerde apsisin dış düzenlemesinin beş cepheli olduğu gözlemlenmektedir. Günümüze sağlam şekilde ulaşan bir örnek olmamakla birlikte apsisin dıştan üst örtünün konik çatı ile kapalı olduğu düşünülmektedir. Bu kiliselerde çoğunlukla beş cephenin orta üç cephesinde kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Çardak Köyünde bulunan kilisede farklı

olarak pencereler beş cephede de bulunur. Ak kilisenin apsisinde ise yalnızca bir kemerli pencere açıklığı görülür.

Dönem kiliselerinde belirgin olarak kemerli pencere açıklığı kullanıldığı görülmektedir. Kagir kilise örneklerinde naos bölümünde bulunan pencere açıklıklarının konumları ile ilgili belirli bir düzenin izlendiği görülmektedir. Apsislerde görülen kemerli pencere düzenlemelerinin benzer veya daha büyük uygulamaları kilisenin diğer cephelerinde kapı açıklıklarının üst kısmında ve kubbe kasnaklarında uygulanmıştır. Kaya oyma kiliselerde pencere düzenlemeleri nadir görülmekle birlikte batı duvarda konumlandırılmıştır.

Kiliselerde üst örtü olarak içten beşik tonoz veya düz çatı uygulamaları görülmektedir. Haç planlı kiliselerde diğer plan tiplerinden farklı olarak kubbe kullanımı görülmektedir. Kagir kiliselerde, duvarlarının taşıyıcı özelliklerine bakılarak içten tonozlu olan üst örtünün dıştan üçgen çatı ile örtülü olduğu düşünülmektedir. Ancak dönem kiliselerinin üst örtüsü çoğunlukla yok olmuştur.

Kiliselerde bulunan kapı açıklıkları genelde batı duvarda olmakla birlikte yapıların bulunduğu arazi özellikleri ile bağlantılı olarak farklı kısımlarda da konumlandırıldığı görülmektedir. Bu nedenle simetrik bir giriş organizasyonundan söz etmek güçtür. Vaftizci Yahya kilisenin batısında narteks veya portiko olarak adlandırılabilen sütunlu anıtsal bir giriş bulunur. Bu bölüm dış cephe düzenlemesi olarak Komana'da bulunan Antik mezar yapısı ile benzerlik göstermektedir.

Litürjik Donatı

Kiliselerin iç düzenlemeleri dini amaçlara hizmet edecek şekilde işlevsel mobilyalar içerir. Bu mobilyalar yoğunluklu olarak apsis bölümü ile bağlantılıdır. Bu litürjik mobilyalardan biri olan sunak masaları Kapadokya kiliselerinde görülmektedir ancak çoğunluğu günümüze gelmemiştir. Bu örneklerde de ana apsisten çok yan apsislerde sağlam şekilde kalabilmiştir. Yan apsislerde duvara yaslı sunak düzenlemesinden farklı olarak ana apsiste bulunan sunak düzenlemeleri apsis duvarı ile bitişik değildir. Kaya oyma kiliselerin dışında Gereme Panagia kilisesinin *kripta* bölümünde bir sunak bulunmuştur.

Kiliselerde günümüze ulaşan oturma alanları yalnızca kaya oyma kiliselerde görülmektedir. Özkonak'ta bulunan kilisede, Pancarlık Kilisesinde, Durmuş Kadir Kilisesinde, Vaftizci Yahya Kilisesinde, Haçlı Kilisede ve Zelve 2 Numaralı Kilisesinde tahtlı *synthronon* düzenlemesi doğu duvarda merkez ekseninde konumlandırılmıştır. Üzümlü Kilisede, Avcılar 2a Numaralı ve 2c Numaralı kiliselerde ana apsisin kuzey ve güney duvarlarında oluşturulan koltuk düzenlemesi görülmektedir. Aziz Basileios Kilisesinin apsisinde güneyinde bulunan niş yine oturma amaçlı bir işleve sahiptir.

Bölgede bulunan kiliselerin bir kısmında apsis bölümünün altına yerleştirilmiş kripta bölümlerinin olduğu görülmektedir. Kagir kiliselerden farklı olarak Vaftizci Yahya Kilisesi'nin apsis zeminine oluşturulmuş çukur *kripta* düzenlemesinin ithaf rölikleri ile bağlantılı olarak oluşturulduğu düşünülmektedir. Haçlı Kilisede ve Pancarlık Kilisesinde de benzer örnekler görülmektedir ancak Haçlı kilisede bulunan rölik çukurunun geç tarihli olabileceği düşünülmektedir.

Kiliselerde litürjik eşyaların ve aydınlatmanın koyulması için niş düzenlemeleri oluşturulmuştur. Üzümlü kilisenin apsisinde bulunan üç niş düzenlemelisi farklı olarak haç yerleştirilmesi için oluşturulmuştur. Kızıl Kilise'nin apsisinde kuzey ve güney duvar içine oluşturulmuş niş düzenlemesi görülmektedir. Durmuş Kadir Kilisesinde, Özkonak Kilisesinde, Zelve 6 Numaralı Kilisede ve Avcılar 2a Numaralı Kilise'de *prothesis* niş bulunmaktadır.

Kaya oyma kiliselerde kagir kiliselerden farklı olarak bema bölümünü naos bölümünden ayıran templon düzenlemeleri görülmektedir. Günümüze en iyi şekilde ulaşmış templon Durmuş Kadir Kilisesinin ana apsisinde görülmektedir. Avcılar 2c Numaralı Kilisede, Özkonak Kilisesinde, Uçhisar'daki Aziz Basileios Kilisesinde ve Sobessosta bulunan I Numaralı Villa'nın ikinci evresinde oluşturulan kilisede templon örnekleri bulunmaktadır. Yalnızca Durmuş Kadir Kilisesinde doğuya solea ile bağlanan ambon düzenlemesi görülmektedir.

Mimari Dekor

Bölgede bulunan çoğu kaya oyma ve kagir kiliselerde ortak süsleme düzenleri ile karşılaşmaktadır. Bu süslemelerden biri kabartma testere dişi şeklinde oluşturulmuş süsleme şeritleridir. Aziz Sergios Kilisesinin apsisinde bulunan madalyonun dış çevresinde, Çavuşin Vaftizci Yahya Kilisesinin günümüze ulaşmayan sütunlu portiko düzenlemesinin dış saçak kısmında, Ak kilisenin ve Anatepe Kilisesinin apsis penceresinin üst şeridinde, Kubbeli odanın tavanında, Satı Köyü'ndeki Kilisenin saçak kısmında, Tomarza'daki Panagia Kilisesinin saçak süslemesinde, Durmuş Kadir Kilisesi'nin doğusundaki alt katta bulunan mekânda ve Gereme yerleşiminde yapılardan kopuk mimari parçalarda bu süsleme şeridinin izlerine rastlanmaktadır.

Kaya oyma ve kagir kiliselerde süsleme detayı olarak kademeli korniş uygulamaları görülmektedir. Bu korniş düzenlemeleri birbirinden farklı genişlikte ve derinlikte kiliselerin hem iç süslemesinde hem de dış süslemesinde kullanılmıştır.

Bölgede bulunan kiliselerde farklı yerlerde kullanılmış silme düzenlemeleri bulunmaktadır. Kaya oyma kiliselerin iç dizaynında, kemer uygulamalarının üzerinde, yay çizerek kesintisiz devam ettiği görülmektedir. Vaftizci Yahya Kilisesinde farklı olarak hem iç süslemede hem de portiko kemerleri üzerinde silme düzenlemesi görülür. Aziz Sergios Kilisesinde kemer açıklığı bulunmamaktadır ancak kilise duvarlarının renkli boyalarla bahsi geçen kiliselerin kemer silme örneklerinde olduğu gibi detaylandırıldığı görülmektedir.

Kagir kiliselerde ise dış cephesinde apsis bölümü dahil kemerli pencere açıklıklarının üzerinin kesintisiz silmeler düzenlemesi ile detaylandırıldığı görülmektedir. Han Köyünde bulunan kilisenin ve Soğanlı Vadisindeki Ak kilisenin tamamı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır ancak apsis dış cephelerinde kemerli pencere açıklıklarının üzerinin kesintisiz silme ile detaylandırıldığı görülmektedir. Buzluk (Persek) Kilisesinde ve Caesareia'da bulunan kilisede silmelerin kıvrılma düzenlemeleri benzerlik göstermektedir. Kagir yapılardan farklı olarak, Vaftizci Yahya Kilisesinin batısında bulunan kemerli pencere düzenlemesinin de dıştan silme şeridi ile detaylandırıldığı görülmektedir.

Buzluk (Persek) Kilisesinin, Tomarza'daki Panagia Kilisesinin ve Skupi Kırk Şehitler Kilisesinin, dış süslemesinde, apsiste ve yapı köşelerinde saçak kısmına kadar fazla derinliği olmayan köşe sütunceleri bulunmaktadır. Çardak Köyü Kilisesinde ise bu sütunceler yalnızca apsis cephesinde görülebilmektedir. Komana Şar'da bulunan antik mezar yapısında da benzer sütünce kullanımı görülmektedir. Kaya oyma yapılar arasında sütünce kullanımı yalnızca Durmuş Kadir kilisesinde orta nef köşelerinde görülmektedir.

Bölgede bulunan kiliselerde çeşitli şekillerde haç süslemelerine yer verilmiştir. Yoğunluklu olarak Latin haçı, Malta haçı ve Yunan haçı örnekleri ile karşılaşmaktadır. Kiliselerde görülen haçlar, madalyon veya eşkanar içerisinde yerleştirilmiş veya yan kollarının üzerinden bir yay çekilerek oluşturulmuş kemerli haç düzenlemeleri şeklinde de görülmektedir. Kaya oyma kiliselerin belirli bir kısmında düz tavanın büyük boyutlu haç detayları ile süslendiği görülmektedir. Tavan düzenlemesinin dışında kilisenin zemini hariç her mekânda kabartma şeklinde haç uygulamaları görülmektedir.

Kiliselerde haç düzenlemesinin yanında Palmiye ağacı süslemesine de yer verilmiştir. Aziz Sergios Kilisesinde ve Üç Haçlı Kilisede, tavadaki kemerli haç kolunun altına yerleştirilmiş Palmiye ağacı bezemesi görülmektedir. Benzer şekilde bir başka Palmiye ağacı örneği Kubbeli odanın kuzey duvarında bulunmaktadır. Çardak Köyü Kilisesinin apsis kemeri başlangıcında bulunan başlıkta, kompozisyon içerisinde yer bulan Palmiye ağacı da kaya oyma kiliselerde görülen örneklerle benzerdir.

Çevre Organizasyonu ve İşlevsel Bağ

Kilise yapıları çevresindeki yapı grupları ile bağlantılı olarak cemaat kilisesi, manastır kilisesi ve anma kilisesi olarak üç farklı toplumsal işleve hizmet edecek şekilde gruplandırılabilir.

Cemaat kiliselerinin yerleşim yerlerinin merkezi konumunda bulunması ve yakın çevresinde yine dini amaçlar için konumlandırılan yapı gruplarının bulunması ile ilişkilendirilebilir. Cemaat kiliseleri Mokissos yerleşiminde vadi ortasındaki kilise örneğinde olduğu gibi, din adamlarının konutları olarak tanımlanabilecek yapılar ve

yakın çevresine hizmet ettiği düşünölen sarnıç yapıları ile bir bütün olarak çekirdek bir çevre oluşturmaktadır. Benzer şekilde Tyana yerleşiminde göröldüğü üzere kilisenin hemen yakınında konumlandırılan vaftizhane yapısı cemaat kilisesi olarak hizmet vermiş yapıların belirgin bir şekilde yakın çevresini tanımlar. Bu kiliselerin çevre organizasyonu ile olan bağı aynı zamanda Piskoposluk kompleksi olarak da değerlendirilmektedir. Kent ölçekli yerleşimler dışında Soğanlı vadisinde bulunan Ak kilise örneğinde olduğı gibi yerleşim merkezine konumlandırılmış kiliseler cemaat kilisesi olarak hizmet vermiş olmalıdır.

Manastır kiliseleri, yakın çevresinde bulunan yapı grupları ile bağlantıları olan, belirli bir kitleye hizmet vermiş olabilecek işlevselliktedir. Zelve vadisinde olduğı gibi birden çok kilise ve şapel gibi dini yapı topluluklarının bir arada bulunduğı yerlerde manastır yerleşimleri oluşmaktadır. Kiliselerin çevresinde bulunan dini yapı topluluklarının dışında manastırda yaşayan keşişlerin yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde barınma mekanları, sarnıç yapıları ve tarımsal üretim mekanları oluşturulmuş olmalıdır.

Anma kiliseleri çoğunlukla bölgedeki yerel dini kùltler ile bağlantılıdır. Bölgeye gelen seyyahların Hac ziyareti için bu kiliselere uğradıkları düşünölmektedir. Anma kiliselerin çevre organizasyonu kesin veriler sunmamaktadır. Çavuşinde bulunan Vaftizci Yahya Kilisesinin konumu ve çevre organizasyonu cemaat kilisesi görevi görmüş olabileceğini gösterirken yapısal tipolojisi kùltler ile bağlantılı olarak anma kilisesi olarak da kullanılmış olabileceğini gösterir. Farklı konumsal özellikteki Sivrihisarda bulunan Kızıl kilisesinde ise yapının çevresinde herhangi bir yapı topluluğunun bulunmuyor olması, yapısal tipolojisine bağılı olarak anma kilisesi olma ihtimalini ortadan kaldırmaz.

Yerleşim Planlaması

Kapadokya'da kent sınırlaması içinde olan yapı topluluklarının oluşturduğı çevre organizasyonu, sonraki dönemlerde yerleşimin devam etmesi nedeniyle kent planlaması hakkında kesin bilgilere ulaşmayı imkânsız hale getirmiştir. Yalnızca Mokissos kentinin günümüze ulaşan büyük ölçekli yapı kalıntılarının bir arada

bulunması bölgenin Geç Antik Çağ'daki yerleşim arkeolojisinin bir bütün olarak değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Yerleşim alanında yapılacak kazılar Kapadokya'nın Geç Antik Çağ kent yerleşiminin anlaşılması için büyük önem taşımaktadır. Kırsal yerleşimlerde çevresel bir planlama yapılamamaktadır. Yerleşimlerde bulunan kaya oyma ve kagir mekanlar yalnızca yakın çevresi ile ilişkilendirilebilmektedir.

Kapadokya Bölgesi özelinde Roma Dönemi'nden önce de var olan mekân oluşturmadaki mimari kültür aktarımı Geç Antik Çağ'da da varlığını sürdürmüştür. Bölge insanını ihtiyaç ve yönelimlerine göre kurguladığı peyzaj düzenlemesi yapılar ile birlikte bir bütün olarak yerel özellikleri oluşturmaktadır. Kapadokya Bölgesi'nin yerel özellikleri İmparatorluk genelindeki yerleşim ve mimari alışkanlıkları ile sentezlenmiş ve kendine has bir mimari kültürü oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıbelli R (2012) Kapadokya'ya Hristiyanlığın Yayılma Süreci. *1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Nevşehir Üniversitesi Yayınları, Nevşehir. 351-369.
- Akok M (1976) Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi. *Türk Arkeoloji Dergisi* (40): 5-39.
- Akyürek E (1998) *Kapadokya: MS IV.-XI. Yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans*. Ed. Metin Sözen. (Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul)
- Alcock SE (1997) *The Early Roman Empire in the East* (Oxbow Books, Oxford)
- Alp AO (2021) *Erken Hristiyan ve Bizans Mimarlığına Giriş*. (Dorlion Yayınları, Eskişehir)
- Altındal A (2005) *Yoksul Tanrı Tyanalı Apollonius* (Alfa Yayınları, İstanbul)
- Arslan M (2005) *Arrianus'un Karadeniz Seyahati* (Odin Yayıncılık, İstanbul)
- Baş B (2000) Monoteist Bir Hristiyanlık Yorumu: Aryüşçülük Mezhebi. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (9): 167-200.
- Baydur N (1970) *Kültepe (Kaneş) Ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar:En Eski Çağlardan İ. S. 395 Yılına Kadar* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul)
- Bell G, Ramsay W (2008) *The Thousand and One Churches*. Ed. Robert G Ousterhout ve Mark PC Jackson (University of Pennsylvania, Philadelphia)
- Berger A (1995) Viranşehir (Mokisos) Yüzey Araştırması. *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 115-126.

- Berger A (1997) Viranşehir (Mokisos) Yüzey Araştırması. *14. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 32-42.
- Berger A (1998) Viranşehir (Mokisos), eine frühbyzantinische Stadt in Kappadokien. *Istanbul Mitteilungen* 48: 349-429.
- Berger A (2000) Letzte Zuflucht: Eine frühbyzantinische Fluchtsiedlung in Kappadokien. *Antike Welt* 31(3): 273-279.
- Berger A (2017) Mokisos – eine kappadokische Fluchtsiedlung des sechsten Jahrhunderts. Ed. Efthymios Rizos. *New cities in Late Antiquity : documents and archaeology*, Brepols, Turnhout. 35: 177-188.
- Berges D (2002) Kappadokien'deki Tyana: Von der hethitischen Residenz zur gräco-römischen Colonia. *Wissenschaftliche Buchgesellschaft* 33(2): 177-187.
- Berges D, Nollé J (2000) *Tyana I-II: Archäologisch-Historische Untersuchungen Zum.* (Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn)
- Bernardakis GN (1908) Notes sur la topographie de Césarée de Cappadoce. *Echos d'Orient*. 11(68): 22-27.
- Billerbeck M, Lentini, G, Neumann-Hartmann, A (2014) *Stephani Byzantii Ethnica*. III, Ed. Margarethe Billerbeck. (Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston).
- Bixio A, Bixio R, De Pascale A, Maifredi A, Traverso M (2017) Rock-cut hydraulics in Cappadocia: the tunnel-cisterns of Göreme. *Proceedings of the International Congress of Speleology in Artificial Caves 'Hypogea*, 151-164.
- Boak AER (1921) *A History of Rome to 565 A.D.* (By The Macmillan Company, New York).

Bölükbaş M (2020) Bir Kappadokia Kenti: Tyana. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Mersin.

Bunson M (2002) *Encyclopedia of Roman Empire*. (Fact on File–Inc, New York)

Cooper E, Decker MJ (2012) *Life and society in Byzantine Cappadocia*. (Palgrave Macmillan, Hampshire)

Cramer JA (1832) *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*. (The University Press, Oxford)

Cuneo P (1971) The Architecture Early Christian and Byzantine Period Ed. Luciano Giovannini. *Arts Of Cappadocia*. Nagel Publishers, Geneva. 29-32.

Çelebioğlu B (2008) VI-XI. Yüzyıllar Arasında Kapadokya’da Hıristiyan Dini Mimarisi ve Koruma Metodolojisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Çorağan Karakaya N (2010) Gereme Panagia Kilisesi (2005 Yılı Kazı Sonuçları). *XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları Ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. 175-185.

Çorağan Karakaya N (2011) Yeni Bulgular Işığında Gereme’deki Panagia Kilisesi ve Çevresi. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*. 5: 1-24

Darrouzès J (1981) . Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae: Texte critique, introduction et notes. *Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*. Institut Français D'études Byzantines, Paris. 1.

Doğan S (2008) *Kızıl Kilise: Kappadokia Bölgesi Sivrihisar'daki*. (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul)

Doğanay O, İşler B (2019) Geç Antik Çağdan Günümüze Tyana (Kemerhisar) *Akdeniz Sanat*, (13): 639-648.

Doğanay O, İşler B (2021) Tyana (Kemerhisar) Antik Kenti. *Toplumsal Tarih* (334) 26-31.

Ekiz M (2007) Nevşehir Çardak Köyü Camii. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47(1): 141-149.

England A, Eastwood WJ, Roberts CN, Turner R, Haldon JE (2008) Historical Landscape Change In Cappadocia (Central Turkey): A Palaeoecological Investigation Of Annually Laminated Sediments From Nar Lake. *The Holocene*, 18(2): 1229-1245.

Equini Schneider E (1995) Classical Sites in Anatolia: 1994 Archaeological Survey in Cappadocia. *12. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 429-440.

Erdoğdu T (1996) Karamanlıca Diğer Bir Nevşehir Salnamesi. *Tarih ve Toplum* 25(145): 145-150.

Erkiletlioğlu H (2019) *Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönemi*. (Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri)

Erpek C (2019) Şahinefendi Köyü (Nevşehir) Geç Antik Dönem ve Sonrasına Ait Arkeolojik Kalıntılar. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Erpek C (2020) Geç Antik Dönem’de Kapadokya’da Kentler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2): 642-657.

Erpek C (2021) Tarihi Bağlamında Sobesos. *Toplumsal Tarih* (334): 16-25.

- Eskioğlu M (1991) Kaisareia'da Bulunan Bir Bizans Kilisesi. *Türk Arkeoloji Dergisi* (49): 133-152.
- Evren M (2019) Tyanalı Apollonius ve Yunan/Roma Medeniyetine Katkıları. Ed. Osman Doğanay. *Tyana Kazı ve Araştırmalar I*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 155-181.
- Freeman C (2003) *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Çev. Suat Kemal Angı. (Dost Kitabevi Yayınları, Ankara)
- Frye RN (1984) *The history of ancient Iran*. (C.H. Beck, München)
- Gabriel A (1931) *Monuments Turcs d'Anatolie: Kayseri-Nigde*. (E.de Boccard, Paris)
- Gilliard FD (1984) Senatorial Bishops in the Fourth Century. *The Harvard Theological Review* 77 (2): 153-175.
- Gökhan İ (2011) İslam-Bizans Mücadelsi'nde Orta Kapadokya Bölgesi (640-962). *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. 255-270.
- Grégoire H (1909) Rapport sur un voyage d'exploration dans le Pont et en Cappadoce. *Bulletin de correspondance hellénique* 1(33): 3-169.
- Güler O (1994) Antik Çağ Kayseri Yapıları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(5): 259-268.
- Güler O (1999) Gözlem: Kapadokya'nın Küçük Kilikya Bölümü'nde Antik Bir Kent; Gereme. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (88): 44-46
- Güneri D (2013) Kapadokya Bölgesi Soğanlı Vadisi'nde Bulunan Bizans Dönemine Ait Şarap İşlikleri. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Kayseri.

Güneri D (2020) Kapadokya Bölgesi Zelve Vadisi ve Çevresi (Paşabağ ve Aktepe Köyü) Bizans Kaya Yerleşimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Kayseri.

Hadjinicolaou A (1951) Macellum, lieu d'exil de l'empereur Julien. *Byzantion* 21(1): 15-22.

Haldon J (2017) *Bizans Tarih Atlası* (Alfa Yayıncılık, İstanbul)

Haldon J, Roberts N, Izdebski A, Fleitmann D, McCormick M, Cassis M, Doonan O, Eastwood W, Elton H, Ladstätter S, Manning S, Newhard J, Nicoll K, Telelis I, Xoplaki E (2014) The Climate and Environment of Byzantine Anatolia: Integrating Science, History, and Archaeology. *The Journal of Interdisciplinary History* 45(2): 113-161.

Hamilton WJ (2012) *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia with Some Account*. (Cambridge University Press, New York)

Herodotos (1991) *Herodot Tarihi*. (Remzi Kitapevi, İstanbul)

Hild F (1977) *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien)

Hild F, Restle M (1981) *Tabula Imperii Byzantini 2*. (Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien)

Hill S (1975) The Early Christian Church at Tomarza, Cappadocia. A Study Based on Photographs Taken in 1909 by Gertrude Bell. *Dumbarton Oaks Papers*, 29: 149-164.

Himmetoğlu MF (2018) Kaniş'ten Mazaka'ya Antik Çağda Kayseri Siyasi Tarihi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6(13): 362-372.

Honigmann E (1935) *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches: von 363 bis 1071, nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen.* (Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales, Brüksel)

Honigmann E (1939) *Le synekdomos d'Hiéroklos et l'opuscule géographique de Georges de Chypre.* (Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves, Bruxelles)

İşler B (2019) Tyana (Kemerhisar) Kazılarında Ele Geçen Kemik Sarraf Terazileri. Ed. Osman Doğanay. *Tyana Kazı ve Araştırmalar I.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 107-120.

Jerphanion G (1925-1942) *Une Nouvelle Province de L'art Byzantin Les Eglises.* (Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris)

Jolivet-Levy C (1991) *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords.* (Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris)

Jones, AHM (1998) *Cities of the Eastern Roman Provinces* (Wipf and Stock Publishers, Oxford)

Kaçar T (2002) Roma İmparatorluğu'nda Kilise Konsillerinin Siyasallaşması: İznik Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2(1): 1-18.

Karaca HC (2019) Soğanlı Vadisi Örneğinde Kappadokia Bölgesinde Güçlüler ve Aristokratlar. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara

Kaya MA (2005) Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38): 11-30.

- Kaya MA (2006) Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25(39): 27-48.
- Kopecek TA (1974) Curial Displacements and Flight in Later Fourth Century Cappadocia. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, (23): 319-342.
- Korkanç, M (2019) Tyana (Kemerhisar) Su kemerlerinde kullanılan kayalar ve mühendislik özellikleri. Ed. Osman Doğanay. *Tyana Kazı ve Araştırmalar I*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 221-229.
- Ksenophon (1974) *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü*. Çev. Tanju Gökçöl (Hürriyet Yayınları, İstanbul)
- Kurt M, Bulut E (2019) Helenistik ve Roma Dönemlerinde Tyana. Ed. Osman Doğanay. *Tyana Kazı ve Araştırmalar I*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 73-96.
- Le Bas P (1863) *Asie mineure depuis les temps les plus anciens jusqu'à la bataille d'Ancyre, en 1402* (Firmin Didot, Paris).
- Lemaigre Demesnil N (2010) *Architecture rupestre et décor sculpté en Cappadoce (Ve-IXe siècle)* (BAR Publishing, Oxford).
- Lercaro GC (1971) Religious thought in Anatolia in the early Christian period. Ed. Luciano Giovannini. *Arts Of Cappadocia*. Nagel Publishers, Geneva. 29-32.
- Magie D (1950) *Roman Rule in Asia Minor* (Princeton University Press, New Jersey).
- Mead GRS (1901) *Apollonius of Tyana: The Philosopher-reformer of the First Century, AD*. (Theosophical publishing society, London).

- Métivier S (2005) *La Cappadoce, IVe-VIe siècle: une histoire provinciale de l'empire romain d'orient* (Publications de la Sorbonne, Paris) 22.
- Millar F (2004) *Rome Greek World and the East, Government, Society & Culture in the Roman* (The University of North Carolina Press, London) 2.
- Mitchell S (1993) *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*. (Clarendon Press, Oxford) 2.
- Mitchell S (2016) *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*. Çev. Turhan Kaçar. (Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara).
- Okan E (2016) Tykhe ya da Fortuna. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi* 1(1): 1-14.
- Ousterhout RG (2019) *Eastern Medieval Architecture: The building traditions of Byzantium and neighboring lands* (Oxford University Press, New York).
- Ousterhout RG (2019) *Bizans Toplumunu Görünür Kılmak: Kapadokya'da Sanat-Maddi Kültür ve Yerleşim*. Çev. Yiğit Adam. (Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul)
- Öcal T (2010) Antik Tyana şehrinden günümüz Kemerhisar'a kadar olan yerleşmenin tarihsel süreci. *Marmara Coğrafya Dergisi* (22): 388-408.
- Ötüken SY (1987) *Göreme* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara)
- Öztürk FG (2009) *Kapadokya'da Düünden Bugüne Kaya Oymacılığı* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul)
- Peker N (2021) Kapadokya Kırsalında Bizans Zirai Üretimi. *Toplumsal Tarih* (334): 56-63.

- Peker N (2023) Bizans Kapadokyası'nda Zirai Faaliyetler: Yazılı Kaynaklar Işığında Arkeolojik Kanıtların Okunması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13(1): 734-754.
- Peker N, Uyar BT (2011) Güzelöz-Başköy çevresi Bizans dönemi yerleşimleri 2010. 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 251-65.
- Peker N, Uyar BT (2013) Güzelöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2012. 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 110-113.
- Peker N, Uyar BT (2014) Güzelöz-Başköy ve Çevresi Bizans Dönemi Yerleşimleri 2013. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 513-528.
- Philostratus (1912) *The life of Apollonius of Tyana* (Harvard University Press/ William Heinemann Ltd, Londra) 1.
- Pliny (1855) *The Natural History of Pliny*. Çev. Henry Thomas Riley John Bostock. (Henry George Bohn, London) 2.
- Ramsay WM (1904) *The Church in the Roman Empire before A.D. 170* (Publisher Hodder & Stoughton, London).
- Ramsay WM (1960) *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Çev. Mihri Pektaş. (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara).
- Restle M (1979) *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens* (Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien).
- Rodley L (1985) *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia* (Cambridge University Press, Cambridge)
- Rosada G (2004) Tyana Archaeological Excavation 2002. 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı 2*: 267-278.

- Rosada G (2006) 2004 Yılı Kemerhisar/Tyana Kazısı. 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 435-444.
- Rosada G (2007) Tyana/Kemerhisar: Gli Scavi 2005. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 513-528.
- Rosada G, Lachin MT (2011) Excavations at Tyana/Kemerhisar 2009. 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3: 196-215.
- Rosada G, Lachin MT (2011) Tyana: Da Tappa di Viaggio a Diocesi Della Cappadocia II. *Università Degli Studi di Padova* 637-656.
- Rosada G, Lachin MT (2012) Excavations at Tyana/Kemerhisar, 2010 Archbishop Patrikios's Church. 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 3: 77-95.
- Rosada G, Lachin MT (2015) Tyana-Kemerhisar (Bor-Niğde) 2013 Yılı Kazısı Raporu. 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 359-372.
- Rott H (1908) *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kapodokien und Lykien: darstellender Teil* (Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig).
- Schaff P (1882) *History of the Christian Church: Nicene and Post-Nicene Christianity A.D. 311-600* (Christian Classics Ethereal Library, Grand Rapids) III
- Schaff P (1889) *The Teaching of the Twelve Apostles* (Funk & Wagnalls, New York).
- Sevin V (1998) Tarihsel Coğrafya. Ed. Metin Sözen. *Kapadokya*. Ayhan Şahnenk Vakfı, İstanbul. 44-61
- Sterk A (1998) On Basil, Moses, and the Model Bishop: The Cappadocian Legacy. *Church History* 67(2): 227-153.

Strabon (2015) *Antik Anadolu Coğrafyası* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul).

Strzygowski J (1903) *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte* (J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig).

Şen Ekici B, Akyol AA, Kadioğlu YK (2022) Kapadokya Çavuşin Köyü, Kızılçukur ve Güllüdere Vadilerinde Bulunan Kaya Kiliselerinin, Taşıyıcı Kayaçlarının Arkeometrik Analizleri ve Korunmuşluk Durumları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2): 920-937

Şener HH (2019) Tyana Kenti'nin Roma İmparatorluk Dönemi Sikke Basımları. Ed. Osman Doğanay. *Tyana Kazı Araştırmaları I*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul. 121-154

Tekin O (1998) MÖ IV.-MS VI. Yüzyıllar: Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Döneminde Kapadokya Krallığı. Ed. Metin Sözen. *Kapadokya*. Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul. 194-225

Teteriatnikov N (1993) Private Salvation Programs and Their Effect on Byzantine Church Decoration. *Arte medievale* (7): 47-63.

Texier C (2002) *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. Çev.Ali Suat. (Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara) 3.

Thierry De Crussol N (1995) The historical and archaeological heritage of Göreme. *In The safeguard of the rock-hewn churches of the Göreme valley: proceedings of an international seminar, Ürgüp, Cappadocia, Turkey, 5-10 September 1993*

Thierry M, Thierry N (1964) Hacli kilise, l'église A la croix, en Cappadoce. *Journal des savants* 1(4): 241-254.

Thierry N (1971) The Rock Churches. Ed. Luciano Giovannini. *Arts of Cappadocia*. Nagel Publishers, Geneva. 129-176.

Thierry N (1972) La basilique Saint-Jean-Baptiste de Çavuşin (prononcer Tchavouchine), Cappadoce. *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France* 1972(1), 198-213

Thierry N (1984) Découvertes à la nécropole de Göreme (Cappadoce). *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 128(4): 656-691.

Thierry N (1987) Le grand monastere d'Özkonak. *Dossiers, histoire et archéologie* 121: 40-45.

Thierry N (1990) L'église paléochrétienne de Hanköy, monument inédit de Cappadoce. *Monuments et mémoires de la Fondation Eugène Piot* 71(1): 43-82.

Thierry N (1994) *Haut Moyen Âge en Cappadoce: Les églises de la région de Çavuşin* (Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris) 2.

Thierry N (2002) *La Cappadoce de l'antiquité au Moyen Âge* (Brepols, Turnhout)

Thierry N, Thierry M (1963) *Nouvelles Églises Rupestres De Cappadoce Région Du Hasan Dağı* (Librairie C- Klincksieck, Paris).

Tuncer H (2014) Zelve Açık hava Müzesi'nde Yer Alan Üzümlü ve Balıklı Kilise. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir.

Umar B (1993) *Türkiye'deki Tarihsel Adları* (İnkılap Kitapevi, İstanbul).

Umar B (2008) *Kappadokia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi* (Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir)

Uyar BT (2011) *Art et Soci t  en Pays de Rum : Les Peintures 'Byzantines' du XIII.*
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris Pantheon Sorbonne Üniversitesi, Paris.

Uyar BT (2021) Bizans Kapadokya'sında gizli bir kent: Mokissos (6. yüzyıl).
Toplumsal Tarih (334): 32-39.

 nl  F (2014) Roma İmparatorluğu Döneminde Kapadokya Bölgesi (M.S. III ve IV.
Yüzyıllar). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli
 niversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Nevşehir.

Van Dam R (2002) *Kingdom of Snow. Roman Rule and Greek Culture in.* (University
of Pennsylvania Press, Pennsylvania).

Van Dam R (2003) *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*
(University of Pennsylvania Press, Philadelphia).

Yakubovich I (2014) From Lower Land to Cappadocia. Ed. Michael Kozuh, Wouter
F. M. Henkelman, Charles E. Jonesand, Christopher Woods *Extraction &*
Control. Studies in Honor of Matthew W. Stolper 347-352.

Yazlık B (2022) Gereme'de bulunan roma döneminde ait Anadolu'nun ilk biyodinamik
tarım takvimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler*
Enstitüsü Dergisi 12(2): 1115-1133.

Yenipınar H, Gülyaz ME, Tutar S (2006). 15. M ze  alışmaları ve Kurtarma Kazıları
Sempozyumu, *Sobesos Antik Kenti Kurtarma Kazısı  alışmaları*. Ankara.

Yıldız Ötüken, S. (1990) *Ihlara Vadisi* (Kültür Bakanlığı, Ankara).

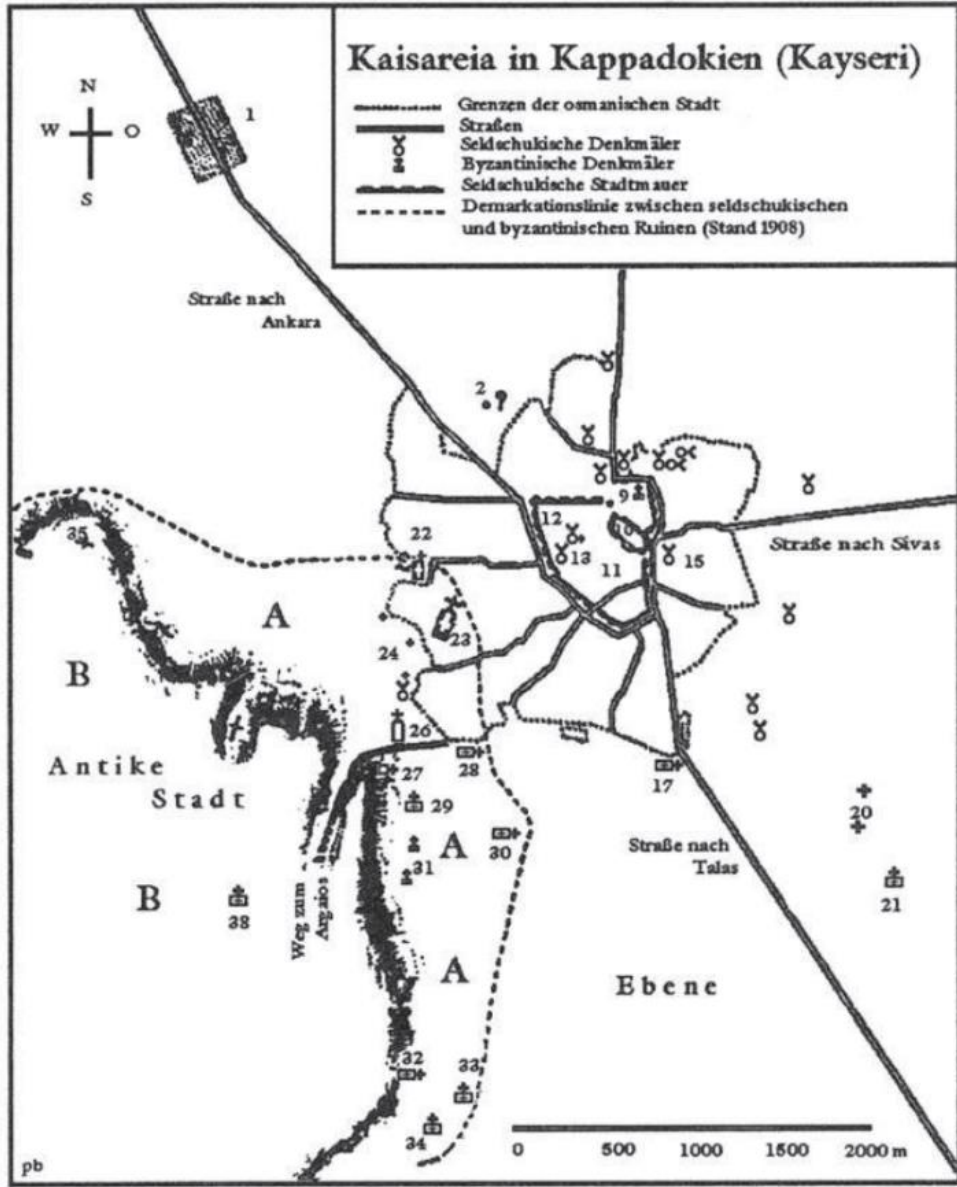
Yirşen, şamil (2022) *Duvarдан Kalanlar: Kayserinin Erken Bizans Kağir Kiliseleri*
(Literatürk Academia, Konya)

Yurtsever A (2015) Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15(2): 1-16

Zgusta L (1984) *Kleinasiatische Ortsnamen* (Carl Winter-Universitätsverlag, Heidelberg)

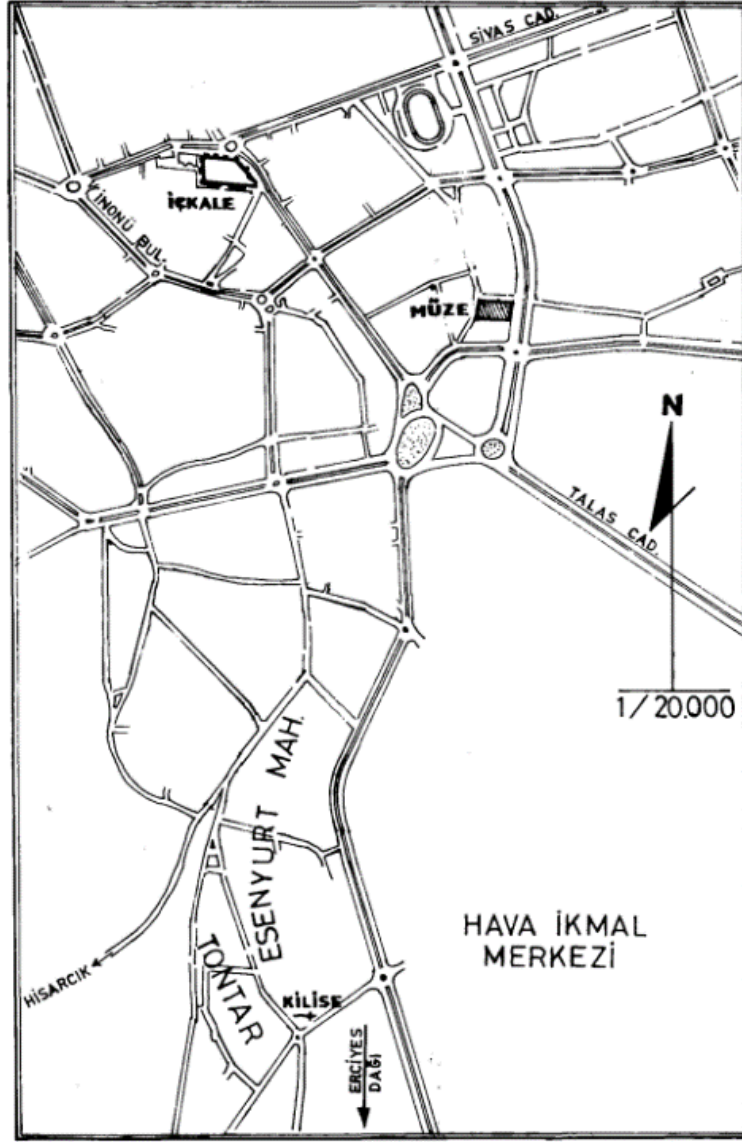

EKLER

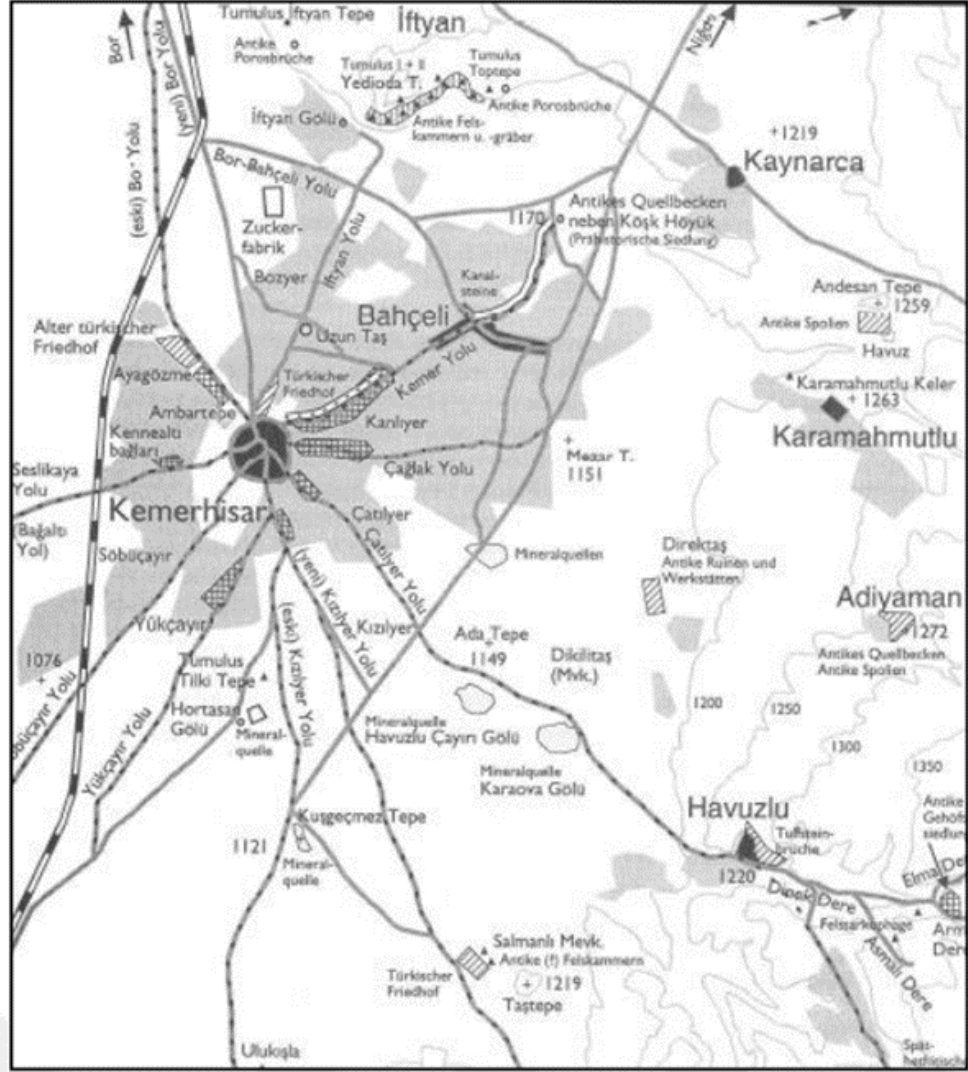
Ek 1. Caesareia kentinde bulunan Bizans ve Selçuklu yapılarının konumları

(Bernardakis, 1908: 23)

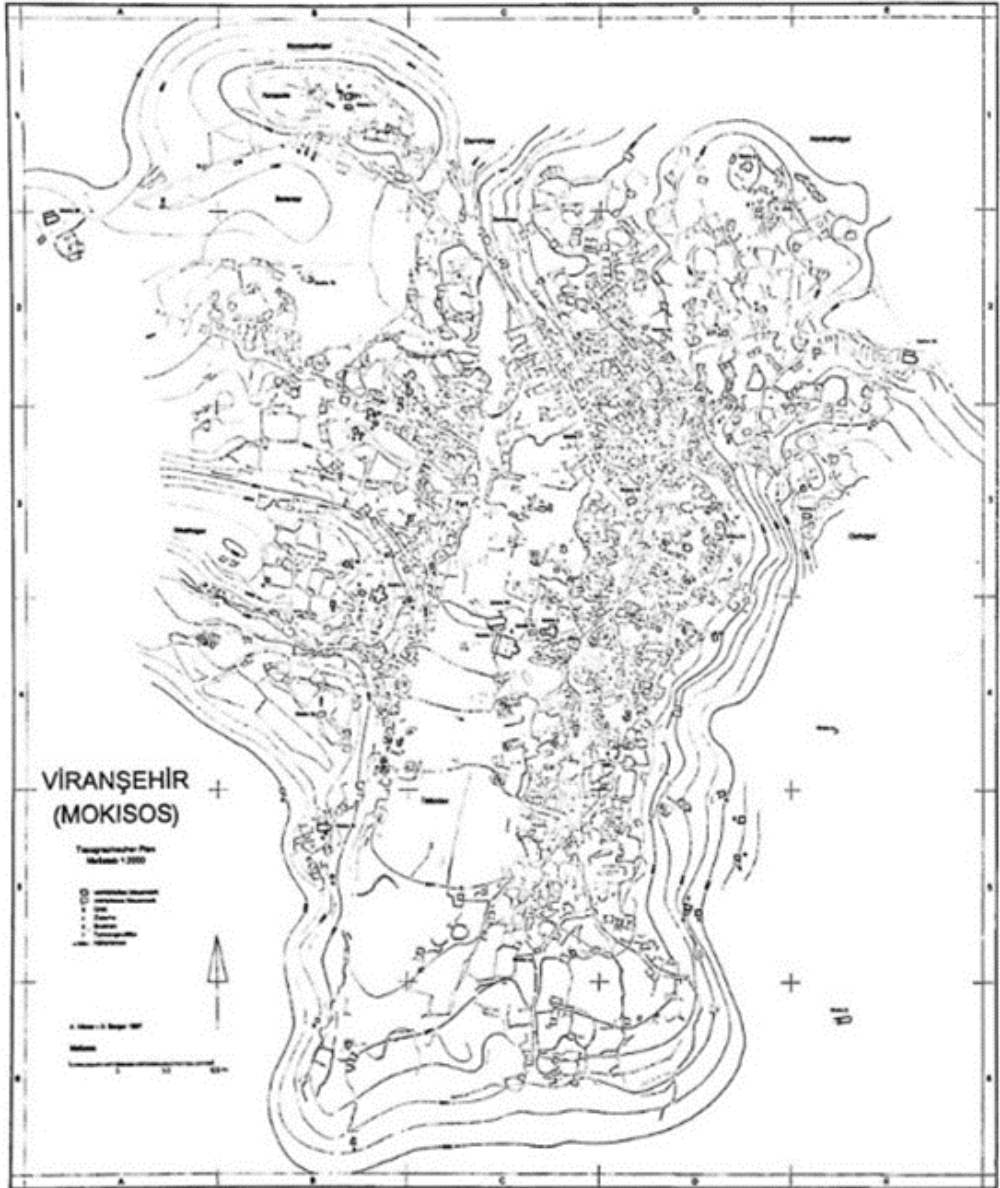
Ek 2. Delikliş (Tontar) Mevkii Haritası

(Eskiöglu, 1991: 140)

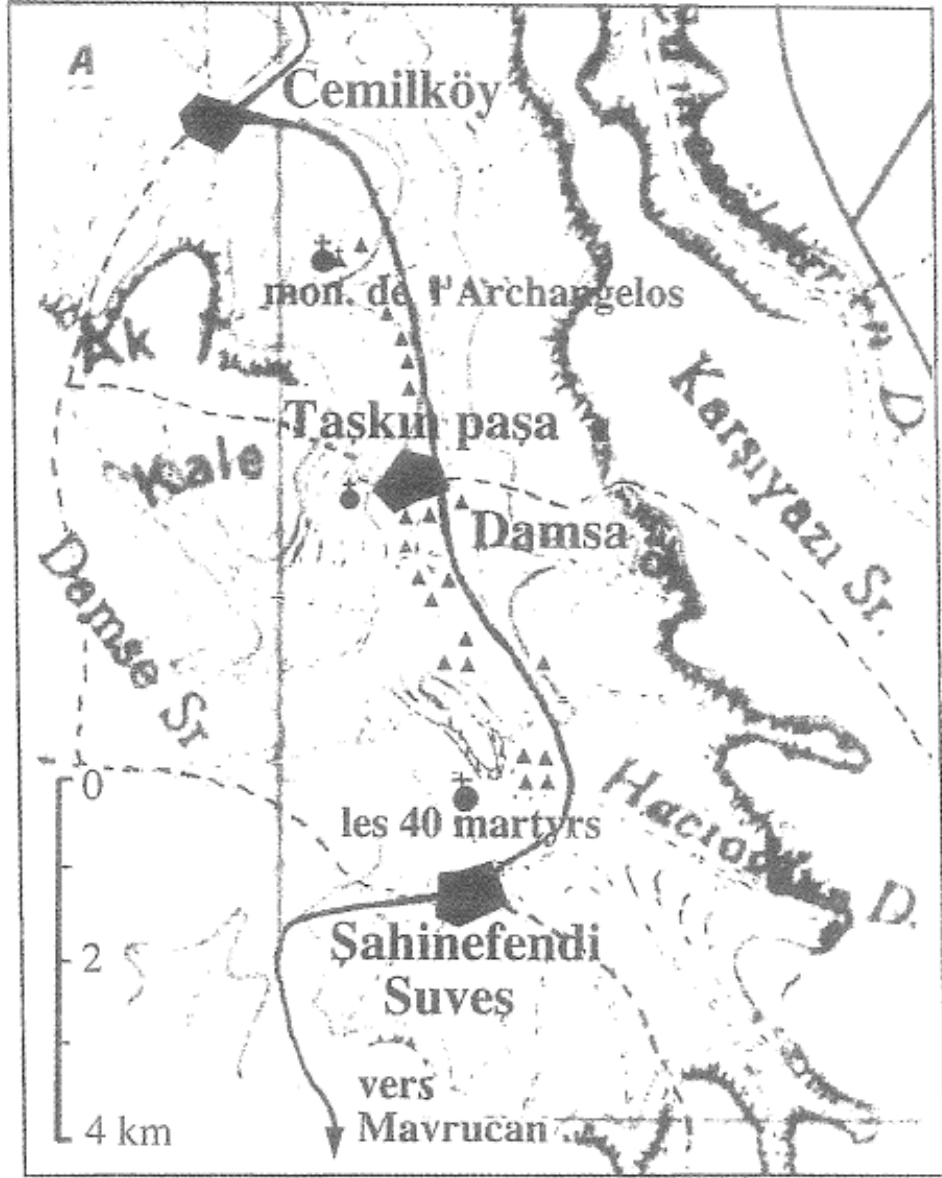
Ek 3. Kemerhisar Kasabasının Haritası

(Berges ve Nollé, 2000: 19)

Ek 4. Mokissos kenti Çizim: A. Berger

(Ousterhout, 2019: 362)

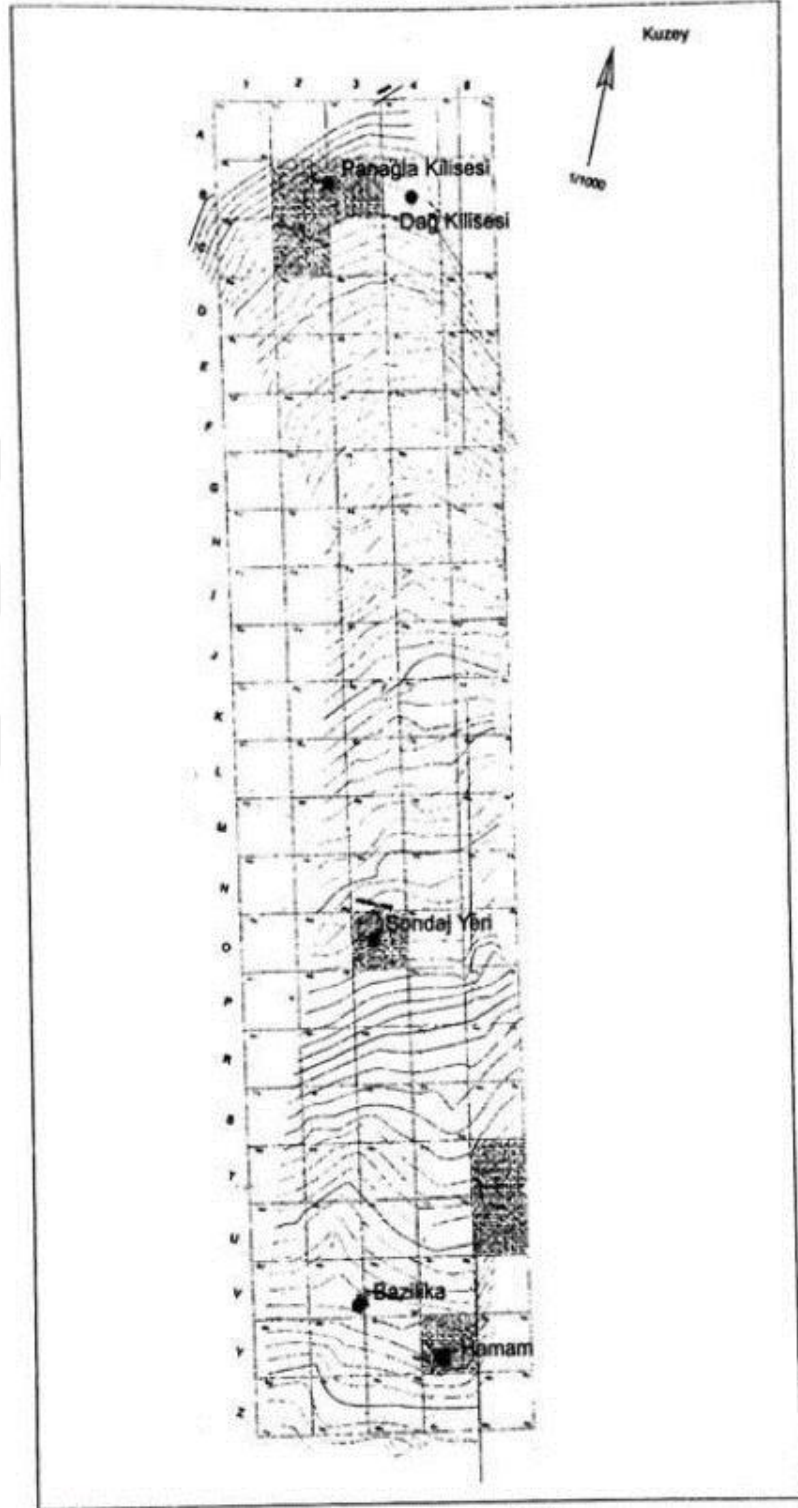

Ek 5. Şahinefendi Köyünün Bulunduğu Alan
(Thierry, 2002: 238)

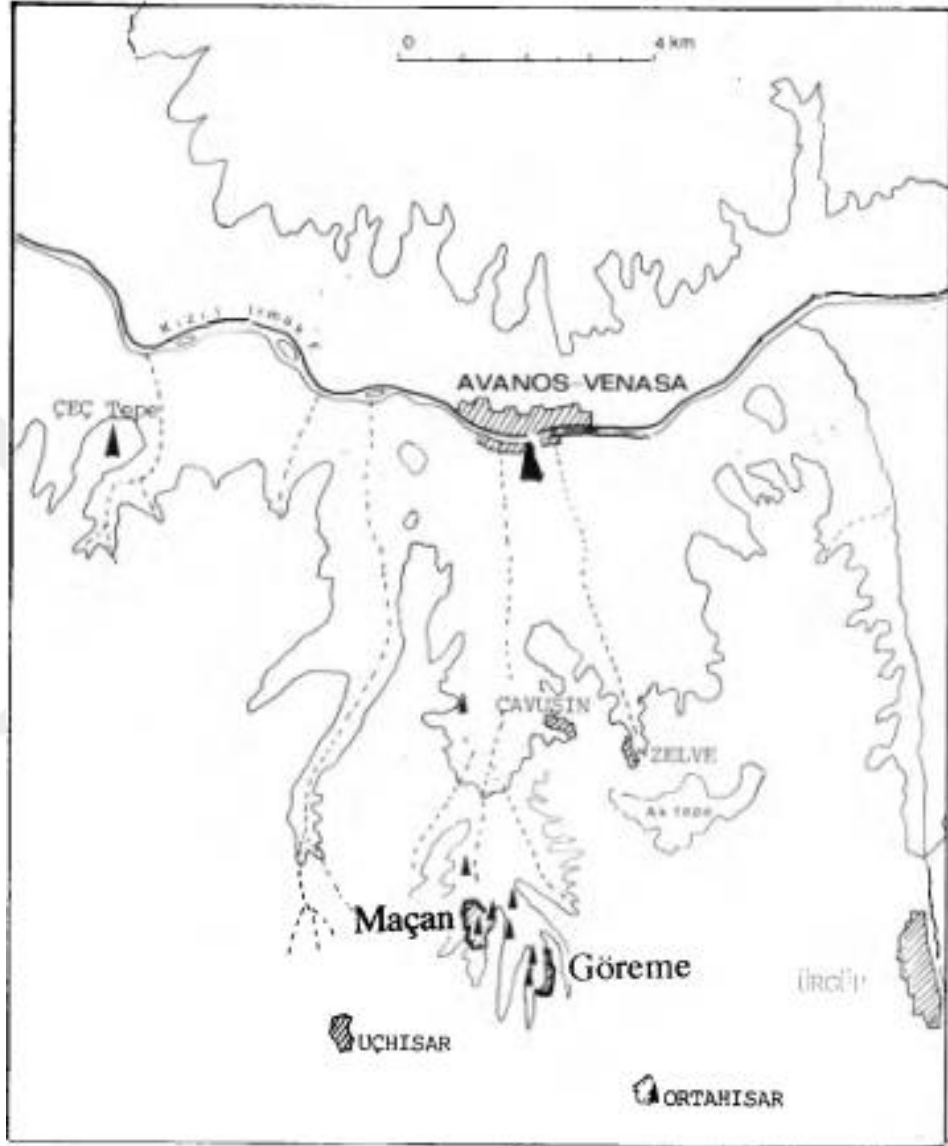
Ek 6. Şahinefendi Yerleşimi Planı
(Erpek, 2019: 213)

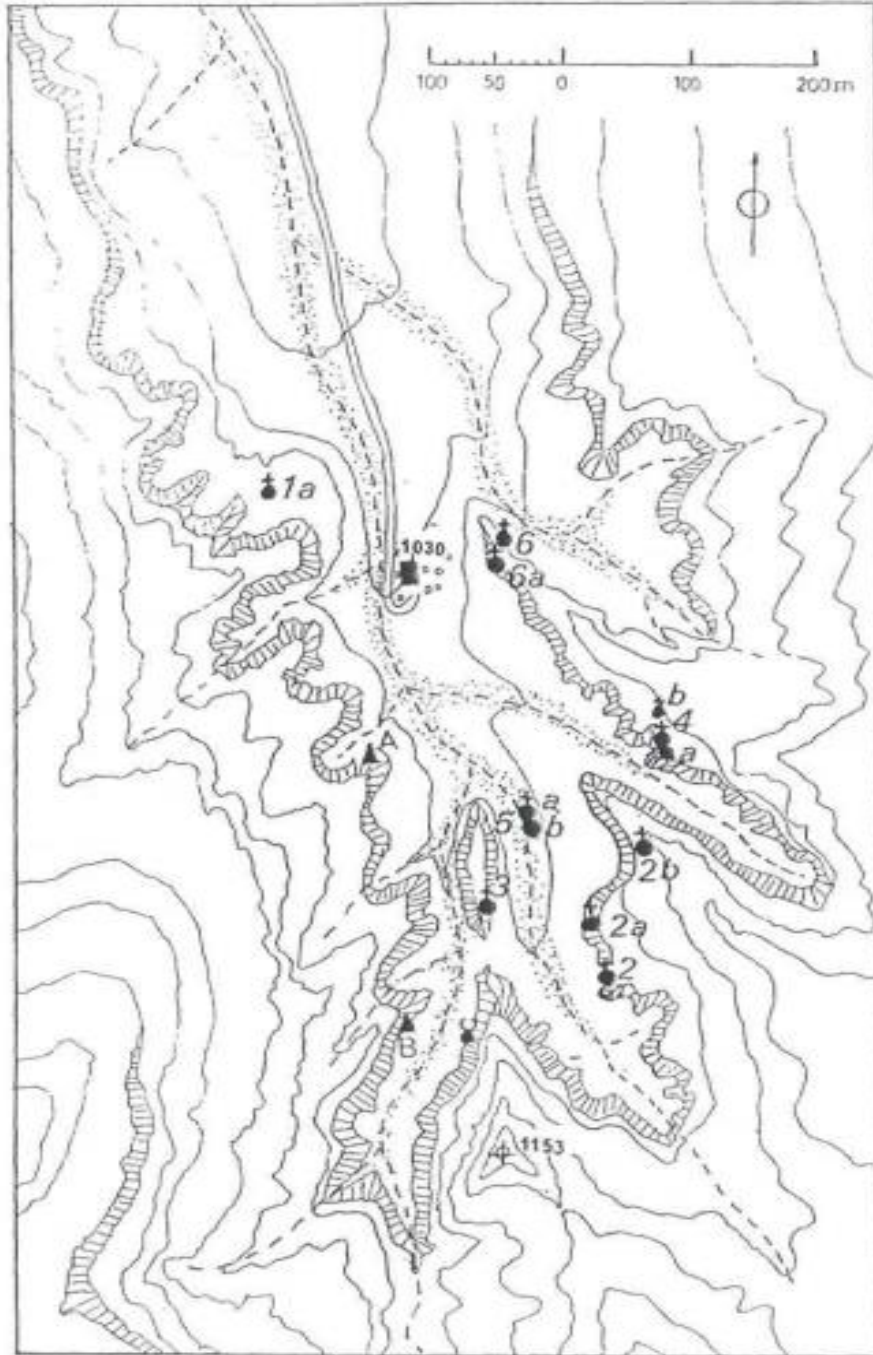
Ek 7. Gereme Yerleşimi Vaziyet Haritası

(Çorağan Karakaya, 2011: 13)

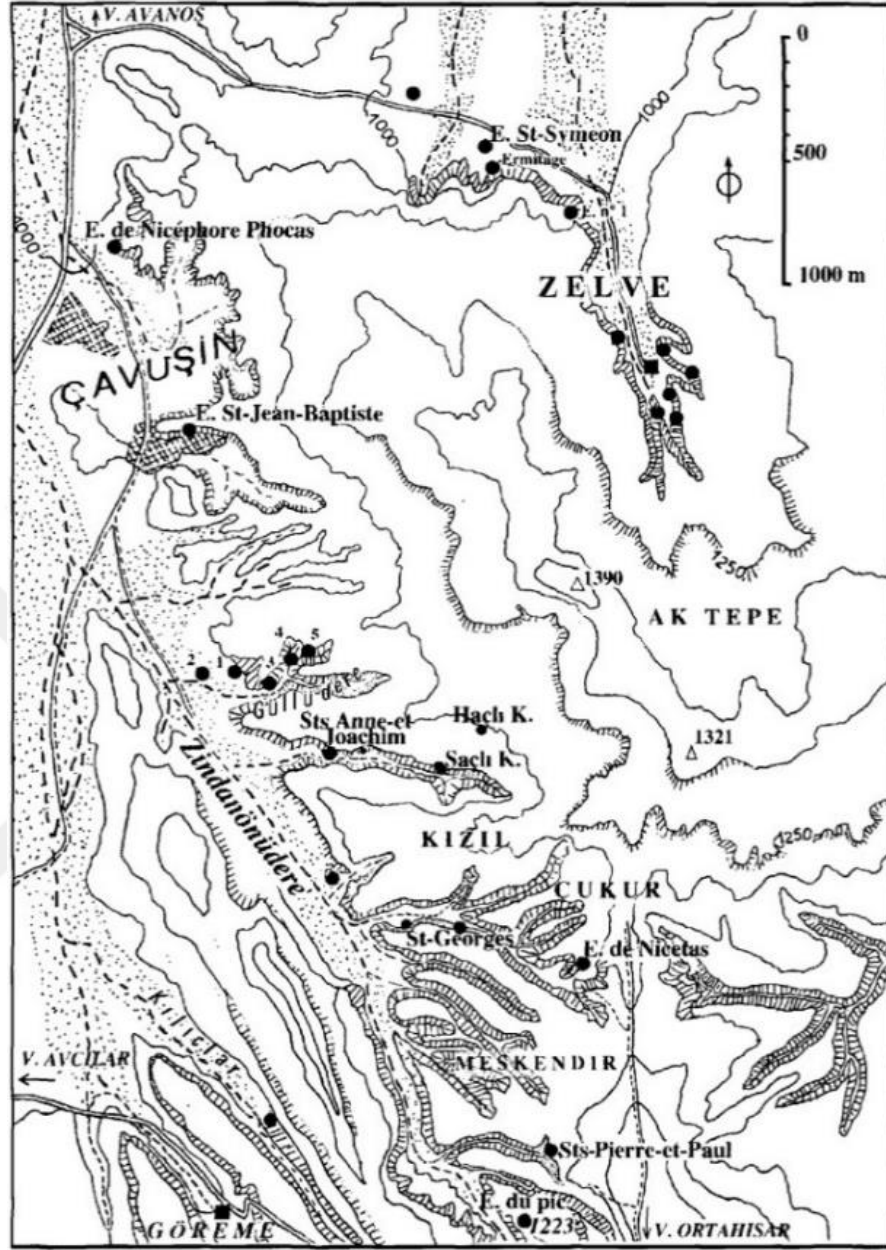
Ek 8. Göreme ve Avcılar (Maçan) Yerleşimlerinin Bulunduğu Yerler

(Thierry, 1984: 657)

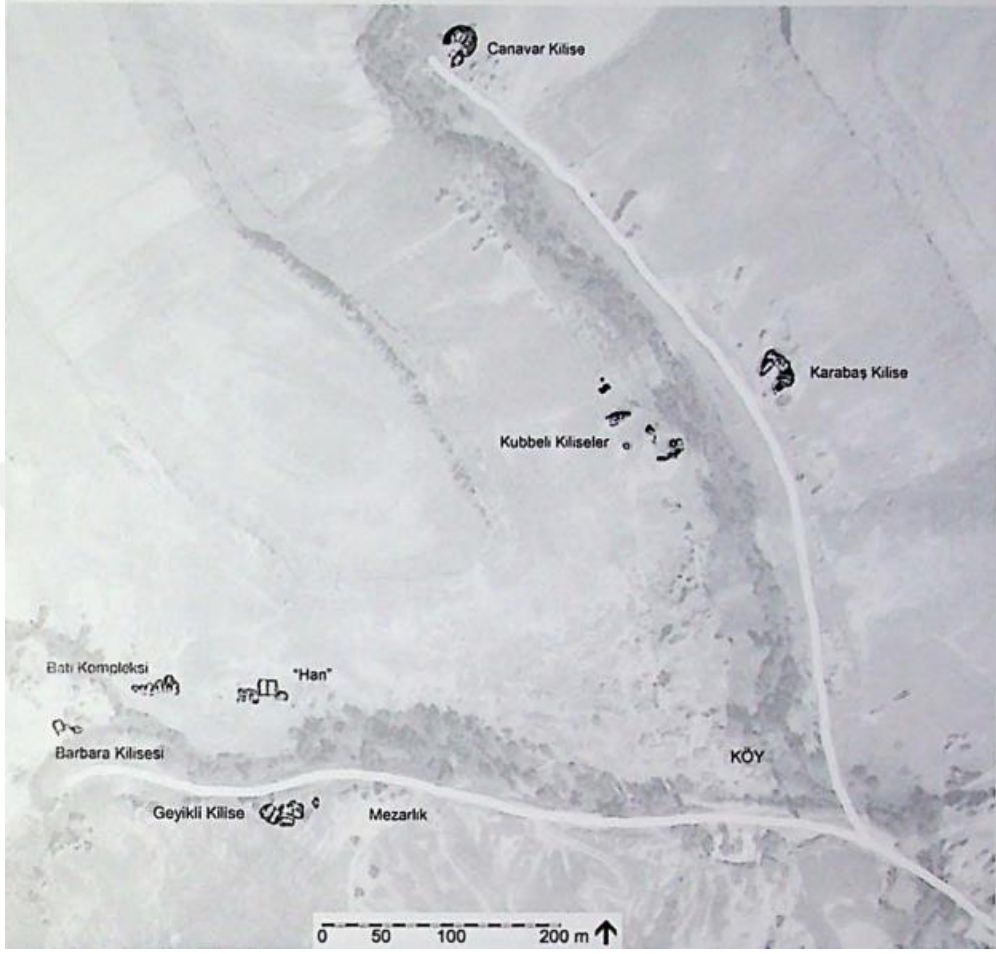

Ek 9. Zelve Vadisinin Düzeni

(Thierry, 1994: 322)

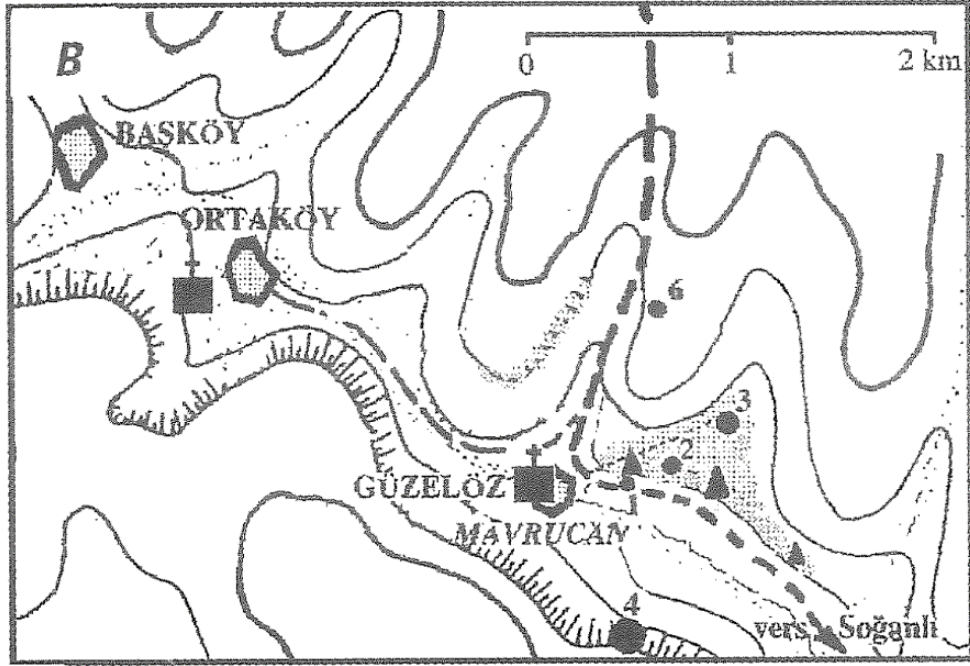

Ek 10. Çavuşin Yerleşimi, Zelve, Güllüdere ve Kızılçukur Vadilerinin Bulunduğu Konum
(Thierry, 2002: 288)

Ek 11. Soğanlı Vadisi'nin Şematik Planı

(Ousterhout, 2019: 385)

Ek 12. Başköy ve Güzelöz Yerleşiminin Bulunduğu Alan

(Thierry, 2002: 238)